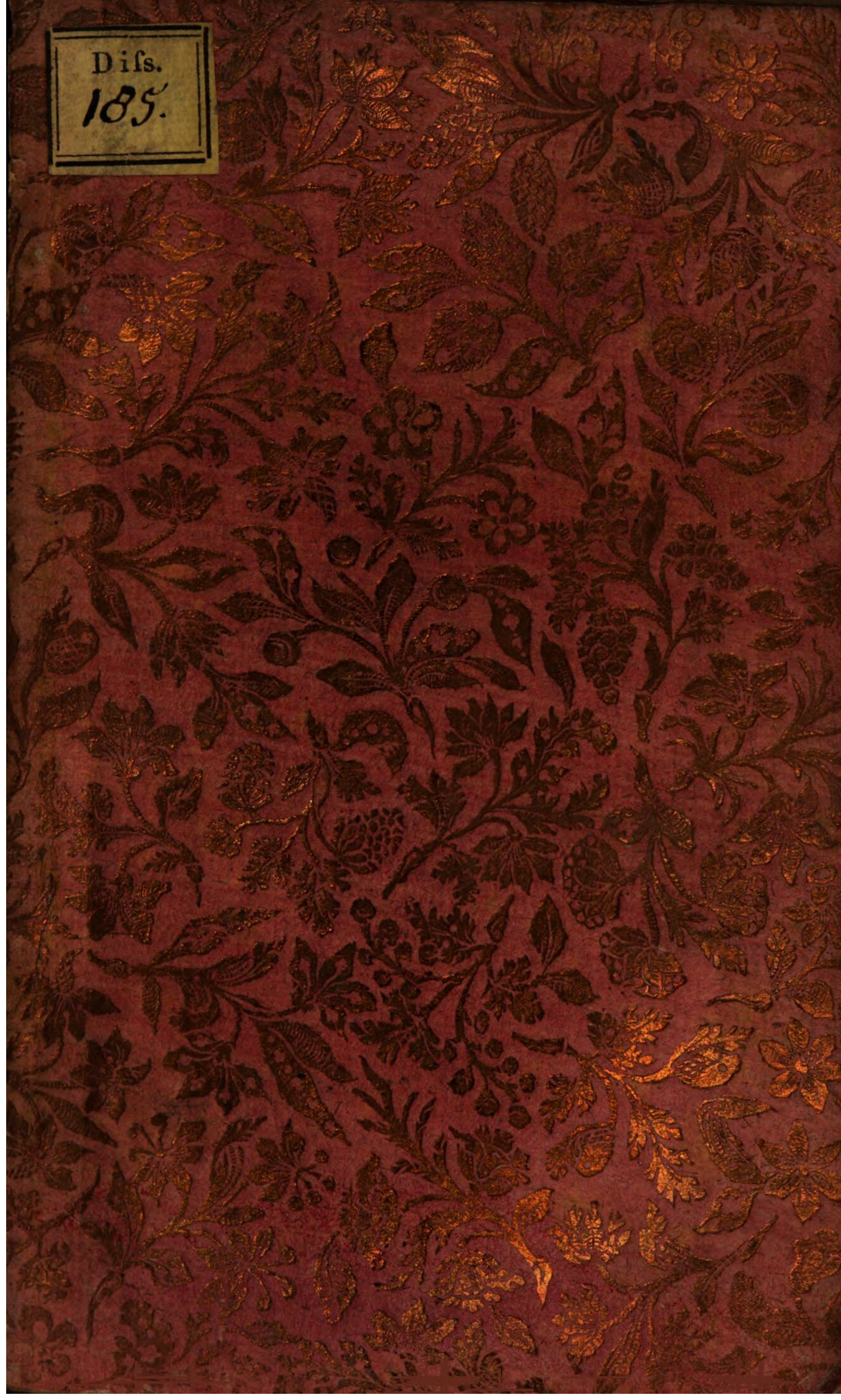

Difs.
185.

Dips. 185.

SPECIMEN
HISTORIAE POLEMICO - LITTERARIAE
DOGMATIS DE CHRISTO
EXPONENS
HISTORIAM DOGMATIS
DE
DIVINITATE
CHRISTI
ANTENICAENAM.

QVOD
PRO CONSEQVENDA DOCTORATVS
THEOLOGICI LICENTIA
VNA CVM THESISVS
EX VNIVERSA THEOLOGIA
PRAESIDE

FRANCISCO OBERTHÜR

SS. THEOL. ET V. I. DOCTORE, REVERENDISS. AC. CELSIS.
PRINCIPIS, EPISCOPI BAMBERG. ET WIRCEB. FRANC. OR. DV-
CIS IN VICARIATV, CONSISTORIO ET REGIMINE ECCLESIA-
ST. CONSILIARIO, INSIGN. ECCL. COLLEG. AD VTRVMQ. S.
IOANN. IN HAVGIS CANONICO CAPIT. THEOL. DOGM. ET
POLEM. IN ALMA WIRCEB. VNIVERSIT. PROF. P. ET O. ET
PAEDAGOGIORVM, QVAE HAC NOSTRA IN VRBE
SVNT, DIRECTORE,

PUBLICAE ERVDITORVM DISQVISITIONI SVBMITTIT
AVCTOR ET DEFENDENS

NICOLAUS BLASS,

PROSELZHEIMENSIS

PHILOSOPHIAE DOCTOR, REVERENDISS. ET CELSISS. PRIN-
CIPIS NOSTRI IN SEMINARIO AD S. KILIANVM
ALVMNVS PRESBYTER.

WIRCEBURGI IN AUDITORIO THEOLOGICO
DIE XIII. MARTII MDCCLXXXIV.

Horis ante et post meridiem consuetis.

Typis Franc. Ernesti Nitribitt, Vniuersit. Typographi.

2 P E C I M E N
HISTORIAE DOGMATIS DE CHRISTO
D E
DIVINITATE
CHRISTUS
A N T H O N I A M

PRO CONGRUENDO DOCTRINAE
THEOLOGICAE LICENTIA
V A L D E T H E R I C I

EX UNIVERSA THEOLOGIA
P R A E S I D E
FRANCISCO OBERTHÜR

FRANCISCO OBERTHÜR
PROFESSOR THEOLOGICAE
IN ACADEMIA THEOLOGICA
MAGISTER THEOLOGICAE
IN ACADEMIA THEOLOGICA
MAGISTER THEOLOGICAE
IN ACADEMIA THEOLOGICA
MAGISTER THEOLOGICAE
IN ACADEMIA THEOLOGICA

AVCTOR ET DILECTISSIMUS
NICOLAUS BLAS
PROFESSOR THEOLOGICAE
IN ACADEMIA THEOLOGICA
MAGISTER THEOLOGICAE
IN ACADEMIA THEOLOGICA
MAGISTER THEOLOGICAE
IN ACADEMIA THEOLOGICA
MAGISTER THEOLOGICAE
IN ACADEMIA THEOLOGICA

WIRTSCHAFT IN AKADEMIE THEOLOGICO
DIE XIII. MARTII MDCCXXIV.
Hoc est quod per scriptum continetur

Bayerische
Staatsbibliothek
München

Ex quo melioris Philosophiae et sacro-
rum Bibliorum studio, quod nostro
praeprimis aevo laudi est, suus in
Germania honor rediit; Theologiae
vniuersae et Dogmaticae potissimum laetior quo-
que facies esse coepit. Tam arcto enim, vti omnes
in republica litteraria scientiae, inter se vinculo co-
haerent, haecque ab iis dependet adeo, vt, his neg-
lectis, seu primariis Dogmatices fontibus et admini-
culis, dignum quid non facile expectaueris. Quae
si non vnica, potissima tamen causa est, cur neglecta
prioribus temporibus, aut saltem male culta fuerit
Dogmatica.

Verum cum pro ea, quae in vniuersa natura
obtrinet, continui lege sensim fiant omnia, atque in

hoc par sit mundi physici ac orbis litterati ratio; melioris Dogmaticae studium cur tardo adeo pede diu iam cultam Exegeſin atque Philoſophiam ſecuta ſit, facile intelliges. Sicut enim gens gentem, vtut vicinam, ita etiam ſcientia ſcientiam nonniſi ſucceſſiue excolit, ſuosque radios, diſperſis lente tenebris, amice ei communicat.

Quae ſi de externo, quo apparere hactenus ſolebat, habitu formaque (ſyſtema intelligo et linguam, qua paſſim edocta fuit) dicta velis, omni dubio vacant. Fuerat quippe haec ſua quaſi canitie venerabilis, et ipſa antiquitate ſacrata, vt eam vel immutare nemo facile auſus fuerit. Sunt quidem haec accidentalialia, interim tamen ipſam Dogmatices naturam ingrediuntur, ita, vt Dogmaticae ſtudenti perinde eſſe nequeat, quo haec ſyſtemate et lingua compareat.

Syſtema quidem quod attinet, ſicut ſcientiam quamcunque commendat, promouetque; ſtudium dogmatum quantum adiuuet atque faciliſet, non eſt, cur dicam. Ipſe enim veritatum nexus tacita quadam virtute dogmata firmat, perſpicuitatem conciliat, ſuaque, quae intercedit, harmonia delectat, excitatque.

Linguae vero et ſtili, ſi quo in alio, in hoc certe ſtudio, maxime habenda ratio eſt. Naturalis, ſimplex, atque ab ea, qua melior Philoſophia vtitur, diuerſa

uerfa esse minime debet, ne litteris humanioribus et saniori Philosophia praeparatus Philosophus Theologus, quasi in extera regione constitutus, nouam prorsus linguam addiscere debeat, sicque diuiso labore antiquatae potius Terminologiae, quam Dogmatibus studere videatur. Qua in re cum Theologia Philosophiam, pro mutua consuetudinis lege, omnibus semper temporibus imitata sit, nostris cur non liceat, non video.

Hisce melioris Dogmaticae dotibus utrum priorum temporum scripta dogmatica gaudeant, legentibus patebit. Adeo saltem nostri aevi applausum non tulere, ut viris eruditis emendationis Dogmaticae desiderium exortum non sit. Quos iam susceperint conatus, et suscipiant adhuc viri utriusque Ecclesiae, tam Catholicae quam Protestantium celeberrimi, accuratioris Exegeteos et purioris Philosophiae adminiculis suffulti, norunt omnes, quibus aliqua est historiae litterariae notitia. Qua singuli fortuna, non lubet disputare. Omni certe fructu eorum conatus fuisse destitutos, nemo dixerit. Sunt etenim inter eruditos multorum labores, licet non omni semper numero absolutos, quoad solidiorem dogmatum notitiam facilioremque tradendi discendique methodum, praeclare dicta multa et scripta melius.

Inter diuerfas diuersorum, quas in adornanda et tradenda Dogmatica iniere vias, praeplacuit metho-

4
dus historica, quae totum reuelatorum dogmatum systema, ad idearum associationis legem, ordine historico sistit. Nullum enim dubium est, quin illa successionis et amplificatae sensim et confirmatae magis Religionis notatio plurimum faciat cum ad plenam de eius diuina origine persuasionem, tum ad maiorem ipsorum, quae sistit, dogmatum perspicuitatem. Ipsa successiuae reuelationis vestigia premere, quomodo cum ipso genere humano ceperit, quomodo cum eo creuerit et adoleuerit, perspicere, sicque totam Dei reuelantis oeconomiam, hominum indigentis maxime semper accommodatam scrutari et mirari, quid putas Theologo Christiano dulcius esse posse? Quin imo non sua se solum, quam studio dogmatum affundit, suauitate, sed mira etiam facilitate haec methodus historica commendat, id quod expertus ego ipse sum, et experientur alii, quibus eadem via incedere placuerit.

Dogmaticae focia Polemica esse debet, malletm dicere, Historia Polemica. Quae enim in Bibliis, primario Dogmatices fonte, dogmata habentur, nec clara semper, nec satis determinata sunt. Ortis hinc diffidiis diuersimode modificata, varie impugnata et vindicata, variis et vagis saepe expressa vocibus, usque dum ab Ecclesia explicata magis et praecisis definita terminis fuerint. Historica haec, quam Polemica praestat, notitia ipsum dogmatum studium adeo
perfi-

perficit et complet, vt hac comite destitutus solidam Dogmaticae Candidatus eorum scientiam, quoad omnem, quem tenent, ambitum, vix sit affecuturus.

Haec tamen, quae modo de associanda Dogmaticae historia polemica dixi, eo non valent, vt vnitas eas penitus et confusas esse velim, vt, partito potius studio, Dogmaticam ante Polemicam, hancque illam sequi debere putem. Dogmaticae enim asserta cum nonnisi positiua sint, esseque debeant; negatiua, quibus Polemica abundat, quomodo inseri, saluo systemate, possint, non intelligo. Ipsi adeo plano et simplici, quo se Dogmatica commendat, stilo et sermoni hac vnione detrahitur, cum Polemica non omnium tantum saeculorum, sed cuiusuis adeo sectae, cuius historiam refert, linguam scrutari, imitari, eaque quodammodo vti debeat.

Diuiso itaque studio Dogmaticam continuare Historia Polemica debet, cuius hoc munus est, vt cuiusuis dogmatis historiam pragmaticam ab eo, quo id ex reuelatione probatum dedit Dogmatica, tempore sistat, eius fata inquirat, mutationes earumque causas detegat, vocum significationes, opinionum origines, principia et nexus ex aevi cuiusuis genio et Philosophiae dominantis indole aestimet, sicque semper, quod potissimum est, diligenter notet, quae quouis aeuo dogmatis cuiusdam fides Ecclesiae publica fuerit. Quam dogmatum genesis si ordine historico apte ex-

posuerit Polemica, quid adhuc ad omnimodam eorum notitiam desideretur, nihil erit.

Haec ne verbis tantum persuadere videar, periculum feci in historiam dogmatis de Christo polemico-litterariam quaedam commentari. Dignum accuratiori examine negotium me decreuisse, confido; utrum vero par viribus meis, iudicabunt alii. Primum nunc, quae sunt primitiae laborum, Dissertationis academicae loco Specimen afferro, historiae dogmatis de Diuinitate Christi epocham primam sistens.

Cur arctis adeo limitibus me incluserim, si quaeras: cum temporis, quo ad curam animarum, quam laetus anhelō, breui mittendus, exiguo ad id negotium peculiari gratia fruor, angustiae, tum, quod potissimum est, amplioris notitiae litterariae, et eruditionis inopia curtaque supellex in causa sunt.

Neglecti laudabilis, et ab exteris adeo celebrati, qui hucusque in hac Vniuersitate viguit, moris, in opera Patrum, quae ibi magno omnium commodo prodeunt, commentandi quaedam, si forte accusor: diu me, non sine lucta, ancipitem haesisse fateor, num trita ab aliquibus vestigia premerem, nec ne. Tandem cum, nescio, quo addito pondere, ad oppositum concilium declinarem, non eo id animo factum est, ut indignum eos laborem suscepisse ostenderem, ut potius ea, quam adornandam sumsi, dogmatis histo-

historia, ipso opere solidiorem Patrum, qui Historiae Polemicae praecipui fontes sunt, et authores classici, notitiam omnibus commendarem maxime.

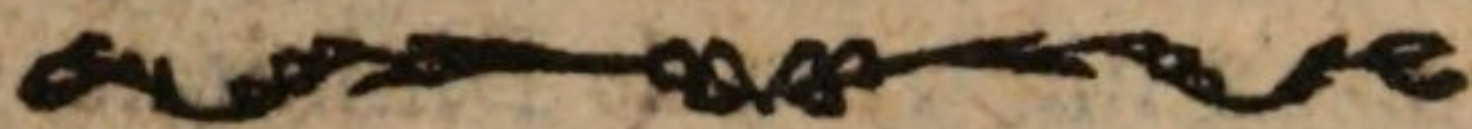
Ex horum igitur, et si deficiunt, aliorum quoque scriptis necessaria, pro instituti mei ratione, materialia collegi, in quibus adornandis ita versabor, ut, praemissa dogmatis de Christo Analyfi, primam eius partem, dogmatis nimirum de Diuinitate Christi historiam aggrediar, eius ortum, progressum et per prima Ecclesiae saecula fata exponam, sistens ad limina usque Arianismi, notata prius proxima ad eum dispositione.

Ortum dogmatis, prout ex reuelatione constat, liceret quidem ex Dogmatica supponere, studio tamen, ut ab ovo exordiar, nihilque deficere videatur, ex ipsa reuelationis historia, quomodo innotuerit, quam potui, breuissime malui repetere. Haec praemonenda duxi, nunc rem ipsam aggredior.

DOGMATIS DE CHRISTO ANALYSIS.

I.

Christi cum Patre quoad naturam di-
uinam aequalitas.

II.

Incarnatio in tempore facta.

III.

Quae inde resultat, duarum naturarum
in vnam personam coniunctio.

IV.

Officia Messiana.

HISTORIA DOGMATIS

DE

DIVINITATE CHRISTI.

EPOCH A I.

**HISTORIA DATI DOGMATIS
ANTENICAENA.**

I.

**DOCUMENTA BIBLICA VETERIS
TESTAMENTI.**

§. I.

Prima historiae dogmatis de Diuinitate Christi initia ex Veteri Testamento non sine ratione me quaerere, facile intelliget, qui, ab ipsis diuinis Nouae Legis oraculis, Christo et Apostolis, Veteris Testamenti de Messia Prophetias saepius non citari tantum, sed in suorum etiam assertorum probationem

adduci, cogitauerit. Atque haec sola iam suscepti a me consilii ratio sufficeret: subiit tamen alia adhuc mihi de vniuersa Dei reuelantis oeconomia reflectenti, quae meum hoc dati dogmatis primam ex Veteri Testamento originem repetendi desiderium aluit, auxitque mirabiliter. Cum enim Deus pro sua, quam in instruendis per reuelationem hominibus tenet, ratione nonnisi per gradus ad veritatem ducere, quae initio minus clara, sensim euoluere, et maiorem eis continuo lucem affundere soleat; num non eandem in reuelando hoc dogmate rationem secutus sit, per analogiam, an bene, nescio, suspicatus sum. Atque de hoc dubitare eo minus potui, quo magis ipse primorum hominum status, et vniuersi generis humani primaeua conditio aliquam venturi Messiae notitiam, in sui solatium, exigere visum est.

Neque mea me fefellit opinio. Cum ipso enim generis humani exordio aliquam venturi Messiae notitiam inchoasse, historia reuelationis loquitur, non sine manifesto liberalis Dei benignitatis indicio, qui illud laeta hac de futuro aliquo Reparatore spe diu carere noluit. Confusa vero et vaga diu de eius persona, officiis, fatisque idea primae generis humani infantiae extitit; dulci quippe solatio hoc frui tranquille potius, quam quis esset, et quae eius fata, scire anxiam eam Deus esse voluit. Equidem restaurata, ne deleteretur penitus, repetitis saepe promissionibus

nibus fuit; sed nonnisi successiue, pro parca semper reuelantis Dei oeconomia, magis definita. Sensim plures, modo per maiora modo per minora temporum interualla, innotuere eius personae characteres, plura de eius officiis fatisque indicia. Tandem omnes eius notas distinctiuas mira harmonia, variis imaginibus et figuris descripserunt Prophetæ plures, ætate, loco, et caractere a se maxime remoti.

De Diuinitate eius, quod ad rem meam est, vt in specie dicam, ex quibus hæc vel opinari queat, ante Dauidem vestigia nulla sunt; non aequè rara Dauidis et Prophetarum tempore, quorum potissimum fuit, genus humanum ad Messiae aduentum præparare. Hic ergo prima de Diuinitate venturi Messiae indicia latent, prima simul historiae dogmatis de Diuinitate Christi initia.

Haec autem in inquirendis hisce et examinandis mihi lex est, vt non tam, quid nobis modo, reuelationis per Christum completæ beneficio plena in meridie constitutis, ex Veteri Testamento pro Christi Diuinitate arguere liceat, quam quid potius non adeo stupidus quisque Israelita, libros diuinos Prophetarum legendo et meditando, suis iam temporibus de personali Messiae dignitate et excellentia diuinatus sit, aut saltem diuinari potuerit, animaduertam. Nodo enim iam soluto quis nescit, nostram sentiendi cogitandi-

tandique rationem et Messiae cognitionem, ab hominum illius aevi cognitione prorsus differre?

Dogmatis ergo de Diuinitate Christi, prout innotescere coepit, initia qui ex Messianis Veteris Testamenti Vaticiniis repetit, is ea non ad Theologi christiani ἀκριβειαν examinanda, sed, quae primaria omnibus melioris notae interpretibus (1) in recta Veteris Testamenti et Prophetarum maxime exegeti regula extitit, ex aetate et horum, ad quos scripta sunt genio aestimanda esse, meminisse debet. Seipsum ergo quasi egrediatur necesse est, sui immemor, aevi, cui scripti sunt, personam induendo, libros propheticos ordine historico scrutetur, variarum rerum, nominum, imaginum et figurarum, quibus adumbratus est Messias, sensum pro ea, quam populus Israeliticus de his habuit cognitionem, indaget, et, si quae ibi in rem suamprehenderit de eius Diuinitate indicia, probe notet, alienus ab eorum Theologorum more, qui dogmatis de Christo veritatem e numero Prophetiarum aestimant, sicque huic augendo intenti eas numerare magis, quam ponderare videntur.

§. II.

(1) *Quem latent recentiorum Interpretum MICHAELIS, DATHII etc. vel ex hoc solo titulo de re exegetica merita? — Recentissime inter alios pro interpretandis de Messia vaticiniis Canones hunc quoque apte exposuit et commendauit Cl. HUFNAGEL in Dissert. de Psalmis Prophetias Messianas continentibus 1783.*

§. II.

Hac statuta mihi lege, Psalmos Daudis meditari aggredior, nulla alia de venturo Messia noticia imbutus, nisi quae ex ipsa reuelationis historia ad tempora Daudis vsque hausta est. Alte quippe menti adhuc infixæ haeret facta primis statim parentibus promissio de venturo generis humani Reparatore (1). Eandem tribus Patriarchis per varios temporum gradus repetitam laetus cogito (2). Et tribum, vnde, et tempus, quo sit appariturus, ex Iacobo moribundo (3), eiusque officia Messiana prophetice per verba Moſis Deut. 18. designata (4) suspicor. De venturi ergo Messiae spe certus; quis vero ille sit, sciendi cupidus primum de Diuinitate eius indicium me detegisse arbitror in Psalmo Daudis 110.

Caremus quidem certa eius argumenti poetici notitia, cognitione earum rerum, quae tempus, occasionem et carminis historiam, vnde haec fere vnice acquiri debet, spectant, destituti: Vtrum vero veteri Israelitae eadem in hac re difficultas extiterit, valde dubito; cum scire facilius potuerit, vel ex copiosiori Psalmi inscriptione summam argumenti exponente, vel notitia aliunde hausta, quo animo, quem in finem, quo tempore author composuerit

car-

(1) Genes. 3. 15. (2) Ibid. 12. 3. & 18. 18. - 22. 18. - 26. 4. 28. 14. (3) Ibid. 49. 10. (4) Deut. 18. 15.

carmen, quod tractare voluerit argumentum. Ex ipso carminis contextu siquid diuinari licet, videtur esse institutum ad celebrandum Regis ad solium ascensum; apta omnino et tempore Regum maxime familiaris populo Israelitico imago adumbrandi Messiae. Quod si verum est, vehementer, ut verbis Cl. HUFNAGELII (1) utar, miror, fuisse, qui se offendi crederent in imagine huius Psalmi depicta, aegre ferentes Messiae crudelem in hostes animum, atque credentes, haec atque talia prorsus abhorrere ab ingenii eius mansuetudine et lenitate, adeo, ut sine graui errore non possit argumentum Psalmi de Messia exponi. Salua enim res est: Per imaginem regis populi sui vltoris et hostes profligantis, poeta adumbrauit Messiam, et ita, ut ex eo eius posset agnoscere patriam et ingenium.

Atque haec se ita habere, ut fusius ostenderem, ab instituti mei ratione alienum, et Sacrorum Bibliorum Interpretibus (2) relinquendum iudicaui. Solum indicasse sufficiet, quam olim Israelita, primum Psalmi huius versum legendo et meditando, de venturi Messiae persona ideam animo conceperit. Reflecten-

(1) *Dissert. de Psalm. Prophetias Mess. continentibus.*

(2) MICHAELIS *kritisches Collegium der drey Psalmen vom Messias.* — Promisit etiam Cl. HUFNAGEL in *Dissert. iam citata Psalmorum Messianorum interpretationem, quam breui in lucem prodire optamus.*

flēctentem ipsum fugere non potuit, de duobus hic sermonem esse, quorum vterque eodem nomine iudeis sacro et nonnisi veri Dei caracteristico compellatur. Quid haec sibi velint, nescius haeret, secumque ipse quasi colluctatur, noui et paradoxo huius phaenomeni rationes indagando, sed claras non inueniendo. Verum omnem licet huius carminis prophetici vim non penetrauerit; magnam tamen de Messiae persona ideam animo informasse, eumque tanquam personam altioris ordinis, ipsi supremo Deo Iehoua affinem, ne dicam, aequalem cogitasse non temere coniici potest.

§. III.

Quam haec Psalmi prophetia suppeditabat, non ingrata de persona Messiae cogitandi materia, maioris momenti fuit, quam ut ipsi perinde esse potuerit, quo se res modo haberet. Nouo ergo excitatus stimulo, et, vtrum suae sententiae veritas subsit, sciendi cupidine illectus, quam ceperat librorum diuinorum meditationem, aucta attentione continuat.

Ad librorum Prophetarum primum, Isaiaam, ordine chronologico sistit, ibique non obscurum in suae de Messia ideae confirmationem vestigium deprehendit. Eum enim mente adhuc tenentem Psalmi supra citati versum primum offendit Isaiae caput

nonum, eiusque versus sextus et septimus. De Messia hic prophetiam latere, tam ex attributis nulli ali conuenientibus, quam ex omni antecedentium contextu aperte colligit. Transit enim Propheta praedictis Iudaeorum calamitatibus, ad meliora describenda tempora terrae Israeliticae per Messiam impertienda. Regni quippe Syriaci et Israelitici euersionem, iudaeorum maxime solatio, Regi Achaso promittit capite 7. v. 1. - 17. Triste iudaeis fatum et Assyriorum in Iudaeam irruptiones stilo admodum subtili et poetico describit 17 - 25. Eandem de vtriusque regni Syrorum et Israelitarum euersione promissionem repetit capite 8. v. 1. - 4; easdemque futurarum calamitatum minas, ab Assyriis, quibus nimium fidebant Iudaei, inferendarum, 5 - 22. Tandem, relictæ tristi hac scena, in priorum solatium meliora tempora vaticinatur capite 9. v. 1 - 5, futuraeque felicitatis authorem sub apta et vsitata adumbrandi Messiae imagine regis, datis pluribus ei soli conuenientibus praedicatis, describens subiungit v. 5. *Paruulus enim natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus super humerum eius, et vocabitur nomen eius admirabilis, conciliarius, Deus fortis, Pater futuri saeculi, Princeps pacis, multiplicabitur eius imperium, et pacis non erit finis, etc.* Quae altius meditando si non de Messia, nescio an de quo alio intellexerit librorum diuinorum scrutator Israelita.

Verum non quaecumque est, quod hic deprehendit, de Messia vestigium, sed eiusmodi, ut, quis sit, quaeque eius personae dignitas et excellentia, non obscure intelligere possit. Adeo quippe gradatim cumulata a scriptore Propheta hic sunt Messiae praedicata, ut diu haerere nequeat, quin personam, cui tribuuntur, diuinam Deumque ipsum esse credat. Nolo id equidem ex singulis, quae ibi afferuntur, praedicatis arguere, totum tamen eorum complexum si quis cogitauerit; non hominis, sed altioris ordinis personae, Dei ipsius characteres describi non temere coniiciet. Missis reliquis peculiaris mihi vis inesse videtur illi praedicato: *Deus fortis*: El Gibbor. Equidem me non latet, El a Scriptoribus theopneustis usurpatum non semper Deum, multo minus semper Deum verum indicare. Interim epithetum Gibbor, potens, a Propheta, maioris energiae causa, studio adiectum, et Deum fortem verti et Deum verum intelligi debere, videtur exigere; illud quippe, ne Tautologia committatur; hoc vero, eoquod Scriptoribus diuinis solenne sit, solum Deum verum Iehoua Fortem praedicare.

Quae si se ita habeant, fieri profecto non potuit, quin ad haec reflectens librorum prophetarum scrutator Iudaeus in sua de Messiae persona opinione mirum quantum fuerit confirmatus, sicque, collata hac cum Psalmo supra citato Isaiae prophetia, quem

ex eo suspicatus tantum fuerat, nunc, noua quasi luce affusa, si non certo, probabilissime tamen Messiam Deum sperare ceperit.

Atque haec sunt, quae ex historia reuelationis Veteris Testamenti deprehendere licuit dogmatis de Diuinitate Christi initia. Dabunt veniam meae in citandis pro hoc dogmate Veteris Testamenti locis parafimoniae, qui argumentorum numero magis, quam veritate ducuntur. Alia alios, EVSEBIVM maxime, (1) plura afferre non ignoro. Verum pleraque accuratius examinata, et ad sanae exegeteos crisin vocata partim nulla, partim improbabilia mihi visa sunt, quae omittere malui, quam, aucto sine necessitate eorum numero, nihil tandem probare.

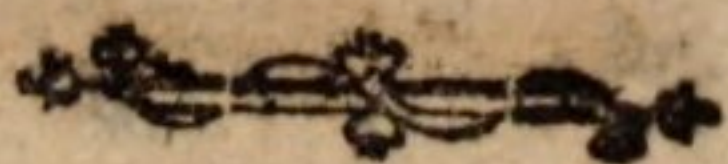
II.

DOCUMENTA BIBLICA NOVI TESTAMENTI.

§. IV.

Maiorem imo supremum claritatis et scripturisticae authoritatis circa hoc dogma gradum attingi in scrutanda Scriptura ad Nouum Testamentum deueniens. Quae enim ex historia reuelationis Veteris Testamenti hucusque documenta protuli, suspensionem creare magis, quam plenam certitudinem afferre poterant.

(1) EVSEB. *Demonst. Euangelica.*

terant. Nouum Testamentum vero, quod diuinare tantum licuit hactenus, certum authoritate et infallibilitate reddit, cum et Christus ipse et Apostoli reliquique Scriptores theopneusti primum et fundamentale reuelatae religionis dogma de Deo vno ad plenioram Diuinitatis notitiam explicauerint magis et determinauerint.

Non vnā tamen eandemque omnes in eo explicando iniere viam; alia quippe ratione suam Christus Diuinitatem, alia Apostoli et reliqui Scriptores diuini eam probarunt. Indirectis et argumentis *κατὰ ἀνέκδοτον* plerumque vsus est Christus, directis et magis categoricis Apostoli. Publice hi in suis ad Fideles sermonibus et epistolis eam professi sunt, palamque testati; caute ille, et nonnisi oblata vltro occasione, et affectata semper studio aliqua obscuritate. Ex prudenti quippe oeconomia, quis esset, aliquamdiu latere voluit Christus, ne immatura eius Diuinitatis notitia obesset magis, quam prodesset, ipsius adeo vitae non parum periculosa. Tulere enim lapides, cum, multis ante patratis miraculis, se Abrahamum vidisse diceret; quid si, praeparatis nondum eorum animis, palam se Deum dixisset, eos tentasse putas? In ipsa adeo Apostolorum, qua largiori fruebantur, instructione ea eum vsū fuisse cautela miror, qui quid ferre valerent, quidue recusarent, quotidiana conuersatione didicit. Quo proprior eius passio, eo liberior de di-

uina eius persona reuelatio fuit ; et nullibi , quis esset , eum se ipsis clarius manifestasse lego , quam cum inter suos Magister medius discipulos , ad coelum mox rediturus , vltima verba faceret , et data , qua homines suae religioni initiarentur , formula diceret : (1) *Euntes ergo docete omnes gentes , baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.*

Quam familiari Magistri sui instructione hauserunt Apostoli , Diuinitatis eius notitiam , effuso super eos Spiritu sancto , palam verbis scriptisque denuntiarunt , adeo , vt dogmatis de Diuinitate Christi reuelatio a Christo inchoata , ab Apostolis completa dici queat. Atque hac ego ratione Noui Testamenti libros scrutando successiuam dogmatis de Diuinitate Christi notitiam , eiusque per varios sensim gradus progressum in iis deprehendi , ita , vt pro eius historia scribenda , quae sparsim ibi leguntur , documenta tantum colligenda esse iudicauerim. Collegi vero primum ex historia dominica , quaeque ibi de propria ipsi , qua in reuelanda , explicanda atque probanda suae personae Diuinitate vsus est ratione , animaduertere licuit , praemissi. Addidi , quae scripta Apostolorum de eadem documenta suppeditant ; sicque ex documentis biblicis tam Veteris quam Noui Testamenti dati dogmatis historiam collegi , quam dogmatis

(1) *Matth.* 28. 19.

maticis de Diuinitate Christi *Historiam biblicam* appello.

§. V.

Inguae atque vocum ante omnia habenda ratio est. Vbi de persona Christi in Nouo Testamento sermo est, Scriptura eum passim *Filium Dei* appellat. Hac Christus voce, hac Apostoli reliquique Scriptores diuini vtuntur. Operae ergo pretium erit, quae illis vocis huius idea extiterit, inquirere, et breuem eius secundum idiomatis biblici genium historiam praemittere.

Mosen Scriptorum diuinorum primum hac vsum voce fuisse inuenio Genesis cap. 6: (1) quae vero significatione partim contextus, partim ipsa, quam ponit, antithesis prodit. Veri et supremi Dei cultores *Filios Dei*; penes quos vero nulla religio, opposita phrasi *Filios hominum* vocat.

Eadem huius vocis significatio non in vno eiusdem Pentateuchi loco est, vbi populus Israeliticus *Filius Dei primogenitus* (2), aut simpliciter *Filius Dei* (3) appellatur, velut vnus ex mille electus, penes quem suam peculiari fauore religionem Deus saluam esse voluit.

B 3

Coae.

(1) *Genes. 6. 1.* (2) *Exod. 4. 22. et 23.* (3) *Deut. 14. 1.*

Coaeuus Pentateucho Liber Iob eodem nomine Angelos compellat (1), adstantes et ministrantes Deo, quem Orientalis poesis seu Regem magno Angelorum comitatu stipatum describere solet. Scriptoribus Veteris Testamenti recentioribus is huius vocis usus erat, ut omnes, quibus vel ob peculiarem, quo eos Deus profecutus est, fauorem, vel ratione muneris, quo fungebantur, maior aliqua ad Deum relatio fuerat, hoc nomine insignirent. (2)

Iudaeis nomen hoc, vltimis suae reipublicae temporibus, Messiae caracteristicum fuit, idque, si coniecturae locus, inde venisse puto, quod a Veteris Testamenti Prophetis Messias plerumque sub Regis imagine adumbraretur; Reges vero, eoquod Dei in terris vices gerant, Deos, Filios Dei appellare Orientalibus commune esset. Forte Psalmus Davidis secundus, quem de Messia communiter Hebraei interpretati sunt, ad hoc quoque non parum contulit; suum enim ibi Filium Iehoua Messiam vocat: *Filius meus es tu; ego hodie genui te.*

Adeo inualuit haec Messiae denominatio inter Iudaeos, ut temporibus Christi Messias et Filius Dei ipsis fuerint termini aequipollentes. Sic Nathaniel, Iesum vocans Filium Dei (3), subiungit statim vocem

(1) Iob, 1. 6. (2) 2. Reg. 7. 14. et Oseeae 10. 1. (3) Ioan. 1. 42.

cem hanc explicans: *Tu es Rex Iudaeorum*. Sic quoque verba hominum in nauicula constitutorum interpretor, si insolito Iesus super mare ambulantis spectaculo attoniti exclamant: (1) *Vere Filius Dei es*. Quin imo in Nouo Testamento loca plura sunt, quibus hoc Christo nomen non qua Deo, sed qua Messiae tribuitur. (3) Ea quippe, quae modo Christianis vocis huius idea est, temporibus Christi Iudaeis nondum fuerat, vix aut ne vix quidem de diuina aliqua persona cogitantibus. Verum Scriptura, licet hoc praecise nomine Christi Diuinitatem non semper exprimat, sed qua Messiam hoc eum nomine saepe compellet; alibi tamen, quis ille Filius Dei sit, quaeque eius dignitas et persona, quisque ad Patrem respectus, non uno in loco magis determinat. Atque hac ratione, quae Iudaeis fuit, vocis huius significationem auget, et ad eam, quam modo exprimit, ideam eleuat. Qua vero id ratione factum sit, videamus.

§. VI.

Historiam dominicam ab ouo inchoando de Diuinitate Christi nulla prius indicia deprehendi, quam cum suis diu ignotus commilitonibus publicam vitam agere cepisset. Latere priuatus, sui patris

B 4

ma-

(1) *Matth.* 14. 34. (2) *Ioan.* 10. 36. — *Luc.* 1. 35. — *Matth.* 3. 17.

matrisque filius crescere et adulescere, Israelita videri haberique voluit per triginta annorum spatium. Verum ubi se Messiam gereret; quis esset, quaeque eius personae dignitas, sensim innotuit.

Ioannem praecursorem primum scio Diuinitatis eius testem et inter Iudaeos praeconem. Missis enim sibi legatis futuri Messiae personam ita describit, ut eum post se venturum quidem, diu tamen se priorem extitisse dicat: (1) *Ipse est, qui post me venturus est, qui ante me factus est.* Horum verborum vim, et, quae later, antithesin quo magis cogito, eo magis de Diuinitate hic sermonem esse conuincor. Qui, sit venia verbo, de prioritate dignitatis et praerogatiuae haec intellecta volunt; textus graeci, verborumque maxime *ἔμπροσθεν* et *ὀπίσω* significationem ignorare videntur.

Idem Ioannes testimonium repetit ad baptismum Christi voce de coelo audita, Iesum e Nazareth esse eum, cuius hactenus praeco extiterat, ita edoctus: (2) *Hic est, de quo dixi: Post me venit vir, qui ante me factus est, quia prior me erat.* Iesum e Nazareth Ioanne iuniorem nouerant omnes, nouerant locum natalem, nouerant patrem et matrem; et tamen eum Ioanne diu priorem extitisse praedicatur. Non merum ergo hominem eum esse, ex hoc Ioannis testimonio, siquid video, tuto colligi poterat.

Solen-

(1) *Ioan.* 1. 27. (2) *Idem* 1. 30.

Solennis eius seu Messiae ad Iordanem inaugurationis historia notanda quoque mihi videtur ideo, quod nota Iudaeis et familiaris Messiae denominatio, *Filius Dei*, diuina ibi autoritate confirmata, Iesuque e Nazareth publice attributa fuerit: (1) *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.* Equidem ibi vox haec sensu Iudaeorum pro mero Messiae praedicato accipienda sit; (Non enim Deus sed Messiasibi innotescere debuit) alia tamen paulo post occasione eius significatio aucta et ampliata fuit.

Hierosolymae, quo post baptismum Pascha primum celebraturus venerat, Nicodemo ex magno Synedrio vni, Pharisaeo quidem, sed bonae indolis viro verba fecit, de debita ad regnum Messiae dispositione multa docens. Quae cum ipsi, praeconceptis suae gentis opinionibus occupato, incredibilia viderentur, praeuisa in credendis aliis sublimioribus adhuc et magis reconditis veritatibus ex parte Iudaeorum difficultate reponit: (2) *Si terrena dixi vobis, et non creditis; si dixero vobis coelestia, credetis?*

Haec se solum scire, diuinam suam interponendo authoritatem, sequentibus docet: (3) *Nemo ascendit in coelum, (κατ' ἀνθρώπων loquitur) nisi qui descendit de coelo, Filius hominis, qui est in coelo.* Declarato, quod inter ἐπερὶα rerulit, Dei de redimendo

B 5

per

(1) *Matth. 3. 17.* (2) *Ioann. 3. 12.* (3) *Ioann. 3. 13.*

per mortem suam humano genere decreto, hoc epiphonemate concludit: (1) *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum (τον μονογενη) daret.* Idem paulo post nomen repetens: (2) *Qui non credit, iam iudicatus est, quia non credit in nomine unigeniti Filii Dei.* Totam orationis huius seriem meditatus, et ad singula reflectens, qua ratione de coelo venisse — in coelo adhuc esse — Filius Dei unigenitus (quo nullus alius modo Filius Dei dici potest) a Patre missus dicatur; non obscurum me diuinae eius originis vestigium, et quo sensu longe nobiliori Filius Dei sit, de-
regisse arbitror.

Eodem tempore iisdem ferme verbis Ioannem eius Diuinitatem testatum esse lego. Celebrato quippe Hierosolymae Paschate, cum in Iudaea diuerteret, Iesus, et per suos baptizaret Apostolos; mota a suis discipulis querela, Christi dignitatem et prae omnibus aliis praerogatiuam, argumento a diuina eius origine petito ita commendat: (3) *Qui desursum venit, super omnes est; qui est de terra, de terra est, et de terra loquitur: qui de coelo venit, super omnes est, et quod vidit et audiuit, hoc testatur.* Notari meretur hoc loco dictionis vniuersalitas, et quam ponit, antithesis generalis, qua homines omnes, quod per *ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς* exprimit, humana tantum sapere; ipsum vero Christum de coelo ad nos aduenam absconditi consilii
diui-

(1) *Ioan.* 3. v. 16. (2) *Ibid.* v. 18. (3) *Ibid.* v. 31. et 32.

diuini mysteria nosse docet, quae in coelo quasi oculis auribusque vsurpauit, καὶ ὁ ἐωρῶν καὶ ἠκούων.

§. VII.

Nec interpretari aliter potui, habita potissimum aliorum biblicorum textuum ratione, relatam a Ioanne Saluatoris nostri Apologiam Hierosolymae, quo secundum post eius baptismum Pascha feriatum venit, publice habitam. Violati quippe ob sanatum eo die aegrotum sabbati reus habitus facti sui rationem reddit, sui se Patris, cui aequalem se probat, exemplo tuendo. (1) *Pater meus*, inquit, *usquemodo operatur, et ego operor*. Sicut nempe sabbatum nullum obseruat Deus, tam in mundum physicum, quam moralem continuo concursu influit: (Hic enim verborum ὥς αἰετὶ ἐργάζεται sensus est) sic ego quoque continuo operor, diuinae potentiae opera edo, seruato nullo temporis discrimine.

Senserant Iudaei, si Euangelistae fides, huius argumenti vim; scribit enim: Propterea quaerebant eum magis interficere, quia non solum soluebat sabbatum, sed et Patrem suum, πατέρα ἰδίου, (late hic emphasis, et peculiari sensu Deum Patrem suum, ἰδίου, dixisse notat) dicebat Deum, aequalem se faciens Deo. Neque quod ex verbis eius inferebant Iudaei, negauit Iesus, confirmauit potius: *Amen amen dico*

204

(1) Ioan. 5. 17.

vobis : non potest filius a se facere quidquam, nisi quod viderit patrem facientem &c. &c. Suam vltterius cum Patre aequalitatem et diuinae virtutis potentiam inductione probat : Sicut enim Pater suscitatur mortuos et viuificat ; sic et Filius, quos vult, viuificat : neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio, &c. &c.

Textum singularem priora mea sensu confirman-tem legi apud eundem Ioannem in illo, quem narrat, Iesu cum Phariseis de diuina sua missione dialogo (1).

Plura ibi variis in locis, caute tamen, ne penitus excandescerent, suae Diuinitatis indicia dedit ; clarius tamen nullibi, quam continuatum diu dialogum ita tandem concludens : *Amen amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum.* Textum hunc pro Diuinitate Christi citandi peculiaris mihi ratio haec fuit, quod sit testimonio Ioannis, cuius supra mentionem feci, parallelus.

Clarius id probat in porticu Salomonis coram magna Iudaeorum copia professus palam : (2) *Ego et Pater vnum sumus.* Diuinae potentiae et naturae vnitatem eum intelligere contextus suadet. Suspen- si quippe hactenus et aucta continuo verbis factisque eius, quis esset, sciendi cupidine illecti, quaerunt,
vt,

(1) Ioan. 8. 12 - 59. (2) Ioan. 10. 24.

ut, Messias si foret, palam diceret. Categoricalam declinans responsionem prouocat ad opera, quae patrat, simulque obiurgat, eos non esse e numero eorum, qui eum, ut oues pastorem, audirent; neque quibus hi gauderent, commodis fruituros vnquam, quae versu sequenti ita recenset: (1) *Ego, ait, vitam aeternam do eis, et non peribunt in aeternum, et non rapiet eos quisquam de manu mea. Quod vltimum ut probet, hoc ratiocinio vtitur: Pater meus, quod dedit mihi, maior omnibus est, et nemo potest rapere de manu Patris mei. Hinc, tacite supplet, neque de manu mea eos quisquam eripere potest. — Rationem reddit — Ego et Pater unum sumus. Dedisse veram me loci huius exegesin, ex iis, quae sequuntur, certus confido. Sic enim intellexisse quoque Iudaeos, sequentia probant. Neque enim blasphemiae eum postulassent, neque dixissent: (2) *Tu homo cum sis, facis te ipsum Deum. Quin imo ipse Christus hanc eorum interpretationem confirmat, a minori ad maius ita argumentando: (3) Nonne scriptum est in lege vestra: Quia ego dixi: Dii estis. Si illos dixit Deos, ad quot sermo Dei factus est, et non potest solui Scriptura: Quem Pater sanctificauit et misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemias, quia dixi, Filius Dei sum. Deum verum se esse, aequalem Patri, probare pergit ex operibus suis, quae eadem sunt, ac illa Patris, diuinae virtutis**

(1) Ioan. 10. 28. (2) Ibid. v. 33. (3) Ibid. v. 34.

tutis specimina: Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi: Si autem facio, et si mihi non vultis credere, operibus credite, ut cognoscatis et credatis, quia Pater in me est, et ego in Patre. — ἐν τῷ εἶναι, ut textus Graecus habet, phrasis biblica est, intimam eius cum Patre coniunctionem indicans.

Miror prudentem Saluatoris nostri in reuelanda sua Diuinitate oeconomiam, meditando aptam et simplicem, quam Matthaei capite 22. potissimum tenuit, rationem et methodum. Quaerenti enim, quem Messiam futurum crederent, Iudaei cum filium Davidis fore responderent; vsus argumento ad hominem ex Psalmo 110 petito, (1) Quomodo ergo, inquit, David in spiritu vocat eum Dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis? &c. si ergo David vocat eum Dominum, quomodo filius eius est? Legisse me non sine gaudio fateor, Christum pro sua Diuinitate probanda eundem hoc loco Psalmum citare, quem inter Veteris Testamenti documenta biblica eodem concilio protuli.

§. VIII.

Suffecissent haec non rara suae Diuinitatis indicia, et quibus sibi eam probanti fidem faceret, argumenta copiosa satis et valida. Verum, quos suae religio-

(1) Matth. 22. 44 et 45.

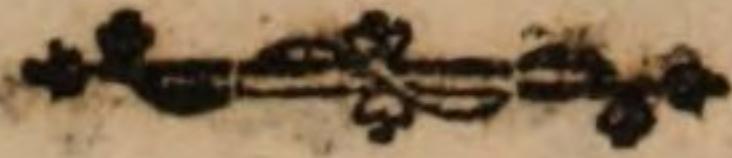

figionis in terra testes et praecones selegerat, Apostolos et Discipulos maiori ea de re euidentia certos esse voluit.

Transfigurationis Domini historiam legenti mihi, alio eam contigisse concilio persuadere non potui, nisi ut, quam hactenus discipuli eius Diuinitatis cognitionem hauserant, intuitiuam quasi acquirerent.

Quem suae transfigurationis prae caeteris spectatorem esse voluit, Petrum alia occasione docendi methodo, quam sibi familiarem habuit, dialogistica eo adegit, ut, quo sensu longe excellentiori Filius Dei sit, vel mediocri adhibita attentione non potuerit non intelligere. In ultimo quippe in Galilaeam itinere Capharnaum cum peruenirent, ibique Didrachma, quod ex antiquissima in ipso adeo Moyſis Pentateucho fundata consuetudine iudaei omnes, exteri etiam conferre solebant, ab ipsis quoque requireretur; hoc quidem soluere Iesus non recusauit, hac tamen se lege minime teneri ostendit, quaerens ex Petro: (1) *Quid tibi videtur, Simon? Reges terrae, a quibus accipiunt tributum vel censum? a filiis suis, an ab alienis?* Qui cum responderet: *ab alienis;* dixit: *Ergo liberi sunt filii.* Desumpto scilicet ex vita communi exemplo probat, quod, cum passim reges, si non alios, certe filios suos tributorum immunes habeant, ipse

(1) *Matth. 17. 24 et 25.*

ipse quoque Dei, cuius nomine Didrachma exigebatur, Filius hoc onere sit exemptus.

Qua liberali diuinus Magister instructione, quoque animi candore et sinceritate paucis ante passionem suam diebus suis se discipulis manifestauerit, volupe est reflectere.

Dignum inter alia attentione mihi visum est, quod Ioannes de Philippo Apostolo scribit. (1) Perperam intellectis, quae Iesus cum Thoma versu antecedente disputauerat, discipulus, errore suae nationi visionibus assuetae communi potius, quam sibi soli proprio deceptus, apparitionem Dei Patris, quem cognosci posse audiuerat, externam petiit: *Domine, ostende nobis Patrem, et sufficit nobis.* Verum Iesus, carere eos adhuc certa suae Diuinitatis toties manifestatae noticia videns, indignatus reposuit: *Tanto tempore vobiscum sum, et non cognouistis me? Philippe, qui videt me, videt et Patrem; quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem; Non creditis, quia ego in Patre et Pater in me est.* Ad sublimiorem et diuinam naturam suam respiciens docet, ea ipsis apparitione opus non esse, qui toties suorum sermonum operumque testes et vbique comites in sua eundem, quem patrem, Deum persona vidissent.

Vlti-

(1) Ioan. 14. 8 • 12.

Ultimos eius ad discipulos sermones ulterius meditando idem eum non obscure prodere collegi ex illa instructione, qua, quomodo in futurum orandum sit, docet. Solum hactenus, uti Iudaei omnes, ita et discipuli eius Deum Patrem adorare, et ab eo solo quaecunque petere solebant. Nunc vero breui discessurus nouam quasi orandi formulam praescribit, suum aequae ac Patris nomen inuocandum, a Filio sicut a Patre, petenda quaeque esse iubet addita promissione: (1) *Amen amen dico vobis, siquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis. — usque modo non petistis quidquam in nomine meo: (nunc autem) petite et accipietis. Imo non Patrem tantum sed se ipsum daturum, quaecunque petierint, promittit: (2) Quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam. Idem repetens versu sequenti: Siquid petieritis me in nomine meo, hoc faciam. Atque ex hoc quoque tempore Filium aequae, ac Patrem inuocare, ab eo, sicut a Patre, quaecunque petere solebant discipuli. Stephanus lapidibus obrutus, fixis in coelum oculis, clamat: (3) *Domine Iesu, suscipe spiritum meum.* Et Paulus reliquique Apostoli in suis ad fideles Epistolis, si non ab initio, saltem sub fine in nomine Filii aequae ac Patris benedicere et pacem precari consueuerant; Apostoli, inquam, quos utpote sub lege natos latere non potuit latum a Mose praeceptum,*

C

quo

(1) Ioan. 16. 23. — (2) Ioan. 14. 13. (3) Act. Apost. 7. 58.

quo cautum fuerat, ne per alium, quam verum Deum Iehoua benedicerent: (1)

Plena tandem in luce suam posuisse Diuinitatem videtur, finito ad discipulos sermone ita ad Deum Patrem suum orans: (2) *Pater venit hora: clarifica Filium tuum, ut Filius tuus clarificet te. — Ego te clarificaui super terram, opus consummaui, quod dedisti mihi, ut faciam; et nunc clarifica me tu Pater apud te met ipsum claritate, quam habui prius, quam mundus esset, apud te.*

Duo praeter haec recensita adhuc occurrunt in historia dominica testimonia pro Christi Diuinitate decisiva.

Primum Ioannis capite vigesimo, vbi Thomam, Christum resurrexisse, diu negantem, conuictum demum ita exclamasse refert: (3) *Dominus meus, et Deus meus.* Vnicum inter tot alia, quae hucusque citaui, documentum, quo Christum directe et simpliciter Deum appellatum lego.

Alterum in capite vltimo Matthaei, vbi Iesum in coelum mox ascensurum suis ita discipulis praecepisse scribit: (4) *Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra: Euntes ergo docete omnes gentes baptizantes eos in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti.* Huius docu-

(1) Num. 6. 24. (2) Ioann. 17. 1 - 6. (3) Ioan. 20. 28.

(4) Matth. ult. 18 et 19.

documenti biblici intima penetranti mihi cum subiret reflexio, — Iesum hac, quam praescripserat, baptismi formula omnes suae religionis professores velle initiari, — Filium aequae, ac Patrem, sine omni discrimine nominari, — huncque, interposita particula *καὶ* a Patre distingui; eum Patri natura diuina aequalem, personam tamen ab eo diuersam esse, nullo amplius modo dubitare licuit.

§. IX.

Quae hucusque ex historia dominica documenta protuli, cum iis, quae scripta Apostolorum suppeditant, collata mirum in modum confirmantur.

Praecipuum inter alia ex Scriptis Apostolicis pro Diuinitate Iesu testimonia est doxologia Pauli in epistola ad Romanos capite nono. Recensitis ineunte hoc capite aliis, quibus natio Iudaica prae gentibus gauderet, praerogatiuis Apostolus hanc quoque addit, quod ex eorum adeo genere Messias quoad humanam eius originem natus sit: *Ex quibus est Christus secundum carnem*. Studio hac restrictione, *κατὰ σάρκα*, Apostolus vsus esse videtur, per antithesin eius mox Diuinitatem clarius probaturus. Ne quippe in commemoranda eius cum Iudaeis cognatione iniuriosus in Christum videretur, aut Christiani ex Iudaeis conuersi hic sisterent, Diuinitatem eius addita doxologia

celebrat: (1) *Qui est super omnia Deus benedictus in saecula. Amen.* De vero supremo Deo hic loci sermonem esse minus dubitare licet, quod titulum hunc *εὐλογητός εἰς τὰς αἰώνας* soli Deo Iehoua tribuere Iudaeis solenne fuerit, ipsi adeo Apostolo Paulo non infrequens. (2) Qui vero ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός ad Deum Patrem, cuius tamen nulla plane in praecedentibus mentio est, referunt, neque contextui, neque regulis grammaticis conuenientem exegefin praetendunt.

Quod in sua ad Romanos, idem in alia ad Philippenses epistola non minus clare prodit. Ad mutuam enim concordiam et dilectionem Ecclesiae huius fideles exhortaturus, exemplo Christi utitur energice ita differens: (3) *Hoc sentite in vobis, quod et in Christo Iesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se aequalem Deo, sed semetipsum exinanivit formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus et habitu inuentus ut homo.*

Textum graecum consului, ibique ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπαρχων, et oppositam eius μορφὴν δούλου λαβὼν phrasin legens, de diuina Christi natura hoc loco testari, an recte, nescio, suspicatus sum. Cessit vero opinio certitudini ad versum sequentem deuenienti, quo
de

(1) *Epist. ad Rom. 9. 5,* (2) *2. ad Corinth. 11. 31.* (3) *Epist. ad Philipp. 2. 5 - 8.*

de eius cum Patre aequalitate clarius contineri testi-
monium intellexi: *αχ ἀεπαγμον ἡγήσατο το εἶναι ἰσα
θεω.*

Eundem continuando textum aliud quoque mihi
huius rei indicium in sequentibus latere visum est:
(1) *Propter quod et Deus exaltauit eum, et donauit illi
nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu
omne genu flectatur coelestium, terrestrium et infernorum.*
Cum enim verus hoc loco Dei cultus Christo Iesu ab
omnibus exsoluendus, adoratio, quam soli Deo vero
deberi et ratio et totius Veteris aequae quam Nouae
Legis toties repetita reuelatio loquitur, praecipitur;
Deus ipse sit, Patri aequalis necesse est.

Ad Colossenses scribens totum de Diuinitate
Christi problema soluit inspirati Scriptoris autoritate
ita Filium Dei describens: (2) *Qui est imago Dei inui-
sibilis, primogenitus omnis creaturae: quoniam in ipso
condita sunt uniuersa in coelis et in terra, visibilia et in-
uisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus,
siue potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt.*
Iuuat hic, ut tota argumenti vis penetretur, in me-
moriā reuocare, quo animo et contra quos hic
loci Apostolus scribit. Fuere tunc temporis in Asia
minori plures, Esseni maxime, (3) qui religionem a

C 3

Chri-

(1) *Ad Philipp. 2. 9 et 10.* (2) *Ad Coloss. 1. 15 - 18.* (3)

MICHAELIS *Einleitung in die Bücher des N. T. II. The*
5. 170. 171. 182.

Christo traditam ad philosophiae orientalis caballisticae de Deo, mundo et Angelis praecepta accommodabant. Inter innumeras, quas in Pleromate admittebant, aeonum series Christum quoque referendum, hosque aequae ac illum colendos et adorandos esse docebant, seu mundi huius rectores, et Deum supremum inter et homines mediatores. Hos cauere monet Apostolus scribens in eadem Epistola: (1) *Nemo vos seducat, volens in humilitate et religione Angelorum, quae non vidit, ambulans, &c.* refutat vero loco supra citato, cum Iesum Salvatorem non aeonem a Deo emanantem, sed imaginem Dei inuisibilis, non creaturam, sed ante omnia saecula existentem, *πρωτογενος πατρὸς κτιστὸς*, sed creatorem omnium praedicat: *Quoniam in ipso condita sunt uniuersa in coelis et in terra, visibilia et inuisibilia.* Ipsos adeo Angelos, quocunque venirent nomine, ab eo conditos ait: *Sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates* — concludens hoc tandem generali epiphonemate (2) *Omnia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant.*

Qui optimorum etiam Theologorum haec non de illa mundi physici, quam Moses describit, sed de noua quadam mundi moralis creatione intellecta volunt, vereor, ne a vero prorsus aberrant. Hanc enim textus, quin maxime torqueatur, exegesis spectat.

(1) *Ad Coloss.* 2, 18. (2) *Ad Coloss.* 1, 16 et 17.

spectato, qui ibi est, verborum nexu, minime ferre videtur. Praeterquam enim, quod, habita aliorum textuum biblicorum ratione, (1) per τα ἐν τοῖς ἔθνο-
υσις, καὶ τα ἐπὶ τῆς γῆς totum hoc vniuersum expri-
mere scriptoribus diuinis passim solenne sit; quae se-
quitur omnium creaturarum in visibilia et inuisibilia
diuisio vix commodum, imo nullum plane in hac
sententia sensum habet. Neque quid sibi velit Apo-
stolus, dum potestates, dominationes, thronos ab
eo conditos scribit, video, nisi diuersas Angelorum,
quas plures Christi aetate admittere solebant Iudaei,
classes intellexerit, in ipsa adeo scriptura non vno in
loco his nominibus nuncupatas. Quae cum ita sint,
vt certo sunt; Christum Apostolus hoc loco mundi
huius physici creatorem praedicat: imo non Creato-
rem tantum, sed et Conseruatorem. Repetita enim,
qua eum omnia condidisse versu antecedenti dixerat,
phrasi haec addit: *Et ipse est ante omnia, et omnia in
ipso constant.* Qua vtitur, graecam vocem συνέστηκεν
non creationis tantum actum, sed illius etiam actus
continuationem indicare, inter omnes linguae grae-
cae peritos conuenit. Saltem eandem vocis huius
notionem non scriptoribus solum profanis, sed Iu-
deis quoque extitisse, ex versione 70 Interpretum
colligo, qui in diuinis Iudaeorum libris vertendis ad

C 4

expri-

(1) *Matth. 28. 18. — Item ad Philipp. 2. 10.*

exprimendam conseruationis aut continuatae rei existentiae ideam hac non vno in loco voce vti sunt. (1)

Quodsi vero Christus mundum hunc non creasse tantum, sed continuo suo influxu quoque conseruare dicatur; quo Apostolus argumento ad probandam eius Diuinitatem magis philosophico vti potuerit, non video, praecipue cum scriptura mundi huius creationem et conseruationem nonnisi soli Deo vero tribuat, et ipsa iam Creatoris et Conseruatoris idea Diuinitati adeo propria sit, vt Philosophi causam omnium, quae mundum constituunt, primam Deum appellare, eiusque ex mundi huius creatione et conseruatione existentiam probare soleant.

§. X.

Prosequamur Paulum ad Hebraeos scribentem, remque eandem eadem fere occasione tractantem. Iudaei quippe, quod ex ipsa hac epistola facile colligi potest, immodico Legis maioribus latae studio ducti, omni, quo poterant, modo id agebant, vt populares suos ad Christum conuersos a religione christiana auerterent. Inter alia, quibus id persuadere laborabant, argumenta illud quoque a religionis Mosaicae praestantia desumptum, quippe quae
med-

(1) 1. Reg. 13. 14. Καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ συνήξει. Sed regnum tuum nequaquam ultra consurget. — Iob. 8. 22. Διαίτα δὲ αἱ σκηνὴς οὐκ ἔσται. Tabernaculum eorum non subsistet.

mediantibus Angelis data, et a Mose promulgata, per Iesum Nazarenum, hominem ignominioso supplicii genere interemptum, minime possit abrogari.

Contra hos scribens Paulus ostendit, Iesum Nazarenum Angelis et Mose non vno titulo longe superiorem, suam pro eo apologiam primo statim epistolae ad Hebraeos capite ita inchoans: (1) *Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis: nouissime diebus istis locutus est nobis in Filio, quem constituit haeredem vniuersorum, per quem fecit et saecula. Qui cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius, portansque omnia verbo virtutis suae, purificationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis; tanto melior Angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen haereditauit.* Ad singula reflectens, Apostolus per hoc iam Nouae Legis oeconomiam prae illa Veteris peculiari mihi emphasi commendare videtur, quod Deum olim nonnisi per Prophetas, nunc vero, per Filium suum se reuelasse dicat.

Quem Nouae Legis authorem dixit, Filium ulterius quasi per gradus ita describit: *Quem constituit haeredem vniuersorum, per quem fecit et saecula.* Verbis nonnisi differt locus hic ab illo ex epistola ad Colossenses modo citato. Imo clarius adhuc Christum hic loci rerum omnium Creatorem praedicari arbi-

(1) Epist. ad Hebr. 1. 1 - 5.

tror. Saltem phrasis, τὰς αἰῶνας ἐποίησα, aliter, nisi de mundi huius, omniumque, quae ipsi insunt, rerum creatione intelligi minime potest. Iudaeis equidem mundum hunc in duas quasi epochas ante et post Messianam, singulamque αἰῶν vocare commune fuit: (1) utramque vero ubi coniungunt, voce hac in plurali numero utuntur, atque tunc totum mundum et omnem rerum vniuersitatem intelligunt. Deinde parallelismo si in interpretanda scriptura locus est, qui certe maximus est; quem hic interpretor Apostolus, in alio quidem, eiusdem tamen epistolae loco, (2) cum hanc eodem sensu vocem vsurpauerit; contraria hic loci ea eum significatione cur vsum esse credam, nihil est.

Quae hucusque dixerat Apostolus, confirmaturus ita pergit: *Qui cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius, &c.* — Parallelus hic denuo textus illi ad Colossenses. — Imo sicut ibi Christum rerum omnium non creatorem tantum, sed et conseruatorem dixerat, ita et hic, fundamentum non exiguum suppeditante mihi ipso textu, dum refert: *Portansque omnia verbo virtutis suae.* Vocis φερω, quae ibi est, ideam biblicam, quam multis locis pro *ferre*, manibus tenere, vsurpari inuenio, totamque Paulinae expressionis energiam si altius penetro, eandem ibi sublimem Philosophiam, qua eum *verbo virtutis suae*
omnia

(1) Luc. 18. 30. — Epist. ad Hebr. 6. 5. (2) Ibid. 11. 3.

omnia portare scribit, me deprehendisse puto, quam cum Mosen sic de creatione scribentem lego: *Fiat Lux, et facta est Lux.*

Restant quidem multa adhuc per totum hoc caput, ex quibus pro Christi Diuinitate quaedam magna probabilitate adnotari possent. Verum in eorum, quae dixi, confirmationem hoc vnum addo, quod eiusdem capitis versu decimo scribit. Eidem quippe adhuc ideae inhaerens nouo quasi argumento Christum Creatorem probat, dum citato ex Testamento Veteri Psalmo 102 haec ei applicat: *Tu in principio Domine terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt coeli.* Totum carminis huius poetici argumentum cum indagarem, ibique haec de Deo Creatore et Gubernatore generatim Poetam canere intelligerem; nouo hoc motiuo inductus, Christum a Paulo seu mundi huius physici Creatorem et Gubernatorem praedicari, arbitratus sum.

His itaque breuiter notatis, textum hunc Paulinum de Christo totius vniuersi Creatore et Conseruatore interpretandum, sicque non temere seu decisuum pro eius Diuinitate documentum biblicum esse allegatum, fatis me ostendisse puto.

Vltimum demum, idque omni exceptione maius pro Diuinitate Christi testimonium suppeditauit Euangelii Ioannis caput primum, quod illud de Christi

si Diuinitate Dogma contra quosdam, vt videtur, aevi sui errores dato opere vindicat.

Non historicum solum, sed polemicum agere Ioannem, suumque Euangelium, maxime autem eius initium Cerinthis de Christo erroribus opposuisse, Scriptorum optimorum Irenaei et Hieronymi fide probabile est; et magna veri specie tam ex ipso Euangelii eius caractere, quam, quorum ex historia Domini meminit, factorum delectu intelligi potest, quae plerumque eiusmodi sunt, vt vsui suo polemico commode inseruiant. Recentiores quoque, quorum magna sunt in Scripturae exegesi merita, eandem de scopo Euangelii Ioannis sententiam, velut traditione historica acceptam, tenuerunt, et multis acute obseruatis confirmarunt. (1) Ipsae adeo temporis locique, quo degebat Ioannes, circumstantiae huic fauere sententiae videntur. Cum enim secta Cerinthis in illa Asiae parte potissimum floruisset, quae Asia Proconsularis olim seu Lydia dicebatur, cuius caput Ephesus fuerat, vbi S. Ioannes ultimam vitae partem consumsit; cognoscendi ipsi Cerinthiani erroris et impugnandi occasio certe optima fuerit necesse est.

Hoc igitur Ioannem animo scribentem cum legerem, simulque praecipuos, quos impugnat, Cerinthis

(1) OEDERI *Liber de scopo Euangelii Ioannis.* — MICHAELIS *Einleit. in die Bücher des N. T. II. Th. §. 149 u. 150.*

rinthi de Christo errores cogitarem; pro eius Diuinitate clarius ferre testimonium non potuisset, quam primum Euangelii sui caput ita inchoans: (1) *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum.* Cum enim Cerinthus Christum non verum Deum, sed Gnosticorum more, Aeonem aliquem ex Deo in tempore procreatum haberet; eius Diuinitatem quo vindicaret, Christum, quem quoad diuinam eius personam *λογον* appellabat, ab aeterno apud Deum extitisse, Deumque ipsum esse docebat.

Nouam hic a Ioanne vsurpatam de Christo vocem inueni, reliquis quidem diuinis Nouae Legis Scriptoribus ignotam, Graecorum tamen et Iudaeorum orientalium Philosophis maxime celebratam. Qua vocem hanc *λογος* notione acceperint, infra vberior dicendi locus erit. Hoc hic loci non improbabili coniectura notare licet, studio Ioannem hac vsum voce esse; vt, quas forte aetate hac erroneas de *λογω* ideas animo conceperant, corrigeret, et non meram eum aliquam Dei potentiam, aut naturam supremo Deo inferiorem, sed personam vere subsistentem, Deum verum, aeternum et Patri aequalem esse ostenderet.

Idem,

(1) *Ioan. I; 1 et 2.*

Idem, quod alterum eius, Gnosticorum omnium de Christo Dogma fuerat, Cerinthus cum Demiurgum non illum ipsum, cui Christi nomen est, sed alium aut natura aut casu deprauatum Aeonem esse statueret; Ioannes eodem, ac Paulus, modo eundem, quem *λογον* vocauerat, mundi rerumque omnium creatorem versu sequenti praedicat: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est.* Idem paulo post aliis verbis repetens: (1) *In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit.* Ex quo solo iam textu patet, eorum, qui haec non de creatione mundi physici, sed mundi moralis renouatione, quae phrasi metaphorica noua creatio dici potest, accipienda esse praetendunt, interpretationem minime ferendam esse; vere enim implicat, dicere, mundum per eum factum, id est, homines ab eo emendatos, eum tamen non cognouisse.

§. XI.

His ex scriptura citatis documentis liceat pro Christi Diuinitate probanda quasdam adhuc reflexiones addere.

In colligendis pro instituti mei ratione tam Veteris, quam Noui Testamenti documentis biblicis non vno in loco de generis humani mediatore, et ad pristinam

(1) *Ioan. 1. 10.*

stinam, qua exciderat, felicitatem restauratore sermonem esse reperi. Vnde data non semel occasione monitus omnem Scripturae de Christo mediatore doctrinam assumsi, atque examinatis noui maxime Testamenti locis, et variis, quibus abundat, tropis et figuris; (1) eum genus humanum Deo reconciliasse, atque pro eo morte sua satisfecisse intelligens ita sum ratiocinatus:

Si Christus pro offensa Dei personali morte sua satisfecerit, satisfactio autem pro offensa personali a persona aequali, aut saltem non multo inferiori praestari debeat; Deus ipse fuerit necesse est, utpote qui solus pro insita naturae suae dignitate vniuersi generis humani valorem aequare, poenasque ipsi debitas ob suae naturae aequalitatem et praestantiam luere poterat. Quemcunque enim altioris ordinis Spiritum, Angelum huic perficiendo operi idoneum dixeris, creatura erit, atque ratione generica a Creatore aequae ac aliud ens quodcunque creatum diffita.

Eandem mediationis Messianae ideam, Scriptura duce, vltius prosecutus hoc quoque inueni, Christum auxiliorum gratiae supernaturalis authorem, verumque in iis distribuendis Dominum praedic-

(1) *Ad Rom.* 5. 11 - 20. — *Ad Hebraeos* 7. 27. — *Ibid.* 9. 1, *Petri* 1. 18.

dicari. (1) Totam hinc gratiarum Novae Legis oeconomiam indagando, habita maxime dogmatis biblici de peccato originali ratione, statuque hominis recti cum illo hominis corrupti collato, eam in eo positam esse intellexi, quod Christus generis humani vires corruptas restituerit, et restitutas continuo suo concursu conseruet suppleatque. Quae si ita sint, exinde aeque ac ex mundi huius physici creatione Deum me inferre posse arbitror, cum haec humanae naturae immutatio, aut rectius innouatio mundi moralis noua creatio et conseruatio eodem, ac illa mundi physici, iure dici queat.

Summarii loco ex his, quae citata sunt hactenus, Scripturae locis, vsurpatam in Dogmate de Christi Diuinitate terminologiam biblicam colligamus.

Christum in Scriptura Filium Dei appellari, supra adnotauimus, et pluribus citatis locis testatum fecimus. Sensum vero haec eius denominatio ita determinata et variis adnexis epithetis definita est, ut non honoris aut peculiaris fauoris nomen, sed veri Dei Filii, ex Patre geniti notionem exprimeret. Sic vocatur *Filius Dei idios, proprius Dei Filius*, vere ex Patre genitus, qua vocem hanc Graeci notione passim

(1) *Ad Rom.* 7. 15. 25. — *Ad Hebr.* 7. 24. 25. — *Ioan.* 14. 16. 17. — *Ibid.* 15. 26. — *Ibid.* 16. 7. — *Ibid.* 16. 13. 15.

sim accipiunt. — *Filius Dei* μονογενης, *unigenitus*, quo eum ea notione Filium Dei dici declaratur, qua nullus alius Dei Filius appellari potest. — *Filius Dei* πρωτοτοκος πασης κτισεως, *primogenitus*, ante omnem creaturam, id est, vere ab aeterno genitus; hac enim Hebraei ratione veram aeternitatem circumscribere solent. (1) Praeter has frequentiores Christi denominationes, aliae quoque sunt, quibus Scriptura ad signandam diuinam Christi personam utitur, rariores quidem, classicae tamen voces. Non vno enim in loco directe et simpliciter *Deus*, *Deus supra omnia benedictus*, mundi rerumque omnium *Creator* et *Gubernator* appellatur. Ioannes noua vsus voce est, diuinam Christi personam λογον appellans, quem tamen ita ab eo describi, ut Deum eum mundique huius conditorem diceret, supra adnotauimus.

Atque haec sunt reuelationis tam Veteris quam Noui Testamenti documenta biblica, ex quibus dogmatis de Diuinitate Christi historiam biblicam collegi.

III.

AEVVM PATRVM APOSTOLICORVM.

§. XII.

Antenicaenam, praemissa biblica Dogmatis de Diuinitate Christi historiam continuando ad
D aeuum

(1) *Psalms*. 90. 2.

aeuum Patrum Apostolicorum sisto, ex aetatis huius scriptis et testimoniis, quae huius aevi de persona Christi idea fuerit, quaeque fides Ecclesiae publica, ostensurus.

Prorsus inutilem me tentare laborem non arbitror, ad citanda Ethnicorum et Iudaeorum in rem meam testimonia paulisper hic loci digrediendo, mox ditatus aliena quasi merce reuersurus. Sunt equidem pro Christi Diuinitate non decisiva, neque tamen etiam, ea maxime ex causa, superflua, quod Iudaeis quoque et Romanis Christi nomen, cuius per magnam orbis partem fama manauerat, illustre fuisse pateat, adeo, ut diuinum quid in ipso suspexerint.

Documenta vero ipsa quod attinet, partim certae, partim, fateor, dubiae fidei sunt, pugnantibus adhuc pro vtraque parte Criticis: Nihilo tamen minus, pendente lite, ea quoque dubiae fidei citare placet.

Digna inter haec, quae citaretur, mihi visa est illa Abgari Edeffae in Syria regis epistola, ab EVSEBIO (1) asseruata, qua graui ex morbo decumbens auxilium a Christo petierat. Enarratis ibi, quae a Iesu patrari audiuerat, miraculis ita Abgarus scribit:

(1) EVSEB. *Hist. Eccles. L. I. cap. 14.* editio Basileensis 1579.

bit: *Haec ubi de te audiui, alterum ex his duobus cogitaui, nimirum quod aut Deus sis, coelitusque delapsus ita facias, aut Filius Dei existens haec opereris.*

Quod hic dubius adhuc asseruit Abgarus, de eo mox certus reddebatur, a Thaddaeo, quod eodem loco EVSEBIUS refert, de Christi in coelum reditu ita edoctus: *Dominus noster ac Deus Iesus Christus voluntatem Patris adimplevit, qua perfecta ad illum receptus est.* Sunt inter recentiores, qui in aliquibus, quae citant, manuscriptis haec tantum legi contendunt: *ὁ κυριος ἡμῶν Ἰησους το θελημα* etc. Interim textus EVSEBII, qui modo in usu est, communiter receptus, semper ea, quae citaui, verba constantissime retinuit: *ὁ κυριος ἡμῶν καὶ Θεος Ἰησους ὁ χριστος το θελημα* etc. Atque sic primum Thaddaeus pro Christi Diuinitate aera hac testimonium tulit (1).

Quin imo ex ipsis Romanorum Imperatoribus quidam Christo bene volebant adeo, ut Christianos non tolerasse modo, sed eorum quoque caput Chri-

D 2

stum

(1) *Tota haec, quam EVSEBIUS refert, de Abgaro historia est utraque epistola magna Criticorum crisi laborant; plures tamen regis ad Christum, quam Christi ad regem epistola patronos habet, quam sublestae fidei esse, passim conueniunt, et non multis abhinc annis peculiari Dissertatione probatum dedit Cl. HEINE. Dissert. historica de Christi ad Abgarum epistola. Halae 1768.*

stum Iesum summo honore habuisse constet. Quos inter Tiberius, si TERTULLIANO, et, qui eum sequitur, EVSEBIO aliisque fides est, eousque honori Iesu Christi fauebat, ut eum inter publica romani populi Numina referri apud Senatum ageret. (1)

Sunt, fateor, qui hoc quoque dubiae fidei documentum putant, non tamen rationibus talibus ac tantis, ut depelli facile non queant.

Neque praetermittenda mihi hoc loco videtur illa celebris Scriptoris iudaici, FLAVII IOSEPHI de Christo pericopa, qua, narrata Iudaeorum contra Pilatum Iudaeae Praesidem seditione, ita habet: (2) *Eo etiam tempore fuit Iesus, vir sapiens, si tamen virum eum appellare fas est. Fuit enim mirabilium operum effector, magister hominum, qui verum cum voluptate accipiunt: multosque Iudaeos, multos item gentiles ad se pellexit. Hic erat Christus, quem cum Pilatus, ab hominum nostrorum primis delatum, crucis supplicio addixisset, eum tamen amare non desierunt, qui primum amauerant. Apparuit enim eis tertio die rediuius, diuinis vatibus et haec et mille alia de eo miranda effatis. Atque ab eo denominata Christianorum natio durat usque ad hunc diem.*

Est

(1) TERTULL., in *Apolog.* cap. 5. — Et, quem verbotenus citat, EVSEBIUS *Hist. Eccles.* lib. 2, cap. 2.

(2) *Antiq. Iudaic. libr.* 18, cap. 3, §. 3. Edit. Lipsiens. 1782. Tom. II. Pars II. fol. 875.

Est hoc IOSEPHI testimonium multis multorum scriptis celebratum, aliis impugnantibus, vindicantibus aliis. Omnium de hoc IOSEPHI loco scriptorum notitia historica breui prodibit, tomo vltimo FLAVII IOSEPHI, cuius editio noua opera Cl. FRANC. OBERTHÜR Lipsiae parata apparuit, adnectenda.

Demum addere liceat PLINIVM, scriptorem his, quos hucusque citaui, iuniorem quidem, testem tamen, quod spectat ritus priscasque Christianorum ceremonias, quarum cognoscendarum ipsi in Bythinia facultas fuerat, fide dignum. Refert hic in vna suarum ad Traianum epistolarum de aeui huius Christianis, quod Christum velut Deum colerent, eosque ipsi, quos suis Romani Diis, honores deferrent. (1) *Affirmabant autem, de Christianis accusatis scribit, hanc fuisse summam vel culpae suae vel erroris, quod essent soliti, stato die, ante lucem conuenire, carmenque Christo quasi Deo dicere secum inuicem. Adeo Christianorum de Diuinitate Christi fides innotuit, vt Ethnici quoque, eos Christum Deum habuisse, Deumque coluisse profiterentur. Verum mittamus haec, citata modo fusius forte, quam par erat, Exterorum testimonia. Ad nos redeamus.*

(1) PLIN. *Lib. 10. epist. 97.*

§. XIII.

Quae Christianorum aerae huius de Christi Diuinitate fides fuerit, nullibi patere clarius potest, quam ex aevi huius Patrum scriptis, solis authenticis primitivae Ecclesiae monumentis.

Pauci ex Sapientum et Doctorum ordine hoc aevo Christo nomen dederunt; pauci, qui scribendo clari nomen ad posteros propagarunt. Virtutem quippe magis vitaeque probitatem, quam profundam diuinarum rerum et humanarum scientiam in suis Doctoribus requirebat Ecclesia. Omnes, qui hoc aevo scriptis inclaruerunt, Patrum Apostolicorum nomine veniunt, vel quod cum ipsis Apostolis, vel eorum saltem discipulis viuerent. Hos inter Clemens Romanus, Ignatius, Polycarpus, Barnabas et Hermas passim referuntur, vno plerumque volumine collecti, scriptiois licet genere, cogitandique ratione magis minusue a se remoti. (1)

Pauca de his praefari iuuat, partim eruditiorum, quae tulerunt, iudiciis adnotata, partim propria lectione et meditatione comprobata.

Eru-

(2) Optima, quae extat, Patrum Apostolicorum Collectio est illa COTELERII, quam bis Amstelodami renouauit Ioann. Clericus variis accessionibus auctam, cuius ego editione altera ab an. 1724. usus sum.

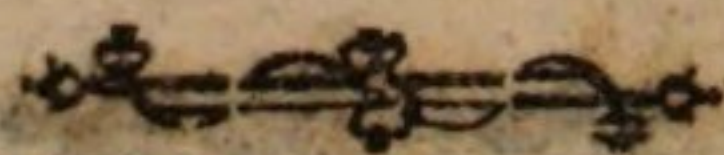
Eruditionis aevi sui genium, dignamque aurea hac Ecclesiae aetate scriptionem produnt, quotquot siue genuina et integra, siue supposita et vitata ad nos peruenerunt Patrum Apostolicorum scripta. Stili simplicitas, et quam vbique deprehendere licet, sinceritas, sententiarum vero sanctitas et pietas, qua lectores suos alliciunt et pascunt, nescio, quae sit miranda magis. Nondum quippe inualuerat, hac saltem aetate ab orbe christiano exul adhuc, Philosophiae humanaeque doctrinae studium, quod sequentibus saeculis subito exarsit, citoque nimis pede magnam Ecclesiae partem peruasit. Ignotus Plato, ignotus Aristoteles, ignota Ecclecticorum commenta. Solo sacrorum Eibliorum studio contenti scribebant aevi huius Patres, quidquid aut ipsi meditati sunt, aut ab Apostolis, quos plerumque magistros habebant, edocti fuerunt, neglecto omni orationis fastu, quo veritas coelestis non eget natua sua luce conspicua, quoque diuinae sapientiae pretium et dignitas non augetur, minuitur potius.

Praedicarunt hanc, quae in aevi huius Patribus characteristic est, scribendi simplicitatem iam pridem viri summi, de scriptis eorum optime meriti. Multorum loco vnus sufficiat citasse PATRICII IVNII hac de re iudicium in sua ad primam, quae Clementis Romani inscribitur, epistolam praefatione. (1)

D 4

Sti-

(1) *Patr. Apost. Cotel. Tom. 1. fol. 132.*

Stilus auctoris, de Clemente scribit, et scribendi genus, primaevam simplicitatem sapit, et tenera adhuc nascentis Ecclesiae incunabula, quibus veteres Patres et Ecclesiae primi nutritii nihil excelsum aut elatum, nec ad audientiae popularis illecebras culto sermone fucatum, in medium proferebant, sed ad diuinam indulgentiam praedicandam et gratiam ac salutem auditori procurandam, verbis non disertis, sed fortibus, et rudi veritate simplicibus utebantur.

Imo non simplex tantum Patrum Apostolicorum scribendi ratio est, sed vere apostolica, id est, ad eam, qua suis in scriptis vti sunt Apostoli, accedens proxime. A lectione Scripturae Noui Testamenti, epistolarum maxime Apostolorum, ad illas Clementis, Ignatii, Polycarpi deuolutus mirum est, quantam has inter et illas harmoniam deprehenderim et conuenientiam. Phantasiae lusu forte, aut alia, nescio, qua causa me deceptum ratus, eandem denuo lectionem repetii, eodem ordine a lectione epistolarum, quae Apostolorum sunt, ad illas Clementis aliorumque aevi huius Patrum deueniens. Verum non modo non deceptum, sed mea me potius opinione confirmatum intellexi. Verba, sententiae, expressiones occurrunt plures, si non eadem, illis tamen Apostolorum prorsus parallelae. Difficile non foret, facta collatione, earum aliquas hic loci adnotare, nisi sequenti forte paragrapho id mihi faciendi animus esset.

Clementis epistolam primam ad Corinthios quod spectat, eam dictionis caractere et sententiis non tantum cum Paulinis sed et Petri epistolis conuenire, certum est et exploratum adeo, vt COTELERIVS sic in Eusebium, qui Clementem Pauli ad Hebraeos epistolam imitatum esse scribit, commentatus sit. (1)

Ad eiusdem Eusebii obseruationem, imitatum esse Clementem epistolam ad Hebraeos, addi potest consimilis de imitatione aliorum Noui Testamenti librorum, praesertim epistolarum ad Corinthios et epistolarum Petri, utriusque enim Apostoli erat discipulus. Nec mirum, quod dominicae ac apostolicae sententiae et dictiones in ore fuerint hominum Apostolicorum, atque in usu primorum Christianorum.

Demum Patrum Apostolicorum scripta legenti haec quoque, vltro quasi, reflexio oriri debet, familiares, imo frequentiores forte, quam par est, ipsis fuisse Veteris Testamenti citationes et ad Nouum accommodationes mysticas. Verum mirum hoc videri poterit nemini, quem iudaicae nationis Vetust Testamentum interpretandi ratio, et Synagogae, qua nati et enutriti fuerant, genius non prorsus latet. Qui hoc experiri velit, PHILONEM legat totum saepe allegoricum.

D 5

Ipsos

(1) COTELERII iudicium de priore epistola S. Clementis, Pat. Apost., Tom. 1, fol. 143.

Ipsos adeo Apostolos hoc sibi familiare habuisse, ex Noui Testamenti scriptis constat. Contracta haec ex iudaismo labes, si tamen labes vocanda, quamdiu sanus et moderatus accommodationum usus est, Parum Apostolicorum nulli, quam Barnabae et Hermiae, magis fortiusque adhaesit; siquidem, qui huic inscribitur, Pastor plenus sit allegoriis et contortis Veteris Testamenti explicationibus, illius vero epistola tota sit in synagogae ritibus et Sacrarum Scripturarum mysticis sensibus euoluendis, continuo semper ad Messiam respectu. Dignum est, ut infra citetur, quod de hac Barnabae epistola iudicium tulit DU PIN in noua sua Authorum Ecclesiasticorum Bibliotheca. (1)

Adeo euangelicus Veteris Testamenti sensus tunc temporis in usu fuit, tantoque honore habitus, ut Christianis ex iudaismo conuersis vnica, quae
tunc

(1) Il faut peu connoître le génie de juifs et des premiers Chrétiens, nourris et élevés dans la Synagogue, pour croire, que ces sortes des pensées ne peuvent venir d'eux. Au contraire c'étoit là leur caractère, ils avoient appris des juifs à tourner toute l'écriture en allegorie, et à faire des remarques sur les propriétés des animaux, donc la loi défendoit de manger. Il ne faut donc pas s'étonner, si saint Barnabé juif d'origine, écrivant à des juifs, a expliqué allegoriquement plusieurs passages de l'ancien Testament, pour les rapporter au Nouveau, et s'il a inventé de pensées morales sur les propriétés des animaux, dont il étoit défendu de manger aux juifs. DU PIN nouvelle Bibliothèque des Auth. Ecclésiast. Tom. I.

tunc vigeret, scientia et Philosophia effet. Barnabas γνωσιν eam κατ' ἐξοχην vocat, (1) diuersam utique ab illa γνωσι Philosophorum, quae sequentibus saeculis tot in Ecclesia malorum causa extitit. Hanc iudaicam, illam philosophicam γνωσιν dicerem.

§. XIV.

De Patrum Apostolicorum, quod praecipuum est, de Christi Diuinitate fide doctrinaque vetricam, eandem eis, quam Apostolis, fuisse, ex iisdem, de quibus modo pauca praefatus sum, scriptis colligi potest. Sententiae, expressiones, verba singula, quae de Christo proferunt, prorsus biblica sunt: nihil additum aut immutatum, nihil ex Platonismo aut aliunde aduectum. Eodem, quo Apostoli, de Christo sermone vti *Pontificem, Saluatorem, Dominum, Regem, Filium Dei unigenitum* eum saepius, rarius vero *Deum, Deum Verbum* vocant, et, si Ignatium exceperis, vix aliqua deprehenderis loca, quibus directe Deum eum appellauerint, adeo, vt Photius (2) de Clemente conquestus fuerit, quod, datis quidem alijs praeclaris Christo titulis et nominibus, illas tamen Deo conuenientes et sublimiores de eo voces non protulerit. Verum utrum iustas Vir Magnus querelas mouerit, multus dubi-

to,

(1) *Epist. Barnabae ad Corinth. cap. 6. Patr. Apost. Cotel. fol. 18.* (2) *Bibl. Cod. 126.*

to, cum neque Apostoli in singulis has voces epistolis usurpauerint, neque etiam Patres studio suam de Christi Diuinitate doctrinam, sed data tantum occasione exposuerint, non polemicè vindicatam aut humana eruditione illustratam, sed fideliter potius et candide assertam. Neque tamen prorsus defunt Patrum Apostolicorum testimonia, ex quibus eorum de Christo fides aestimari queat. Ipse Clemens in altera ad Corinthios epistola id, quo in prima ad eosdem Photio deliquisse visus est, correcturus quasi, Christum in limine statim Deum profitetur, docens Corinthios, quam sibi de eius persona ideam animo informare debeant. (1) *Fratres, scribit, ita sentire nos oportet de Iesu Christo, tanquam de Deo, tanquam de Iudice viuorum et mortuorum. Ὡς περὶ Θεοῦ, ὡς περὶ κριτῆς ζωντῶν καὶ νεκρῶν.*

Plura pro Christi Diuinitate testimonia, si eos citare licet, libri Constitutionum Apostolicarum continent, supposita licet Clementi Romano scripta, opus tamen antiquum, et antiquitatis insigne monumentum.

Primum, quo Christum directe Deum vocat, locum ex primo statim harum Constitutionum libro allego, quo Laicos ita adhortatur: (2) *Attendite filii Dei, ut omnia in obedientia Dei faciatis; et in omnibus esto-*

(1) *Patr. Apost. Cotel. Tom. 1. fol. 185.* (2) *Ibidem fol. 202.*

estote Christo Deo nostro accepti. Ἀγέσθαι ἐν παντί Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν.

Idem longa oratione prosequitur secundo libro Constitutionum capite 24. vbi Episcopum, peccatores poenitentes vt benigne recipiat, monet: (1) Sin paenitentem, scribit, immisericors ipse non admiserit, delinquet in Dominum Deum suum, iustificans se ipsum supra illius iustitiam, non suscipiens eum, quem Deus per Christum suscepit, eum, cuius gratia Filium suum in terram misit hominibus vt hominem, eum, propter quem placuit illi, vt, qui erat viri et mulieris conditor, ex muliere nasceretur, cuiusque causa crucem, mortem et sepulturam non condonans permisit, vt pateretur, natura impassibilis Filius Dei dilectus, Deus Verbum, magni consilii diuini Angelus, quo scilicet morti obnoxius morte liberaret. — Hunc, pergit infra, o Episcopi, Saluatorem, Regem, et Deum nostrum Iesum pro scopo habere conuenit. Τὸν τοῦ σωτῆρα, βασιλέα, καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦν, ὃ ἐπισκοποὶ, σκοπὸν ἔχειν δεῖ.

Denique, missis aliis, notatu dignum mihi visum est caput 17. libri tertii Constitutionum, vbi de formula in baptismo vsitata ita habet: (2) Pater commemoratur vt auctor ut emissor, Spiritus coassumitur vt testis; dum mergimur, commorimur, dum emergimus,

con.

(1) Patr. Apost. Cotel. Tom. 1, fol. 237 et 238. (2) Ibid. fol. 291.

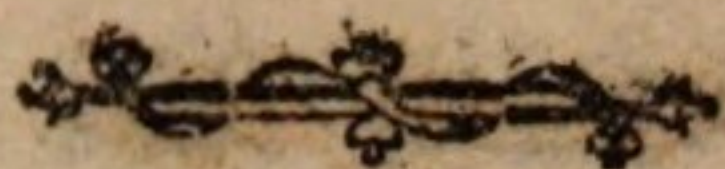

confuscitamur : Pater est super omnia Deus, Christus unigenitus Deus et dilectus Filius, gloriae Dominus. Πα-
 τερ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, Χριστός ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ
 ἀγαπητός υἱός, ὁ τῆς δόξης κυρίος. Cui parallelus est
 ille ex capite 16 Libri quinti locus, quo de Iudaeis
 Iesum Messiam respicientibus scribit. (1) *Caecitas*
enim eis offusa est propter animi sui prauitatem, quod
cernentes Iesum noluerunt credere, eum esse Christum Dei,
ante omnia saecula ab ipso genitum, filium unigenitum,
verbum Deum. ὅτι βλέποντες τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπίστευον
 αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τῆς Θεᾶς, τὸν πρὸ πάντων αἰώνων
 ἐξ αὐτῆς γεννηθέντα, υἱὸν μονογενῆ, λόγον Θεοῦ.

Cumulata hic sunt de Christo praedicata pro eius
 Diuinitate singula decisiva. ὁ πρὸ πάντων αἰώνων ὑψι-
 tata Patribus loquendi forma est, qua aeternam eius
 praeexistentiam denotant, eadem ac illa Pauli phrasis
 πρωτοτοκος πάσης κτίσεως. — Per ἐξ αὐτῆς γεννηθέντα
 ea, qua Filius est, ad Patrem relatio exprimitur,
 eundemque sensum habet, ac vox biblica υἱὸς ἰδίου. —
 Demum ὁ υἱὸς μονογενὴς, λόγος Θεός termini pariter
 sunt Scriptoribus Noui Testamenti vsitati.

Quo rario ra Clemens alique, eo frequentiora
 de Christi Diuinitate testimonia tulit Ignatius, adeo,
 vt vel ille solus eorum hac in re parsimoniem com-
 pensasse videatur. Vix non in singulis, quas pro
 veris

(1) *Patr. Apost. Cotel. Tom. 1. fol. 324.*

veris et germanis habent, eius epistolis loca plurima sunt, quibus eum Deum profitetur, ita directe et simpliciter hoc eum nomine compellans, ut vel ex hoc solo velut characteristica aevi Ignatiani nota, summam eius epistolarum antiquitatem arguerit
PEARSONIVS. (1)

Et sane in primo statim fronte hoc de Christo nomen gerit utraque eius epistola tam ea ad Ephesios, quam illa ad Romanos scripta. Sic enim prima inscribitur: (2) *Ignatius, qui et Theophorus — praedestinatae ante saecula, ut esset semper — in vera passione per voluntatem patris et Iesu Christi Dei nostri, Ecclesiae merito beatae, quae est Ephesi in Asia, plurimam — salutem. Altera vero, quae ad Romanos, sic in inscriptione habet: (3) Ignatius — Ecclesiae dilectae et illuminatae per voluntatem eius, qui vult omnia, quae sunt secundum caritatem Iesu Christi Dei nostri, quae praesidet in loco Romanae regionis — plurimam in Domino Iesu Christo Deo nostro, atque immaculatam salutem. Πλειστα ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ θεῷ ἡμῶν ἀμωμῶς χαρεῖν.*

Eodem Dei nomine Christum compellat in alia sua ad Smyrneos epistola, dum eam ita inchoat: (4)

Glo-

(1) PEARSON. *Vindic. Ignat.*

(2) *Patr. Apost. Cotel. Tom. 2. fol. 11.* (2) *Ibid. fol. 25.* (4) *Ibid. fol. 33.*

Glorifico Iesum Christum Deum, qui tanta vos sapientia donauit. Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Θεὸν ὅτι ὡς ὑμᾶς σοφισάντα.

Cui, ne plura, quam par est, sine necessitate loca cumulare videar id vnum addo, quod in epistola ad Polycarpum scribit, dum ei ita in fine vale precatur: (1) *Opto vos valere semper in Deo nostro Iesu Christo. Ἐν Θεῷ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ.*

Demum non Ignatii tantum, aut vnius alteriusque Ecclesiae, sed vniuersalem omnium Christianorum huius aevi fidem hanc fuisse et de Christi Diuinitate doctrinam, certum sua autoritate reddit SULPITIUS SEVERUS, dum omnes in Palaestina degentes Christianos ad tempora Adriani vsque Christum Deum credidisse testatur. (2)

Haec aliaque Patrum Apostolicorum pro Christi Diuinitate testimonia breui memoria repenti, simulque cogitanti, eos velut Episcopos personas Ecclesiae publicas egisse, — fidelium coetibus et numero et autoritate conspicuis suas epistolas scripsisse, — atque de Christi Diuinitate fermone prorsus biblico, eoque ita directe et simpliciter velut de re nota locutos fuisse, haec, inquam, singula cogitanti, summaria omnium, quae de aeuo Patrum Apostolicorum hucusque

(1) *Patr. Apost. Cotel. Tem. 2. fol. 42.*

(2) *SULPIT. SEV. Histor. sacr.*

usque dixi, reflexio haec erit, aerae huius de Christo doctrinam a dogmate biblico, prout ex documentis biblicis illud ante spectatum dedi, nil prorsus discrepasse, et de Diuinitate eius fidem tunc temporis Ecclesiae publicam fuisse.

IV.

AEVVM ECCLESIAE PHILOSOPHICVM.

§. XV.

Ita sine fuco nuda apparuit, aurea hac Ecclesiae aetate, christiana religio, sua simplicitate veneranda. Verum alia mox diuersa plane successit epocha, quam a Philosophiae studio in Ecclesiam inuecto aeuum Ecclesiae philosophicum inscripsi. Altero quippe post Christum natum saeculo, quae antea neglecta prorsus fuerat aut saltem a religione prouide separata, Philosophia in Ecclesia quoque efflorescere coepit. Ex Graecorum Philosophis, qui, spretis eorum scholis, religioni christianae, eius pulchritudine illecti, nomen dederant, non tantum ipsi Philosophiam, qua nati et educati fuerunt, retinebant, sed eam quoque aliis maxime commendabant. Quo factum, vt alia prorsus hoc aeuo eruditionis theologicae, quam quae primo post Christum natum saeculo fuerat, facies esset. Nominandi primo loco veniunt Scriptores aevi huius classici, Iustinus, Cle-

mens Alexandrinus, Tatianus, Athenagoras, Theophilus Alexandrinus, Tertullianus, Origenes, Cyprianus, Minutius Felix, Arnobius, Lactantius.

Ampliffimus hic differendi campus esset tam de Patrum horum, quam quae inter gentiles viguit, Philosophiae genio et indole; quomodo Patres erga eam affecti; quam ipsi prae reliquis Philosophiam adoptauerint; qua eam ratione in usus suos conuerterint; quomodo Platonismi accusati, quomodo vindicati, nisi id iam ab aliis de historia philosophica aeque ac sacra optime meritis, factum fuisset ita, ut nouam rebus iis lucem a me affundi posse, sperari vix queat. Aliquas tantum addere reflexiones mihi animus est, ex quibus non tantum Philosophiae Patrum indoles aestimari queat, sed mitius quoque de iis, eam in christianae religionis usum conuertentibus, iudicandum esse appareat.

Sunt, qui duro nimis calamo in sanctissimos hos Ecclesiae Praesules et antiquitatis testes inuehunt, eoquod ipsi Philosophiae studium, et, quae illud comitabantur, mala plurima in Ecclesiam primi introduxerint. Verum iusto seueriores hi Patrum iudices nec ad temporis, nec personarum aliarumque rerum circumstantias satis mihi attendisse videntur, quas tamen, ut apti rei arbitri esse possent, negligere minime debuissent.

Primo

Primo enim hoc ipsis vitio verti non potest, laudi est potius, quod Philosophiae, quatenus veritatum ex sola ratione cognitarum complexus est, usum in religionem christianam inuexerint. Etenim sua iam, qua cuncta penetrat, religioni reuelatae vis et efficacia est, ita, ut omni fere aliena ope carere queat; mirum tamen est, quantum haec, si Philosophiae robur accesserit, augeatur. Ea enim est veritatum omnium inter se harmonia et amica societas, ut nulla alteram subuertat, sed mutuo potius auxilio, vique reciproca confirmet. Quin imo eas auide, ut Anthropologia docet, ideas recipere solemus, quas cum aliis certis facilius est combinare; eas vero, quas ita sociare non licet, ut falsas reiicere.

Quod si iam non omnem Graecorum Philosophorum sapientiam absurdam, verique nihil habuisse dixeris, quod sine aperta summorum, qui vnquam floruerunt, ingeniorum iniuria affirmare non audeas; quis non miretur, Philosophiae in religione christiana usum damnari, aut saltem acrius, quam par est, in eius patronos inuehi? Mirabitur autem adhuc magis, si cogitauerit, eos, quos ita perstringunt, Ecclesiae Patres in Graecorum Philosophia fuisse natos et educatos, quos proin ad Christianorum castra transfugas impossibile fuit mentem suam mutasse ita, ut, qua antea ita fascinati fuerant, Philosophiae graecae notitiam eiurarent penitusque abiicerent. Hominem

non nouerit, qui talem subito metamorphosin praeter-
dit, cuius nullum in omni humanitatis historia exem-
plum est. Retinendam eam potius, et in usus reipubli-
cae christianae commodos vertendam existimarunt,
non tantum, quod magnam saepe harmoniam Philoso-
phiam inter et christianam religionem intercedere cre-
derent, sed ea maxime causa, quod ad tuendam con-
tra veritatis diuinae hostes fidem christianam pluri-
mum conferre intelligerent. Hanc de Philosophiae usu
ad roboranda defendendaque christianae religionis
dogmata opinionem reuera obtinuisse, ex ipsorum
huius aetatis Patrum scriptis patet. Dignus, qui le-
gatur, inter alios CLEMENTIS ALEXANDRINI
locus est, quem tamen, ut spatio parcam, hic loci
tantum indicasse sufficiat. (1)

Imo non puriora tantum christianae religionis
Dogmata tuendi causa eius usum aliquem agnoscen-
dum statuerunt, sed ad praeparandos, ut eam ample-
cterentur, Philosophorum animos multum facere
contendebant. Clare hoc innuit Clemens Alexan-
drinus, cum Stromatum libro primo rationem ex-
ponens, cur multa in suis, ut vocat, commenta-
riis ex Philosophia hausta proferat, ita scribit: (2)
*Neque vero verebuntur nostri commentarii uti iis, quae
sunt pulcherrima ex Philosophia, et iis, quae praece-*
dunt,

(1) *Strom. libr. 1, cap. 2, fol. 25, Edit. Wirceb.* (2) *Ibid.*
cap. 1, fol. 23.

dunt, disciplinis. Non enim solum propter Hebraeos, et eos, qui sunt sub lege, par est fieri Iudaeum, sed etiam propter Graecos Graecum, ut omnes lucrificamus. Id quod apta eodem capite similitudine illustrat. (1) Quemadmodum enim terram prius rigant agricolae, deinde sic semen iniiciunt, ita etiam nos eo, quod bibi potest ex Graecorum scriptis, id, quod est in eis terrestre, prius irrigamus, ut suscipiat spiritale semen, quod deiicitur, et id facile possit alere.

Haec ergo tantaque ex Philosophiae graecae studio in Ecclesiam commoda cum redundare crederent: quid mirum, eos philosophicae scientiae praecipuos vindices et praecones extitisse?

Creuit hic Philosophiae graecae honos atque existimatio, duobus aliis, quibus laborabant Patres, praeiudiciis.

Primum, si tamen praeiudicium vocare fas est, hoc erat. Admittebant aevi huius Patres, sicut mundi physici, ita et moralis providentiam Dei universalem omnes omnino gentes, et quotquot sunt, terrae nationes comprehendentem; atque in hac universali Dei oeconomia, ut omnibus consuleret, coelestem, quam Christus docuit, sapientiam Deum iam diu manifestasse credebant, diversa solum ratione, diversisque adhibitis mediis; Iudaeis legem,

E 3

Grae.

(3) Strom. libr. 1. cap. 1. fol. 25.

Graecis Philosophiam, post Christi demum aduentum perfectam sapientiam, religionem nimirum christianam omnibus impertiendo, ita tamen, ut nec lex Iudaeorum nec Philosophia Graecorum abrogata aut sublata, sed perfecta tantum et ab omnibus, quas humanorum commentorum contagione contraxerat, maculis purgata appareret.

Prima ergo coelestis, quae per Christum perfecta fuit, veritatis et sapientiae initia et quasi semina in Graecorum Philosophia latere opinabantur, sibi que persuasum habebant, eam in sua origine sanam, diuinam et christianae sapientiae simillimam fuisse, successu licet temporis deprauatam et variis maculis deturpatam. Operae pretium erit, ipsa CLEMENTIS hac de re verba citare. (1) *Apparet itaque*, scribit in sua, quam capite septimo libri primi Stromatum Philosophiae habuit, panegyri, *praecedaneas illas liberales Graecorum disciplinas, una cum ipsa Philosophia, venire diuinitus ad homines, — unus enim est agricola terrae, quae est in hominibus, qui a principio seminat a constitutione mundi nutritia semina, qui illis unoquoque tempore Dominum λόγου impluit; tempora autem et loca, quae susceperunt, genuere differentiam.* Idem alio eiusdem libri capite clarius scribit: (2) *Atque erat quidem*

(1) *Strom. libr. 1. cap. 7. fol. 47 et 49.*

(2) *Strom. libr. 1. cap. 5. fol. 35.*

ante Domini aduentum Philosophia Graecis necessaria ad iustitiam: nunc autem est utilis ad pietatem, cui necessario praemittenda est ab iis, qui fidem ex demonstratione percipiunt. Quoniam pes, inquit, tuus non offenderit, si quae bona sunt, ad Dei prouidentiam referas, siue graeca sint, siue nostra. Omnium enim bonorum Deus est causa, sed aliorum quidem principaliter, ut Testamenti Veteris et Noui: aliorum autem per consequentiam, sicut Philosophiae. Quam tamen verisimile est, ipsum Graecis per se dedisse, priusquam Dominus Graecos quoque vocasset. Nam ipsa quoque Graecos paedagogi more docebat, sicut lex Hebraeos, ad Christum. Praeparat ergo Philosophia, ei viam muniens, qui a Christo perficitur.

Haec ergo si Patrum de graeca Philosophia opinio fuerat; non poterant non ei magnum in religionis negotio locum dare, christianaeque religionis Dogmata plura ita interpretari, ut cum Graecorum Philosophorum decretis conuenire viderentur. Atque in hoc si non vnica, saltem praecipua ratio posita est, cur inter tot alias Graecorum Sectas Eclecticisimum quendam introduxerint, qua non in vna, sed in pluribus, quidquid verum haberent, apum adinstar, ut eadem, qua Clemens, (†) similitudine vtar, colligerent, inque rem suam adoptarent. Cui Eclecticisimi studio nulli fauebant magis, quam qui ex Schola Alexandrina, vbi iam diu hoc Philo-

E. 4

so.

(1) Strom. libr. 1. cap. 6. fol. 43.

sophiae genus notum fuerat, Ecclesiae Doctores prodierunt. *Philosophiam autem*, scribit Clemens, (1) *non dico Stoicam, nec Platoniam, aut Epicuream, et Aristotelicam, sed quaecunque ab his Sectis recte dicta sunt, quae docent iustitiam cum pia scientia, hoc totum selectum, dico Philosophiam. Verum haec ὡς ἐν παραβολῇ.*

Alterum, quod ad coniungendam cum christiana religione Philosophiam graecam non parum fecit, praeludicium hoc fuerat, quod Patres Philosophos graecos Iudaeorum plagiarios fuisse, verique nihil docuisse crederent, nisi quod ab Hebraeis et reuelatione velut furto ablatum assumfissent. Quae suos quoque inter recentiores sententia patronos habuit. (2)

Meum hic loci non est, hoc Patrum praeludicium refutare, aut vnde venerit, fontes assignare, assignatos iam satis ab elegantissimo aevi nostri Scriptore Philosopho MEINERS. (3) Id tantum

no-

(1) *Strom. libr. 1. cap. 7. fol. 49.*

(2) DANIEL HUBTIVS *Demonst. Euangel.* — ! Item CVD. WORTHVS in *System. intell. Tom. 1. cap. 4. ubi Platonis Trinita em ab Hebraeis prouenisse multis docet.* — Edit. Lugd. Batav. 1773.

(3) *Geschichte des Ursprungs, Fortgangs und Verfalls der Wissenschaften in Griechenland und Rom, Lemgo 1781. 1. Th. S. 378.*

notasse e re mea est, Patres, hoc deceptos errore, quidquid Philosophiae graecae veri inerat, velut hebraicae traditionis vestigia et thesauros furto ablatos sibi vindicasse, quo profecto non poterat non fieri, vt Philosophiae praecepta nonnulla religioni reuelatae conformiter interpretarentur, allegoriis et mysticis, si opus fuerat, explicationibus non raro in subsidium vocatis.

Gratis haec adseri si quis forte credat, CLEMENTIS ALEXANDRINI librum primum Stromatum adeat, vbi fere totus in eo est, vt, quidquid apud Graecos tam in Philosophia, quam reliquis in artibus praeclarum extitit, magna ex parte a Barbaris et Iudaeis profectum fuisse ostendat. Hinc, cur Patres inter graecos Philosophos Platonis praecipue fautores extiterint, eiusque Philosophiam prae caeteris adamauerint, inter alias haec quoque ratio reddi potest, eoquod Platonem maximum dogmatum Hebraeorum compilatorem suspicati sunt, vtpote cui longo in Oriente tempore inter Barbaros et dispersos ibi Iudaeos commoranti, aut Libros eorum diuinos legendi, aut cum ipsis Hebraeis conuersandi facultas et occasio optima fuisset. Atque haec de Patrum Philosophia, eiusque in christiana religione vsu generatim dicta sunt.

§. XVI.

Verum nimius hic in Patribus Philosophiae
 usus multis visus est, adeo, ut non tam eos
 Philosophiam christianae religioni accommodasse,
 sed multa quoque illi soli propria in eam transtu-
 lisse dicant. Nota est famosa satis illa de Platonismo
 Patrum controuersia per bina iam saecula vehemen-
 ter agitata, ab eo maxime tempore, quo Patrum
 autoritas eorumque concors doctrina pro fidei nor-
 ma asserta in dubium vocari coepit. Summi prioris
 nostrique aeui Theologi, viri vtriusque Ecclesiae
 celeberrimi CRISPVS, (1) HVETIVS, (2) PETA-
 VIVS, (3) MOSHEMIVS, (4) BRVCKERVS, (5) et
 alii in eo conuenerunt omnes, ut Patres primorum
 Ecclesiae saeculorum christianam religionem Platoni-
 ca Philosophia nimium ornasse, eiusque sententias
 in aliquibus saltem dogmatibus plus iusto imitatos es-
 se dicerent, et qua erant immensa eruditione et in-
 genii copia, testatum facerent. Imo qui Patrum ma-
 ximi

(1) CRISPVS *de caute legendo Platone.*

(2) HVET. *Demonst. Euang. et alio egregio opere Origeniano-
 rum.*

(3) PETAV. *Theolog. Dogm.*

(4) MOSHEIM. *de rebus christ. et Dissert. de turbata per re-
 centiores Platonicos Ecclesia adnexa Tom. II, Cudworth. Sy-
 stem. Intel.*

(5) BRVCK. *Hist. phil.*

ximi defensores extiterunt, BULLVS (1) et BALTVS (2) aliique (3) ab ea eos labe penitus liberare non poterant. Verum eo vsque nunquam Patrum Platonismum concesserunt, vt dogmata et myſteria ſoli Philoſophiae propria in religionem chriſtianam inuexiſſe crederent. Improbabant potius ſemperque damnabant ſummam Souyverainii, Sandii, Whiſtonii aliorumque huius generis ſcriptorum audaciam, qua maxima chriſtianae fidei myſteria ad Platonismum reuocare non erubuerunt. Lis ergo haec diuerſis animi motibus diu agitata eo nunc decifa eſſe videtur, vt Patres Philoſophiae Platonicae ſeu veriori
et

(1) *Defenſio fidei Nicaenae de aeterna Diuinitate Filii Dei ex Scriptis SS. Patrum, qui intra tria prima Eccleſiae ſaecula floruerunt. Oxon. 1685. — Et Iudicium Eccleſiae Catholicae trium priorum ſaeculorum de neceſſitate credendi, quod Dominus noſter Ieſus Chriſtus ſit verus Deus, contra Simonem Episcopium aliosque. Oxon. 1694.*

(2) *Deſenſe des SS. Peres accuſés de Platonisme. à Paris 1711. Contra librum famoſum 1700 editum: Le Platonisme dévoilé, ou Eſſai touchant le verbe Platonicien, diuiſé en deux parties. à Cologne; cuius authorem Souuerainium Exmiſtrum reformatum paſſim dicunt.*

(3) *Recentiſſime Patrum cauſam tuendam ſibi ſumſit Cl. RösLER peculiari tractatione de Philoſophia antiquiſſima Eccleſiae Chriſtianae Tomo V. ſuae Bibliothecae Patrum adnexa, qua potiffimum contra Moſhemii, Bruckeri aliorumque de Platonismo Patrum opiniones diſputat, hoſque ab omni nimis amoris in Philoſophiam Platonicaam maxime ſuſpitione vindicare ſtudet.*

et religioni christianae propriiori prae reliquis Graecorum Sectis fauisse quidem, atque ad eam, quae inter utramque est, aliquam saltem similitudinem nonnulla dogmata christiana verbis, phrasibus, ideisque Platonice nimium attemperasse, candide fateamur; christianam vero religionem suo, cui vocabant, Platonis studio adulterasse, aut dogmata et mysteria, soli Philosophiae propria, in eam transulisse, minime concedamus.

Circa quod omnis ferme haec controuersia versatur, Dogma de Ss. Trinitate est, et, quam methodo historica dilucidandam sumsi, doctrina de secunda eius Persona, quam verum Dei Filium, aeternum et aequalem Patri Deum dicimus. Hanc maxime, ubi de Platonismo Patrum sermo est, in quaestionem venire non mirabitur, quem non latet illa Platoniorum de Trinitate et *λογω* maxime doctrina, verbis quidem ei, quae Christianis est, simillima, re vero quam maxime diuersa. Qua de re ut quid sentiendum sit appareat, rem prorsus utilem, atque instituto meo necessariam facturum mihi videor, si de Platonico isto Dogmate paulo plenius accuratiusque verba fecero, breuem veluti eius historiam daturus.

Platonicae Trinitatis initia ab ipso Platone reperiunt, eiusque originem ex tribus, quae admisit, rerum principiis, quo, nescio, iure deriuant.

Pri-

Primum omnis semper Philosophiae, et circa quod velut circa cardinem ea Graecorum maxime vertebatur, fuit illud de mundi huius rerumque omnium origine problema. Quibus ex Graecorum Philosophis mundum hunc aeternum dicere non placuit, quod paucissimis placuisse constat, certa, ut hoc sibi problema soluerent, rerum principia admittebant; et quidem principio, ut aiunt, *ex quo* cuncta prouenissent, Thales, Anaximander Ionicique omnes, inuestigandis rerum naturalium causis intenti, maxime occupabantur; illi vero *a quo*, Socrates eiusque amici omnes, quibus moralis Philosophia cordi fuerat, vnice inhaerebant. Virumque Plato pro sua, qua pollebat, ingenii amplitudine complexus est, et praeter materiam ab aeterno existentem, ex qua cuncta condita essent, causam quoque effectricem admisit, Deum nempe mundi opificem rerumque omnium conditorem, quem το ἐν, ὁ παντῶν βασιλεὺς, ὁ ἐνεκα παντα, περὶ ὃ παντα ἐστίν, τ' ἀγαθόν vocare consuevit.

Vt vero rationali modo optimum Deus mundum conderet, aeternum exemplar secutus est, quo non secus, ac sapiens architectus, antequam mundum conderet, totam eius formam et ideale sibi quasi animo descripserat. Atque hoc tertium Platonis principium est, secundaque, in Trinitate eius, ut ipsi quidem dicunt, hypostasis.

Ve-

Verum Platonis genuinam hac de re sententiam qui altius penetrarunt, eum de aeterno illo rerum exemplari in mente diuina, quam *λογον, λογισμον* Dei, *πρην* vocat, existente non velut de peculiari et a Deo separato principio, sed de ipso Deo sapienter et cum ratione mundum disponente *κατ'ανθρώπων* philosophatum fuisse arbitrati sunt. Magna enim est Platonis amicorumque eius dictorum copia, quibus eum de illo rerum exemplari non secus, ac artificem de specie operis, quod meditatur, sensisse constat. Ast cum obscuro et sibi ipsi inconstanti dicendi genere passim utatur Plato, atque de *λογω* hoc aliis in locis, ubi eum *πρην βασιλεα ερανν και γης, θεον πρην και αἰτιον, λογον των παντων θειοτατον, ος εταξε τον κοσμον* appellat, velut de peculiari, a Deo diuerso plane principio atque persona quadam loqui videatur; hoc non tam Veteres verum etiam recentiores plures in eam induxisse sententiam videtur, ut hoc de aeterno rerum exemplari principio peculiarem personam et in diuinis hypostasim a Platone admitti sibi persuaderent. Eodem quippe modo se res habuit cum illo Platonis *λογω*, ac cum eius ideis et rerum simulacris in aeterno illo exemplari aut mente diuina contentis. Platonem his ideis, in quibus inculcandis tam sedulus et saepe copiosus est, nil nisi notiones generum et specierum, rerumque in mundo producendarum intellexisse, inter recentiores

res praeter CUDWORTHVM (1) testatum fecit MEINERS (2). Verum Platonis obscurum scribendi genus, diuersa eaque non satis definita nomina, quibus eas modo ἰδέας aut εἶδη, modo εἰκονας, παραδειγματα, modo μοναδας, modo etiam τα κατὰ ταυτα, καὶ ἑ ταυτως ἔχοντα vocat, horum sinistra verborum interpretatio, ipsaque Platonis loca plura, quibus eas ἰδέας nominat, in causa sunt, cur non tantum Veteres, sed et recentiorum plures Platonis ideas et rerum species naturas dicerent a diuina mente procreatas, et extra eam separatim existentes. (3) BRUCKERVM adeo haec fefellisse videntur, qui, recensitis longa serie vtriusque sententiae patronis, (4) iis tandem assentitur, qui Platonis species et ideas esse putant naturas singulares, a diuina mente segregatas, contradicente ipsi doctissimo CUDWORTHI interprete MOSHEMIO, quorum summorum virorum hac de re dissidia maxime notanda sunt. (5)

Ex

(1) *System. Intell. Tom. 1. cap. 4.*

(2) *Geschichte des Ursprungs &c. 2 Th. 3 Kap. s. 729 et ibid. 2te Beilage s. 801.*

(3) MEINERS *ibid. s. 801 et 802.*

(4) *Historia doctrinae de ideis Sect. 1.*

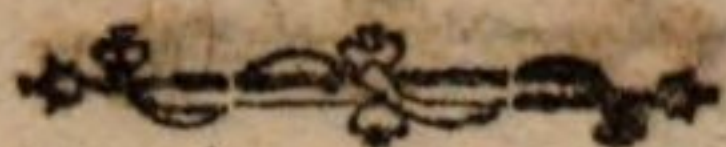
(5) BRUCK. *Hist. phil. Tom. 1. — Et MOSH, in notis ad Cudworthi Syst. Intell. cap. 4.*

Ex his, quam potui, breuissime notatis satis patere arbitror Platonis tria rerum principia a tribus diuinis hypostasibus totum quantum quidem differre, fingendae tamen suae Trinitatis Neoplatonicis ansam dedisse aut saltem dare facile potuisse. Cum enim, quas supra indicaui, errorum causas non satis praecauerent; eos tria rerum principia, tres causas, tres hypostases, tres demum Deos induxisse, mirum erit nemini, qui Philosophiae, cui studebant, Orientalium commentis deprauatae et diuerse modificatae genium attenderit. (1) Saltem hoc erat vniuersis in more positum, quibus Platonis de tribus principiis doctrina arridebat, vt ea Deos dicerent, atque τὸν πρῶτον, τὸν δευτέρου, τὸν τρίτον θεόν semper in ore haberent, (2) siue veras hypostases, siue allegorice tantum Dei attributa et perfectiones intellexerint. Deum supremum τὸν πρῶτον, λόγον vero τὸν δευτέρου appellauerunt. Λόγον eorum quod speciatim attinet, fuit is idem ac ille Platonis, mens quippe et ratio Dei cuncta rerum exemplaria comprehendens; est genita et a Deo supremo emanans, quo emanationis principio cuncta ex sinu Patris Dei summi, pro-
ue-

(1) MEINERS *Beyträge zur Geschichte der Denkart der ersten Jahrhunderte nach Christi Geburt in einigen Betrachtungen über die Neuplatonische Philosophie. 2. Abschn. s. 52.*

(2) PETAVIUS *Theol. Dogm. et* CUDWORTHVS *has dicendi formas locaque, unde desunta sunt, adnotarunt. Syst. Intell. Tom. 1. cap. 4.*

uenire Neoplatonici contendebant. Hinc genitum, primogenitum, Filium Dei eum non raro vocant. Alii duplicem *λογον* admittebant, *λογον ἐν διαθετον*, quatenus Deus aeternum illud rerum exemplar, mundum archetypum iam ab aeterno in se habuit; *λογον* vero *προφορικον*, cum se exeret, mundi huius creationem iuxta aeternum illud ideale adoriens. Quidam *λογον* quoque *δεμιουργον* vocabant, cum tamen Plato solum Deum supremum mundi huius conditorem admitteret. Plura, quod facile esset, addere nolo, cum ex his iam satis pateat, quam alienum Platonis de tribus principiis et *λογω* maxime doctrinae sensum tribuerint, et Christianorum de secunda Trinitatis persona dogmati, studio an casu, nescio, accommodauerint, cum de tribus his principiis formulas dicendique modos adhibuerint iis, quos Scriptura de Filio Dei, quem Filium Dei vnigenitum, primogenitum omnis creaturae, *λογον*, per quem omnia facta sunt, vocat, vsurpauit, omnino pares, adeo, vt inter tres Diuinitatis personas, quas Christiani profitebantur, et tria Neoplatonicorum principia, licet plurimum, parum tamen interesse discriminis videri posset.

De *λογω* Philonis pauca restant, vt moneam. Inter Neoplatonicae Sectae professores longe celeberrimus Philo Iudaeus est, idque veteribus iam cognitum adeo, vt in prouerbum abierit, aut Platonem philonizare, aut Philonem platonizare. Prodit id

nullibi magis, quam in suo de Trinitate et λογῶ maxime dogmate, verum ita obscure et recondite, ut summi etiam viri de vera eius de illo mente adhuc dissentiant. In Trinitatis Philoniana et dogmatis de λογῶ explicationibus fuse satis et erudite pro more suo versati sunt BRVCKERVS (1) et MOSHEMIVS, (2) qui omnino hac in re audiendi. Illam summorum virorum controuersiam, num λογος Philonis persona et vera hypostasis fuerit, nec ne, modo non moror, in tanta Iudaei obscuritate, tamque improprio et figurato dicendi genere forte nunquam finiendam. Hoc tantum notare volo, Philonem, si eius de λογῶ sententiae et expressiones consulantur, Platoniorum more et cogitasse et scripsisse. Eodem enim, ac illi, modo eum vocat δευτερον θεον, πρωτογονον υιον, *Dei huius mundi Parentis Filium*, ita, ut peculiarem, si verba eius ex usu et recepta loquendi consuetudine interpretentur, hypostasim λογον suum habuisse videatur, summo licet Numine, ut omnes Neoplatonici docuerunt, minorem et inferiorem. Sensit hoc PETAVIVS, qui citatis pluribus ex Philone textibus, quibus eum λογον supremo Deo minorem credidisse probat, ita tandem de Philone concludit: (3) *Talibus igitur de Filio Dei praeconiis Ariano-*
rum

(1) BRVCK. *Hist. phil. Tom. 2. Perid. 2. pars 1.*

(2) MOSHEIM. *pecul. Comment. de Philone in notis ad Cudworthi Syst. Intell. Tom. 1. cap. 4. fol. 828 - 839.*

(3) PETAV. *Theol. Dogm. Tom. 2. Lib. 1. cap. 2. §. 2.*

rum perfidiam armavit. Quae si ita sunt, miror, fuisse inter veteres aequae ac recentiores, qui Philonianam Trinitatem ab illa Christianorum nil prorsus differre rati, Philonis adeo autoritate ad probandam Christianorum Trinitatem vterentur, quod dum sibi propositum habent, valde vereor, ne suspectam potius bonam causam reddere videantur.

Haec ergo est Platonis, haec Neoplatonicorum de Trinitate et λογῶν doctrina, quam primorum Ecclesiae saeculorum Patres in suis loquendi formulis parum saepe cautos, quoad dicendi scribendique rationem quandoque imitatos fuisse ultro fatemur, non tamen ita ac tantum, ut, quae ipsis fuerit, de divina Christi persona communis persuasio, ex iis, quae reliquerunt, scriptis facile intelligi nequeat. Verum de hoc modo agamus.

§. XVII.

uid aerae huius philosophicae Scriptores, secundi tertiique saeculi Patres de Christi Diuinitate et cum Patre aequalitate senserint, pro instituti mei ratione nunc explicatum venio.

IUSTINI Philosophi et Martyris de hoc dogmate sententia et fides primo mihi loco exploranda est, de qua hoc ante omnia praemonendum duxi, eum in suis ad gentes apologiis, ex prudenti oeconomia, rarius neque adeo aperte de Christi Diuinitate locu-

tum esse, quam cum contra Iudaeos disputans ex professo quasi eam probandam stabiliendamque susciperet. Ast prorsus tamen non desunt, quibus et gentibus suam Apologeta de Christo doctrinam testatam fecit.

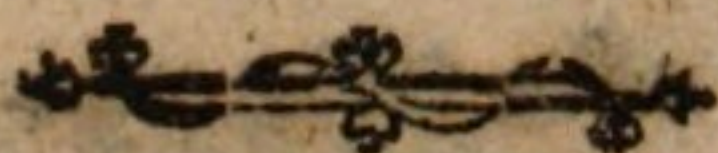
Omissis aliis minoris momenti locis, quid de Christi natura senserit, ex apologia secunda colligimus, ubi, cum antea de Diis gentium, quorum suo quemlibet nomine appellabant, verba faceret, ita Deum supremum opponens ait: (1) *Nomen autem uniuersorum Parenti, eoquod ingenitus sit, nullum prorsus inditum est. Quocunque enim nomine appelletur, antiquiorem habet eum, qui nomen imposuit. Haec autem, Pater, Deus, Conditor, Dominus, Herus, non sunt nomina, sed ex beneficiis et operibus appellationes. Eius autem Filius, qui solus proprie Filius dicitur, verbum antequam mundus crearetur, quod et una cum eo aderat, et genitum, cum per illud initio omnia condidit et creauit; hic, inquam, Filius, eoquod unctus sit, et per eum Deus omnia ornauerit, Christus vocatur; quo quidem et ipso nomine res significatur indeprehensa; quemadmodum Dei appellatio non nomen est, sed rei non enarrabilis insita naturae hominum opinio.* Argumentum ducit hic Iustinus a iure parentibus herisque competente, suo quemque filium aut seruum nomine compellandi; cumque Filium aequae ac Patrem nulli subiectum, vtrumque inenarrabilem nulloque vocandum nomine

(1) IUST. Apol. 2. n. 6. fol. 243 et 245. Edit. Wirceb.

ne affirmet, eum hoc loco Dei Filium Patri, supremo Deo aequalem constituere, dubitari non potest.

Pluribus suam de Christi Diuinitate mentem prodit in Dialogo cum Tryphone. Cum enim Iudaeis, quibuscum disputat, Christum Deum esse, hominemque factum, stultum videretur, data opera, rogatu Tryphonis, probat, eum ante saecula Deum extitisse, a supremo rerum omnium conditore, quem Patrem dicimus, diuersum, et postea hominem fieri voluisse. Dignum est, vt legatur, quod per magnam Dialogi partem tractat, argumentum, quod integrum hic loci citare spatium vetat: demonstrationis tamen seriem, et totius ratiocinii ordinem notasse iuuabit. Repetitis a Tryphone n. 55. precibus, vt alium Deum a Spiritu prophetico praeter vniuersorum creatorem agnosci demonstraret; Iustinus n. 56. exordiens, variis ex Genesi citatis locis, probat, Deum et Dominum in Veteri Testamento Abrahae, Iacobo et Mosi saepius apparuisse. Hoc facile a Tryphone concesso, vltcrius probando pergit, hunc Deum et Dominum, quem saepius olim apparuisse modo Trypho confessus est, alium esse et diuersum ab illo rerum omnium conditore, idque ex textu Genes. 19. 23. *Pluit Dominus super Sodomam et Gomorrhham ignem a Domino de coelo.* et duobus, quos pariter citat, Psalmis eruit, fusiusque ostendit, Deum et Dominum ibi a spiritu prophetico appellari diuersum et alium ab illo Deo

supremo et Domino, rerum omnium creatore in coelis. Hoc quoque cum demum Trypho concederet, concessis quasi duabus ratiocinii praemissis ita concludit: Datur ergo Deus alius ab illo supremo rerum omnium creatore diuersus.

Quam coepit, demonstrationem ita ulterius continuat n. 61: *Alio etiam vobis ex Scripturis testimonio, amici, demonstrabo, Deum ante omnes res creatas initium genuisse ex se ipso virtutem quandam rationalem, quae et gloria Domini a Spiritu sancto vocatur, et nunc Filius, nunc Sapientia, nunc Angelus, nunc Deus, nunc Dominus et Verbum: interdum etiam Archiducem se ipsum appellat, Iesu filio Nave in forma hominis apparens. (Habet enim has omnes appellationes, ex eo quod Patris voluntati ministret, et voluntate de Patre genitus sit.) Quale est, quod in nobis fieri videmus; aliquem enim sermonem proferentes, sermonem gignimus, nec tamen cum abscissione, ita ut sermo ille, qui in nobis est, dum eum proferimus, imminuatur. Quale est etiam, quod videmus ex igne alium ignem nasci, non imminuto eo, ex quo iste accensus est; et qui ex eo accensus est, extat ipse et apparet, nec eum imminuit, ex quo accensus est.*

Copiosior, quam par est, sicui forte Iustinus in citandis Veteris Testamenti locis videtur, rem ipsi cum Iudaeis fuisse meminisse debet; nulla forte alia ratione conuincendis, quique, ut ipse Trypho n.

56. dixerat, differentem non tulissent, nisi ad scripturas omnia reuocasset. Argumenta, quibus in defendenda sibi causa utitur, parum curo, neque vim eorum ponderare lubet; licet enim non omnia, quod facile damus, ad probandum faciant quidquam, faciunt tamen, quod praecipuum est, ad sententiam auctoris inde cognoscendam.

Virtutem illam ex Patre genitam, quam *δυναμιν λογικην* vocat, quod spectat, eam non meram vim se exerentem, sed aliud quid diuersum a patre, non tamen ab eius substantia separatum esse, eo ipso, quem citaui, loco duobus exemplis a sermone et igne desumptis declarat: Declarat vero adhuc magis in fine sui cum Tryphone Dialogi n. 128. ita scribens: *Ne existimetis me verbis supereffluentem haec saepius iterare, sed quia nonnullos etiam esse scio, qui haec occupare velint, ac dicere, virtutem illam, quae a Patre vniuersorum Mosi aut Abrabae aut Iacob apparuit, angelum vocari, cum ad homines venit, quia per eam mandata Patris hominibus nuntiantur; gloriam, quia per visa, quae sustineri non possunt, apparet interdum; verbum denique appellant, quia Patris sermones ad homines perferat. Hanc autem virtutem a Patre abscindi aut separari non posse, quemadmodum lux solis in terra abscindi et separari nequit a sole, qui est in coelo, et cum sol occiderit, lux simul occidit: sic cum vult Pater, inquiunt, facit, ut virtus eius profiliat;*

rursum cum vult, illam ad se ipsum reflektit. Eodem modo Angelos etiam ab eo fieri docent. Ad haec, quae sibi ipsi obiicit, ita responderet. Sed Angelos quidem esse ac semper manere, neque in id, ex quo extitere, dissolui demonstratum est. Illam autem virtutem, quam et Deum sermo propheticus, ut multis similiter demonstratum est, et Angelum vocat, non solo nomine, ut lucem solis, numerari, sed et numero aliud quid esse, etiam supra breuiter disserui; cum virtutem illam ex Patre genitam dicerem, (ad citatum supra textum prouocat) virtute et voluntate ipsius, non vero per abscissionem, quasi Patris substantia diuideretur, quemadmodum caetera omnia, quae diuiduntur et scinduntur, non eadem sunt, ac antequam scinderentur: ac exempli causa sumsi ignes, quos ex alio igne accendi videmus, non imminuto illo, ex quo multi accendi possunt, sed eodem manente. Clariora haec sunt, quam ut commendatore egeant.

His aliud addo omni exceptione maius Iustini de Christi Diuinitate testimonium ex eius ad Diognetum epistola, S. Martyre dignissima, cuius ego lectione non parum saepe delectatus sum. Religioni christianaee panegyrim habens eam inde maxime commendat, quod non sit ab hominibus, sed ab ipso Deo per Filium suum tradita. (1) Ipse, inquit, vere Deus, qui est omnipotens, et omnium conditor, ac inuisibilis, e coelis

(1) IUST. Epist. ad Diogn. n. 7. fol. 13.

lis Veritatem et Verbum sanctum ac incomprehensibile inter homines locavit, et in cordibus eorum firmam habere sedem voluit: non quemadmodum aliquis conicere possit, misso hominibus ministro aliquo, aut Angelo, aut principe, aut aliquo eorum, qui terrena gubernant, aut quopiam eorum, quibus commissa est verum in coelis administrandarum cura: sed ipso opifice et creatore omnium, quo coelos condidit, quo mare suis terminis conclusit: cuius mysteria fideliter ab omnibus elementis observantur: a quo certa spatia diurnorum cursuum (sol) observanda accepit: cui paret luna, iubenti eam lucere nocti: cui astra obtemperant, lunae cursum sequenti: a quo omnia disposita sunt, et suis limitibus circumscripta: et cui sunt supposita coeli, et quae in coelis sunt, terra, et quae in terra sunt, mare, et quae in mari: ignis, aer, abyssus: quae in altitudinibus, quae in profunditatibus, quae in medio (locata sunt.) Hunc ad eos misit, etc.

Verum ne ea solum, quae huic dogmati fauent, ex Iustino citare videar, illum quoque ab aduersariis adeo celebratum Iustini locum in medium profero. Eidem ille adhuc probationi inhaerens, Deum illum, qui Abrahamo apparuit, arcam Noe clausit, etc. alium a summo Deo ingenito Deum esse, eodem cum Tryphone dialogo, n. 127. ita ait: Non existimetis, ipsum ingenitum Deum descendisse aut aliquo ex loco ascendisse. Neque enim ille non enarrabilis Pater et Dominus uniuersorum in aliquem locum venit, neque ambulat, ne-

que dormit, sed in regione sua, quaecunque tandem illa est, manet, acutum cernens et acutum audiens, non oculis quidem nec auribus, sed virtute non enarrabili: ac omnia videt, et omnia cognoscit; nec quisquam nostrum eum latet: nec mouetur, nec loco comprehendi potest, imo ne toto quidem mundo, quippe qui erat, etiam, antequam mundus fieret. Quomodo igitur ille aut quenquam alloquatur, aut cuiquam appareat, aut in angustissima terrae parte conspiciatur; — Nec Abraham igitur, nec Isaac nec Iacob, nec quisquam ex hominibus illum omnium omnino, ac ipsius Christi Patrem et Dominum non enarrabilem vidit; sed eum, qui secundum ipsius voluntatem et Deus est ipsius Filius, et Angelus ex eo, quod ministret ipsius voluntati: quem et hominem nasci ex virgine voluit: qui et ignis aliquando fuit in colloquio cum Mose ex rubro. Id quod ulterius quibusdam sibi familiaribus Scripturae textibus probat.

Videtur hic Iustinus, quam antea adstruxit, Filii cum Patre aequalitatem tollere et aliquam ὕπερ-
 γιαν supponere. Verum non adeo summo rigore Iustini verba premenda esse, eiusque magis intentionem spectandam arbitror, qua hoc solum sibi propositum habuit, ut Deum, quem in Veteri Testamento saepius apparuisse ante probauerat, non Deum Patrem, sed eius Filium, diuersum a Patre intelligi debere ostenderet; quod ut euinceret, Patrem nunquam visibilem se praebere, visibilique se forma vestire

stire, Filium vero a Patre genitum eius ministeria subire contendebat. Erit ergo Filius ex Iustini mente utique quodammodo Patre inferior, sed qua praecise relatione, hic saltem loci non edisserit.

His ergo Iustini de Persona Christi eiusque natura diuina doctrina absoluitur, cuius haec summa est: Est Filius Dei ante saecula genitus, natura Patri aequalis, numero distinctus, a Patris tamen substantia non auulsus, verus Deus et mundi creator.

§. XVIII.

Altero nominari loco meretur Tatianus Assyrius Iustini discipulus, qui suam in oratione ad Graecos de Deo Deique Filio doctrinam ita exponit: (1) *Deus erat in principio, principium autem Verbi potentiam esse accepimus. Vniuersorum enim Dominus; quatenus quidem mundus nondum erat creatus, solus erat; quatenus autem ipse potentia omnis, et eorum, quae videntur et non videntur hypostasis siue sustentatio erat; omnia cum eo per rationalem potentiam sustentabat ipsum etiam illud Verbum, quod erat in eo. Voluntate autem simplicitatis eius profilit Verbum: Verbum autem, non in vacuum progressum, fit opus primogenitum Patris. Hoc scimus esse mundi principium. Natum est autem per communicationem, non per abscissionem. Nam quod abscis-*
sum

(1) TATIAN. Orat. contra Graec. n. 3. fol. 37. Edit. Wirceb.

sum est, a primo separatur. Quod autem per communicationem progreditur voluntariam administrationem suscipiens, id eum non imminuit, ex quo desumptum est. Quemadmodum autem ex una face multi ignes accenduntur, neque tamen primae facis, ob plures accensas faces, lux imminuitur: sic Verbum ex Patris potentia progrediens, genitorem Verbi expertem non fecit. Nam et ego loquor, et vos auditis: nec propter transmissionem sermonis ego, qui alloquor, sermone vacuus fio; sed vocem meam proferens materiam in vobis inornatam ornare instituo. Obscurissimus hic Tatiani locus est, et ideis platoniciis totus refertus, adeo, ut vix non in eam me adduci opinionem patiar, Tatianum contra Graecos Philosophiae deditos pro christiana religione scribentem, quo eam magis persuaderet, minus accurate loqui, atque ad Platonicae Philosophiae formam christianum conformare mysterium studio voluisse.

Verum ut ut Tatiani de eo sententia sit tenebris inuoluta, et platonico dicendi genere tecta, latentem tamen veritatem eruere adeo difficile non est. Primo enim Filii aeternitati satis consuluisse videtur, cum scribit: *Uniuersorum Dominus*, quatenus quidem mundus nondum erat creatus, solus erat; id est: nulla res extrinsece producta praeter eum extitit; Quatenus autem ipse potentia omnis, et eorum, quae videntur et non videntur hypostasis sive sustentatio erat; omnia
cum

cum eo per rationalem potentiam sustentabat ipsum etiam illud Verbum, quod erat in eo. id est: Non ipse solum omnia sustentabat, sed et cum eo ipsum illud Verbum, quod erat in eo.

Quae de Filii generatione scribit, eum voluntate simplicitatis profiliisse, non in vacuum progressum, opus primogenitum Patris factum esse, platonice certe expressa vocibus sunt. Nihil tamen aliud his omnibus sibi voluisse videtur, quam quod Iustinus in citato supra loco intelligit, cum λογον scribit δυναμει και βελη τῷ θεῷ genitum; idque eo maiori fundamento coniecturari licet, cum magistrum discipulus in explicando generationis Filii modo passim quoque securus fuerit. Nam eadem, ac ille, ratione, nequis Filium a Patris substantia separatum credat, cum per communicationem, non per abscissionem, κατὰ μερισμον, ἢ κατὰ ἀποκοπὴν, genitum esse docet, iisdemque etiam exemplis illustrat ab igne et sermone desumptis.

Quid Athenagoras de hoc dogmate senserit, ex eius, quam Imperatori Marco Aurelio obtulit, pro Christianis Apologia innotescit. Cum enim Christianos minime atheos vocari posse, pluribus iam antea probauerat, omnium, quae in suae theses probationem attulit, summam quasi colligit n. 10, sicque concludit: (1) *Satis igitur demonstratum a me est*
athe-

(1) ATHENAGORAE Legat. pro Christ. n. 10. fol. 127. Edit. Wirceb.

atheos nos non esse, qui unum ingenitum et aeternum tenemus Deum, invisibilem et impassibilem, qui nec capi aut comprehendendi potest, qui sola mente et ratione cognoscitur, ac luce et pulchritudine, et spiritu ac potentia non enarrabili circumdatus est, a quo denique omnia per ipsius Verbum et creata et ornata sunt, et conservantur. Agnoscimus enim et Dei Filium. Nec quisquam ridiculum existimet suum Deo esse Filium. Neque enim, ut poetae fabulantur, qui nibilo meliores hominibus inducunt Deos, ita de Deo et Patre aut de Filio sentimus. Sed est Filius Dei Verbum Patris in idea et operatione; ab eo enim et per eum facta omnia, cum Pater et Filius unum sint. Cum autem Pater sit in Filio, et Filius in Patre, unitate et virtute Spiritus, mens et Verbum Patris est Filius Dei. Quodsi vobis pro summa vestra intelligentia inquirere subeat, quid sibi velit Filius; dicam breviter, primam esse Patris progeniem, non quod factus sit, (ab aeterno enim Deus habebat in se ipso Verbum, utpote ab aeterno rationalis.) sed quod prodierit, ut omnium materialium rerum, quae instar informis naturae et inertis terrae, partibus crassioribus commixtis cum levioribus, iacebant, idea et actus foret.

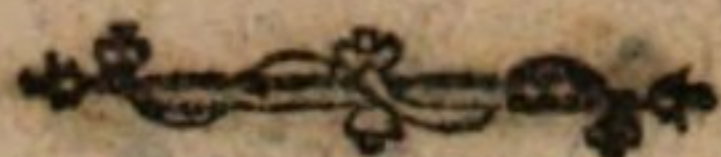
Sunt et hic bona mista malis et luculenta platonicae Philosophiae vestigia. Id quod non inde solum, quod

quod iisdem, quibus Neoplatonici (1) Deum supremum nominibus compellet; (*Deum nempe inuisibilem, impassibilem, qui nec capi aut comprehendi potest, qui sola mente et ratione cognoscitur, ac luce et pulchritudine et spiritu ac potentia non enarrabili circumdatur.*) Verum etiam ex eius, quibus Filium Dei seu Verbum Patris ἐν ἰδεᾷ καὶ ἐν ἐργίᾳ, primam Patris progeniem, quae prodiit, ut omnium materialium rerum idea et actus foret, describit, expressionibus prorsus platoniciis atque ab iis de λόγῳ Platonis et aeterno rerum omnium exemplari parum aut nihil differentibus tuto concludi posse videtur. Obseruatum hoc iam diu est a Petauio, viro immensa Patrum lectione maxime commendato, (2) obseruarique potest adhuc, cui Platonem et Athenagoram in hoc genere inter se conferre placuerit. Verum licet duriora haec videantur, quam ut commode explicari queant; sunt tamen alia ab eo dicta melius, quibus sanam ipsi de Filii natura sententiam fuisse constat. Cum enim Patri aequalem et coaeternum esse satis testatur, dum ait: *Ab aeterno Deus habebat in se ipso Verbum, Pater et Filius unum sunt, Pater in Filio, et Filius in Patre unitate et virtute Spiritus.* Quin imo unitatem numericam substantiae in Patre et Filio ipsi notam et exploratam fuisse, ex

(1) MEINERS *Beytrag zur Geschichte der Denkart, etc.* 2. Absch. f. 53.

(2) *Theol. Dogm. Tom. 2. lib. 1. cap. 3.*

ex eodem, quam modo citavi, loco colligi potest, dum paulo infra ita pergit: Quis igitur non miretur, cum atheos vocari audiat eos, qui Deum Patrem et Filium Deum et Spiritum sanctum asserunt, ac eorum et in unitate potentiam, et in ordine distinctionem demonstrant. Quae si cum iis, quae in eadem apologia alibi scribit, conferuntur, plena certitudine roborantur. Ita enim n. 12., Christianos minime damnandos esse energice probans, habet: (1) Nos autem, qui hanc vitam instar minimi ponderis habemus, qui hac una re ad futuram perducimur, si Deum eiusque verbum cognoscamus; tum quae Filii cum Patre unio, quae Patris cum Filio communicatio, quid Spiritus, quae trium unio, et in unitate distinctio, Spiritus, Filii, Patris: — Tales, inquam, cum simus, ac eiusmodi vitam agamus, ne damnemur in iudicio, pie vivere non existimamur? Haec satis sunt ad christianum de Filio Dei Dogma declarandum, licet hinc inde aliqua ab usitata regula aliena, loquendi magis, quam sentiendi modo aspersa videantur.

Eadem fere Theophili Antiocheni de Filii Dei Diuinitate et cum Patre aequalitate loquendi ratio est. Ita enim in secundo ad Autolycum libro de Deo in paradiso ambulante, quem Verbum Patris fuisse probat, scribit: (2) *Deus et Pater uniuersorum,*
non

(1) ATHEN. *legat. pro Christ.* n. 12. fol. 131. et 133.

(2) THEOPH. *ad Autol.* lib. 2. n. 22. fol. 333. Edit. Wirceb.

non potest ille quidem comprehendi, nec inuenitur in loco, neque enim est locus requiei eius. Sed eius Verbum, per quod fecit omnia, cum sit eius virtus et sapientia, assumens Patris et Domini vniuersorum personam, veniebat in paradysum sub persona Dei, et cum Adamo colloquebatur. Nam et ipsa nos diuina docet Scriptura, Adamum dixisse, auditam esse a se vocem. Vox autem illa quid aliud esse potest, quam Verbum Dei, quod eius quoque Filius est; non ut poetae et fabularum scriptores filios Deorum ex concubitu genitos fingunt, sed ut veritas narrat, Verbum semper existens et in corde Dei insitum. Ante enim quam quidquam fieret, eo utebatur consiliario; quippe cum eius mens et prudentia sit. Cum autem voluit Deus ea facere, quae statuerat, hoc Verbum genuit, prolatitium, primogenitum omnis creaturae; non ita tamen, ut Verbo vacuus fieret, sed ut Verbum gigneret, et cum suo Verbo semper versaretur. Citatis dein in rem suam quibusdam Scripturae locis, ita concludit: Verbum igitur cum Deus sit, et ex Deo genitum, illud Pater vniuersorum, cum ita visum fuerit, mittit in aliquem locum, quo cum venerit, auditur et videtur missum ab eo, et in loco inuenitur.

Optarem, minus Thophilum hic loci philosophatum esse; secum ipso enim quasi pugnat, cum modo de λογω semper existente, modo de prolatitio, et tunc, cum mundum Deus creare vellet, genito loquatur. Duplicem, more Platoniorum, λογος

statuere videtur, vnum ἐνδιαθετον, internum, ab aeterno in Deo existentem, ad quem referri debent, quae de λογῷ semper existente et in corde Dei insito supra dixerat. Alterum προφορικον, externum, prolatitium, quem tunc a Deo genitum scribit, cum vellet ea facere, quae statuerat. Fauere haec, si verba, prout hic sunt, interpretantur, Arianismo videri possent. Verum falluntur, qui eo haec Theophili de λογῷ προφορικῷ dicta sensu accipiunt, ac si Filium Dei ad mundi creationem primum productum fuisse doceret, cum Platonici adeo per λογον προφορικον nil aliud intelligi voluerint, quam ad mundi creationem peculiari se modo λογον aeternum exeruisse, et operari extrinsecus cepisse, hacque relatione verbum illud aeternum προφορικον appellari posse.

§. XIX.

Inter Graecos Irenaeo hic quoque locus esse debet, testi hac in re eo digniori, quo Virorum Apostolicorum aevo propior, quoque maior ipsi in tuendis contra haereticos christianae fidei dogmatibus labor fuerat.

Multorum loco, quae in quinque eius aduersus haereses libris sparsim leguntur, aliqua tantum testimonia collegi, quibus eius de Christi Diuinitate et cum Patre aequalitate sententia manifestatur. Ac primo quidem Filii Dei aeternitatem, quem, loquen-
di

di more aeuo suo recepto, λογον Patris vocat, satis testatus esse videtur, dum libro secundo capite 43., quo rationi humanae multa esse imperuia docet, ita ait: *Non enim infectus es, o homo, neque semper coexistebas Deo, sicut proprium eius Verbum, sed propter eminentem bonitatem eius, nunc initium facturae accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te facit.* Grauis sane sententia, qua Verbi aeternitatem Irenaeus testatur, cum hominem Filio Dei opponat, huncque factum et ex nihilo productum, illum vero non factum, sed Patri coaeternum dicat.

Idem alio non obscure loco innuit, cum Deum Patrem non per Angelos, vt Gnostici volebant, sed per Filium suum, quem λογον, et Spiritum sanctum, quem σοφiam vocat, mundi huius creationem perfecisse probat. (1) *Nec enim, scribit, indigebat horum (Angelorum) Deus ad faciendum, quae ipse apud se praefiniebat fieri, quasi ipse suas non haberet manus. Adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus, per quos et in quibus omnia libere et sponte fecit; ad quos et loquitur dicens: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.*

Multo luculentius verae eius Diuinitatis idem Irenaeus testimonium dedit, quo Christum directe Deum vocat, eundemque dicit, qui olim Mosi aliisque Veteris Testamenti Patribus apparuit. Ita enim

G 2

libro

(1) IRENAEVS Lib. 4. cap. 37.

libro quarto capite 11. habet: *Qui igitur a Prophetis adorabatur Deus viuus, hoc est, viuorum Deus, et verbum eius, et locutus est Mosi, qui et Sadduceos redarguit, qui et resurrectionem donauit — Ipse igitur Christus cum Patre viuorum est Deus, qui et locutus est Mosi, qui et Patribus manifestatus est. Imo eum aeque ac Patrem Dominum, eodemque modo Deum in sacris Scripturis nominari libro tertio capite 6. data opera probat. Citato ibi in rem suam Psalmi 110. versu primo: Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis; ita concludit: Vere igitur cum Pater sit Dominus, et Filius vere sit Dominus, mente Spiritus sanctus Domini appellatione probauit eos. Et iterum in euerfione Sodomitarum Scriptura ait: Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrhham ignem et sulfur a Domino de coelo: Filium enim hic significat, qui et Abrahae collocutus sit, et a Patre accepisse potestatem ad iudicandum Sodomitas propter iniquitatem eorum. Iam eum quoque Deum vocari probaturus ita pergit: Similiter habet (Scriptura) illud: Sedes tua Deus in aeternum virga directionis, virga regni tui, dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus. Vtrosque enim Dei appellatione significauit Spiritus, et eum, qui vngitur, Filium, et eum, qui vngit, id est, Patrem. Id quod aliis adhuc Scripturae locis probat.*

Reflectenti hic, Irenaeum in inculcando de Deo
vno

vno Dogmate non vno in loco totum occupatum — nullumque alium, nisi verum Deum in Scriptura Deum dici studio probantem — nihilominus hic Christum ita directe et simpliciter Deum appellare — eique eodem, ac Patri, iure hoc nomen tribuere; ad haec, inquam, reflectenti, sanctissimum Ecclesiae Praefulem Christum Deum verum, Patri aequalem et coaeternum credidisse dubitare non licet.

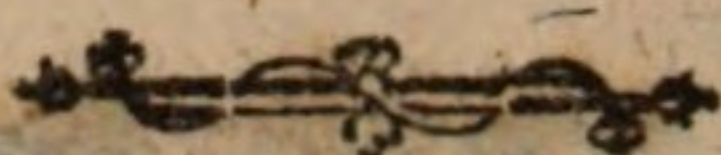
Eandem aevi sui de hoc Dogmate fidem et professionem prodit Clemens Alexandrinus in veterum Graecorum libris optime versatus, verum nimio eiusdem Philosophiae amore non semel deceptus. Magnum Alexandrinum hunc in interpretandis christianae religionis dogmatibus Philosophiae locum dedisse, apud omnes conuenit, quotquot sunt vel seueriores eius iudices, vel qui eum mitius interpretantur, Scriptores.

Ipse hoc vniendae cum christiana religione Philosophiae studium sibi propositum habuisse affirmat, dum ad primum Stromatum librum ita praefatur: (1) *Continebunt autem hi libri, qui dicuntur στρωματεῖς, seu Miscellanea, admixtam veritatem Philosophiae decretis, vel potius coopertam et absconsam, sicut testa operitur id, quod est in nuce esculentum. Atque hinc saltem patere arbitror, quam periculosa res*

G 3

opus

(1) CLEM. ALEX. *Strom. Lib. 1. n. 1. fol. 25.*

opus aleae sit, in illo de λογῶ Patris Dogmate accurate discernere, quid Philosophiae, quid vero christianae religioni Clemens tribuat, et quam incauti suum de Clementis sententia iudicium praecipitent, qui ob quasdam platonicas, quibus utitur, voces et expressiones, nescio, quid a christiano Dogmate alienum docuisse sibi persuasum habent. Quid ipse de λογῶ Patris et eius natura scribat, videamus.

Λογον Patris verbis aevo suo receptis libro quinto Stromatum ita definit: (1) λογος Patris uniuersorum non est Verbum, quod profertur, sed sapientia, et Dei bonitas manifestissima: et etiam omnipotens potestas et vere diuina, quae non est eiusmodi, ut intelligi non possit, vel ab iis, qui ipsam non confitentur, voluntas omnia continens sua omnipotentia. Vere Philosophica est haec, quam de λογῶ Patris dedit, definitio, adeo, ut ens summe perfectum, Deum eum describere in aperto sit.

Clarius id probat aliis locis, quibus eum directe et simpliciter Deum vocat. Ita enim de Paedagogo, qui Christus est, libro primo capite secundo incipit: Paedagogus autem noster, o vos pueri, Deo Patri suo est similis, cuius est Filius, in quem nullum omnino cadit peccatum, estque nulli reprehensioni affinis, et animo impatibilis. Deus in figura hominis impollutus, paternae voluntati seruiens, Verbum Deus, qui est in
pa-

(1) Strom. Lib. 5. n. 1. fol. 13.

Patre, qui est a dextris Patris, et cum figura Deus est. Hanc Paedagogi sui dignitatem et maiestatem ulterius probaturus, capite quinto eiusdem libri ad textum Isaiae prouocat, quem ita vertit: (1) Ecce puellus natus est nobis, et Filius datus est nobis, cuius principatus super humerum eius, et vocatum est nomen eius magni Consilii Angelus — Admirabilis Consiliarius, Deus potens, (Θεος δυναστης) pater aeternus, princeps pacis; eoquod disciplinam impleat, et pacis eius non est finis. Quo finito ita exclamat: O magnum Deum! o perfectum puerum! Filius in Patre, et Pater in Filio.

Dein Christi personam capite septimo describit, ita de Paedagogo suo eiusque Paedagogia differens: *Noster autem Paedagogus, sanctus Deus Iesus, (ἅγιος Θεος Ἰησους) qui est lux omnis humani generis, Verbum; ipse benignus et clemens Deus est Paedagogus. αὐτός ὁ φιλανθρωπος Θεος ἐστὶ παιδαγωγός. Citatis multis dein Veteris Testamenti locis probat, idem Verbum Veteris quoque Testamenti paedagogum fuisse, hac solum differentia, quod in veteri ut Angelus, καὶ λόγος ἄγγελος ἦν, in nouo vero homo factus apparuerit. ὁ λόγος γεγενηται — καὶ ὁ λόγος μυσικός ἐκεῖνος ἄγγελος Ἰησους τικτεται. (2)*

Sunt haec ea Clementis verba, quibus turpiter

G 4

abu.

(1) CLEM. ALEX. *Paedag. Lib. 1. cap. 5. fol. 229.*

(2) *Paedag. lib. 1. cap. 7. fol. 277.*

abutitur famosi libri (1) author, qui ut veteres per λογον nil nisi quamcunque Dei manifestationem intellexisse probet, acute magis, quam vere Clementem hisce verbis nil aliud sibi voluisse interpretatur, quam ut in V. Testamento Dei manifestationem per Angelos, in Nouo vero per hominem Iesum factum fuisse ostenderet. Verum quam tenui, uti tota authoris de λογω sententia, ita haec maxime Clementis in rem suam interpretatio fundamento, nitatur, facile intelliget, qui non Clementis solum, de quo modo sermo est, sed veterum omnium de λογω loquendi sentiendique rationem attenderit, qua illos de eo velut vera persona, a Patre diuersa locutos fuisse certum est.

Demum luculentius pro Christi Diuinitate et cum Patre aequalitate testimonium non dedit, nisi illud, quod Libro primo Paedagogi capite 8. habet: *Nil ergo, scribit, odio habet Deus; sed neque Verbum: utrumque enim unum est, nempe Deus. Dixit enim: in principio erat Verbum, et Verbum erat in Deo, et Deus erat Verbum.* Cui paralelus est ille in fine Paedagogi locus, ubi ita ad Patrem eiusque Verbum Filium orat: (2) *Sis propitius tuis, o Paedagoge, pueris, Pater auriga Israel, Fili et Pater, unum ambo, Domine.* Et paulo infra totum Trinitatis mysterium hunc in modum exprimit: *Gratias agamus, et gratias*

(1) *Le Platonisme dévoilé, 'cuius in germanicum translatio 1782 prodijt ita inscripta: Versuch über den Platonismus der Kirchenväter.* (2) *Paed. l. 3. c. 12. fol. 643.*

tias agentes laudemus unum Patrem et Filium, Filium et Patrem, paedagogum et magistrum Filium, unum cum sancto Spiritu, qui unus est omnia, in quo omnia, per quem omnia sunt unum, per quem est aeternitas, cuius membra sumus omnes, cuius sunt gloria et saecula qui est undequaque bonus, undequaque pulcher, undequaque sapiens, undequaque iustus, cui gloria nunc et in saecula saeculorum: Amen.

Ne tamen ea, huae huic dogmati contraria praecipit Clemens, dissimulare videar, inter alios unum tantum eius textum praecipuum ex Stromatum libro septimo allego, quo, quae modo de Christi Diuinitate et cum Patre aequalitate citavi, testimonia sibi ipsi inconstans destruere videtur. Cum enim ibi n. 2. rem praestantissimam in terra hominem, in coelo vero Angelum dixerat, his duobus praestantiorum Filium Dei esse hunc in modum asserit: *Perfectissima autem et sanctissima, et maxime principalis, et quae maxime imperat, et est maxime regia et longe beneficentissima, est natura Filii, quae est soli omnipotenti propinquissima.* Magna, fateor, locus hic indulgentia indiget, si ad sanum prorsus et orthodoxum sit sensum reuocandus. Verum non secundum omnem hunc *ἀντιβέβαιον* accipiendum esse, tam ea, quae hucusque protuli, quam quae eodem mox loco subiungit, Clementis verba suadent. Ita enim de eadem Filii natura pergit: *Haec est maxima excellentia, quae omnia ordinat ex voluntate Patris, et optime*

gubernat uniuersum, indefessa et inexhausta potentia cuncta operans, propterea quod agit arcanas respiciens notiones. Nunquam enim a sua excedit specula Dei Filius, ut qui non diuidatur, non dissecetur, non transeat a loco ad locum, sit autem semper ubique, et contineatur nusquam: totus mens, totus lux paterna, totus oculus, qui omnia videt, omnia audit, scit omnia, potestate scrutatur potestates. Ei subiecta est uniuersa militia Angelorum et Deorum: Verbo, inquam, paterno, quod sanctam suscepit dispensationem, propter eum, qui subiecit.

§. XX.

Maior est difficultas in exponenda ORIGENIS de hoc dogmate sententia, Clementis discipuli tanto magistro vere digni.

Philosophiae, cuius magnus iam Clementi aliisque in religionis negotio usus fuerat, illimitatam Origenes et vix non incircumscriptam in religionem christianam potestatem concessit, adeo, ut eius ope reconditas diuinorum mysteriorum rationes scrutari, intimosque recessus aperire auderet. Quo in negotio summe lubrico et ancipiti licet maxima saepe modestia et timiditate versaretur, pro suo tamen, quo erat, ingenio Orientalibus feruidissimo non semel in praeceps agebatur. Atque hinc toties iam decantatae de eius in christianam religionem peccatis querelae, de quibus

bus iam per quatuordecim fere saecula tantopere decertatum est. Verum non tam nimius Philosophiae generatim, quam illius maxime, quae tunc Alexandriae floruit, usus tot Origeni errorum causa extitit. Praeter Clementem enim Scholae Alexandrinae Praefectum, praeceptorem habuit celebrem illum Neoplatonicae Scholae si non parentem, certe promotorem Ammonium Saccam, qui vagum illud nulloque certo systemate definitum Eclecticae Philosophiae genus, quod Clemens aliique ante ipsum Ecclesiae Patres probabant, certis legibus circumscripsit, omnibusque Seculis et Religionibus, christianae quoque accommodavit. Hanc, qua imbutus fuerat, Ammonianam cum Origenes Philosophiam approbaret, eam in nonnullis leuiter inflexam christianis dogmatibus primus attemperavit, sicque ipse christianae disciplinae nouam quasi formam dedit. Meum hic loci esse non potest, de Origenianae Philosophiae indole, sententiis litibusque inde ortis, de Philosophiae in religionis negotio usu, tot aliis iam de hoc optime meritis, (1) multa praefari. Tantum quid de Christi persona eiusque Diuinitate sensisse videatur, paucis adnotabo.

Totam Origeniani dogmatis de λόγῳ seu Filio Dei rationem exponere tam facile nemo poterit, cum
in

(1) Huetius *Origenianorum libri tres*. — Bruckerus *Period. 2. Pars 2. Lib. 1. Hist. phil. et Mosheimius de reb. Christ. saecul. 3, fol. 604 - 680.*

in eo evoluendo tam inconstans tamque mobilis fit, ut, quod modo ponere, id alio tollere loco videatur. Praecipuam tamen eius sententiam facili coniectura affluetur, qui ea, quibus de Filii natura sermo est, loca ex toto potius sistemate, quam seorsim, ab eo auulsa, considerauerit, seduloque primarium eius, ex Ammoniana Philosophia adoptatum de emanationis principio Dogma attenderit.

Imprimis enim cum vi principii emanationis, quod primum omnis Origenianae Philosophiae initium et veluti basis est, omnia, quaecunque sunt vel existunt, ex Deo velut primo rerum omnium fonte emanasse crederet, facile omnino fuerat, quae christiana religio de Filii generatione tradit, cum hoc Philosophiae suae decreto componere. In iis enim, quas ab aeterno ex Deo prodiisse contendebat, diuinis emanationibus primum Filio Dei locum tribuit, eumque primam ex Deo emanationem esse adseruit. Frequentiores, quibus eam Filii ex Patre emanationem exponebat, similitudines ab exitu radiorum e sole defumit (1), in quas optime commentatus est HVE TIVS. (2) Hoc posito semel suae de λογω Dei doctrinae fundamento, alia quoque a christiano dogmate non minus aliena sua sponte consuetudinum loco sequuntur.

Primum hoc est, quod Patrem inter et Filium
ali-

(1) Origen. in Ioann. Tom. 2. (2) Origenianorum lib. 2.

aliquam inaequalitatis rationem intercedere, huncque illo minorem esse contenderet. Systematis enim emanatiui haec ratio atque conditio est, vt substantiae emanantes gradu, dignitate et perfectione a se differant eo magis, quo longius ab ipso emanationis fonte distant. Atque hinc quoque Filius, licet emanationis principio, Patri, proximus, eo tamen minor est. Ne tamen alienas ab Origenis mente consequentias deducere videar, ipsum audiamus, non vno in loco hanc Filii inaequalitatem adserentem. Ipse secundo in Ioannem tomo notat, quando in sacris libris $\delta\ \theta\epsilon\omicron\varsigma$ cum articulo ponitur, Patrem intelligi, solum verum Deum; cum vero sine articulo legitur, Dei Filium aliosque significari, qui participatione quadam Dii vocantur: *Sed quoniam, inquit, verisimile est futurum, vt multum offendantur, quia dixerimus vnum esse verum Deum, nempe Patrem, et praeter Deum verum multos factos Deos participatione Dei, verentes gloriam eius, qui omnem creaturam praecellit, aequari reliquis obtinentibus appellationem Dei sine articulo: praeter datam differentiam, per quam Deum $\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\nu$ diximus, reliquis omnibus Diis esse ministrum Deitatis, etiam haec differentia est apponenda. Ea enim ratio, quae in singulis rationis capacibus inest, eandem comparisonem habet ad illam rationem, quae in principio apud Deum est, et Deus est $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, id est, ratio sine articulo, ad Deum cum articulo. Vt enim Pater $\alpha\upsilon\tau\omicron\theta\epsilon\omicron\varsigma$, hoc est, per se Deus*

et

et verus Deus se habet ad imaginem et ad imagines imaginis, sic hunc in mundum se habet ipse λόγος, id est, ipsa ratio ad eam, quae in singulis est, rationem. Qua hic Origenes utitur, comparatione id sibi velle videtur, ut sicut Filius Dei, qui est ratio ipsa primigenia, superior est creaturis omnibus ratione pollentibus, neque eandem illae, quam ipse, dignitatem et essentiam habent, ita nec Filium eiusdem esse cum Patre aequalitatis et dignitatis existimauerit.

Idem octauo contra Celsum libro innuere videtur, cum Filium cum Patre vnum consensu et concordia, diuersum vero substantia hunc in modum adferat: (1) *Colimus igitur Patrem veritatis et veritatem Filium, duos quidem substantia, vnum vero concordia, consensu, voluntatisque identitate.* Imo si etiam eiusdem cum Patre substantiae Filium dixisset, nondum de Filii cum Patre aequalitate constaret, cum in systemate emanationis Filius tam eiusdem, quam diuersae a Patre substantiae certo sensu dici queat, quin vera eius cum Patre aequalitas inde inferri possit.

Demum ea ipsa, quibus ad explicandam Filii generationem usus est, exempla a radiis ex sole prodeuntibus desumpta probare videntur, Filium ipso Patre minorem fuisse. Licet enim solis radii eiusdem sint, cuius sol, vnde fluunt, naturae; exiguae tamen tantum

(1) ORIGEN. *contra Celsum* lib. 8. n. 12. fol. 415. Edit. Wirce.

tum particulae sunt, splendore, magnitudine longe sole inferiores.

Alterum de Filio Dei confectarium illud est, quod Filius sit Patris in creatione minister. Habet hoc dogma Origenes cum pluribus antenicaenis Patribus commune, qui platonici, quibus enutriti fuerant, notionibus non raro de ministerio $\tau\alpha\ \lambda\omicron\gamma\alpha$ in condendo mundo verba faciunt. Neque sacris litteris repugnat, cum Scriptura quoque omnia per Christum, per $\lambda\omicron\gamma\omicron\nu$ facta fuisse, non vno in loco dicat. Verum in hoc Origenes errasse videtur, quod aeternam Filii cum Patre coexistentiam non admiserit, neque admittere potuerit, cum in systemate emanationis nihil Deo vere coaeternum existere possit. Quin imo de $\lambda\omicron\gamma\omega$ a Patre genito ita saepe loquitur, ut nonnunquam cum Arianis sentire, eumque primam et perfectissimam creaturam habere videatur. Huc refero illum ex tomo primo in Ioannem locum, ubi ita de $\lambda\omicron\gamma\omega$ habet: *Dicendumque est, Deum, cum animatam sapientiam creasset, illius curae permisisse, ut ex figuris et speciebus, quas ipse habebat, subsistentiam et plasmatio- nem, et formas praeberet entibus et materiae. Atque hinc, quot sibi inter veteres aduersarios pepererit Origines, fatis notum est, cum parentem Arii eum passim traducerent.*

Verum quandoque rectius sensisse et scripsisse videtur, cum $\lambda\omicron\gamma\omicron\nu$ Dei sapientiam esse, in Patre existere,

stere, cum Patre unum esse non vno in loco perhibeat. Vnde multis excusandus potius, quam alicuius in Dogmate de Diuinitate Christi erroris arguendus videtur.

Inter alia, quibus id persuadent, ex libris Origenianis documenta haec praecipua sunt. Primum illud est ex libro tertio contra Celsum, quo ei Christianis obiicienti, quod Iesum mortali corpore vestitum Deum esse credant, ita respondet: (1) *Veruntamen sciant criminatores isti, quem ab initio Deum Deique Filium esse credimus, et pro certo habemus, eum esse Verbum ipsum, sapientiam ipsam, ipsam veritatem: mortale autem eius corpus, et humanam, quae in ipso est, animam ad maximam dignitatem euecta fuisse, non societate tantum cum illo, sed etiam in unum concursu et permixtione; ambo in partem vocata fuisse diuinitatis, et in diuinitatem fuisse conuersa.*

Alterum, cui innituntur, Origenis de Christi Diuinitate testimonium ex quarto contra eundem Celsum libro repetunt, quo in diluenda Celsi obiectione, Deum hominem induere non posse quin ex optimo in nequissimum mutetur, ita scribit: (2) *Sed qui nostrarum animarum vulnera per Verbum Deum, qui in se est, curat, in eum nullum cadere vitium potest.*

Quodsi

(1) ORIGEN. cont. Celsum Lib. 3. n. 41. fol. 377.

(2) Lib. 4. n. 15. fol. 469.

Quodsi Deus immortalis Verbum, mortali corpore, humanaque anima susceptis, videtur Celso mutari, et aliam formam assumere; sciat ille Verbum naturam manens Verbum nihil eorum pati, quae corpus aut anima patitur.

Demum quod illis plurimum fauere videtur, illud est, quod libro quinto de Christo scribit, cum ita in Pauli textum commentatur: *non rapinam ducit esse se aequalem Deo: hoc est, non sibi magni aliquid deputat, quod ipse quidem aequalis Deo et unum cum Patre est.*

Quodsi ergo ita varie Origenes senserit, aut saltem scripserit; quid mirum, discipulos aequè incautos de Filio Dei saepe locutos esse, ita, ut eum *ποίημα*, *κτίσμα* quandoque appellauerint, id quod Basilius Dionysio Alexandrino et Gregorio Thaumaturgo, utrique Origenis discipulo, non semel exprobrat. Verum de his forte in ultimo capite sermo recurret. De latinis Ecclesiae Patribus nunc pauca restant.

§. XXI.

Graecis cautiore in dimetiendis christianae religionis mysteriis Latini fuerunt, ad quos illud diuina humanis componendi studium tardiori paulo pede peruenit.

Prae caeteris plurimum Philosophiae tribuit Tertullianus, qui in eo maxime de diuina Christi persona

Dogmate plura habet durius dicta, atque ex Philosophia Platonica inuecta, ita, vt Petauio ansam criminandi dederit, ac si ipsa Ariana haeresi deteriora de Filio Dei senserit. Verum iusto seueriorem Virum summum Tertulliani Censorem agere arbitror, cum tot tamque praeclara in variis eius, quae extant, operibus testimonia dederit, vt de iis saltem, quae Dogmatis huius sententiam ingrediuntur, recte sensisse satis constet. Inter alia aliqua tantum ceteris praestantiora afferre e re mea erit.

Ac primo quidem totam christiani Dogmatis de Trinitate rationem contra Praxeam disputans ita exponit, vt nihil prorsus desiderari posse videatur. Sic enim de illius haeresi scribit: (1) *Se existimat meram veritatem possidere, dum unicum Deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et Patrem et Filium et Spiritum sanctum dicat. Quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiae scilicet unitatem: et nihilominus custodiatur $\epsilon\iota\kappa\omicron\nu\omicron\mu\iota\alpha\varsigma$ Sacramentum, quae unitatem in trinitatem disponit, tres dirigens, Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Tres autem non statu, sed gradu, nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie. Vnius autem substantiae, et unius status, et unius potestatis; quia unus Deus, ex quo et gradus isti et formae et species, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti deputantur.*

Dein

(1) TERTVL. contra Praxeam u. 2. fol. 238. Edit. Wirceb.

Dein eodem libro de Filio Dei in specie agens, aeternam eius cum Patre existentiam satis indicat, dum ait: (1) *Sermo ergo, (ita Filium Dei appellat) et in Patre semper; sicut dicit: Ego in Patre. Et apud Deum semper, sicut scriptum est: Et sermo erat apud Deum. Et nunquam separatus a Patre, aut alius a Patre: quia ego et Pater unum sumus. Haec erit probola veritatis, custos unitatis, qua prolatum dicimus Filium a Patre, sed non separatum.* Non autem separari Filium a Patre per generationem, tribus exemplis aliorum, de quibus iam dixi, Patrum more ostendit, dum ita pergit: *Protulit enim Deus sermonem, sicut radix fruticem, et fons fluuium, et sol radium.* Sicut enim e radice frutex, e fonte fluuius, et e sole radius, quin separentur, oriuntur; ita quoque Filium a Patre genitum ait, quin a Patre separatus existat. Haec tamen, quibus ad explicandam Filii ex Patre generationem utitur, exempla cum facili negotio ad prauum inflecti sensum queant, caute adhiberi debent, neque nimium vrgeri, sed ex eo solum, quo adhibebantur, sine consilioque aestimari.

His ut iungatur dignum est, quod n. 12. eiusdem contra Praxeam libri deprehendi hac de re testimonium. Cum enim per totum hoc caput Filium diuersam a Patre personam esse multis probaret, in

H 2

fine

(1) TERTVL^{us} cont. Prax, n. 8. fol. 245.

fine ita ait: (1) *Sed et cetera utique idem fecit, qui et priora, id est, sermo Dei, per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil. Qui si ipse Deus est, secundum Ioannem: Deus erat sermo: habes duos, alium dicentem, ut fiat, alium facientem. Alium autem quomodo accipere debeas, iam professus sum; personae non substantiae nomine; ad distinctionem non ad diuisionem. Ceterum etsi ubique teneam unam substantiam in tribus cohaerentibus, tamen alium dicam oportet ex necessitate sensus, eum, qui iubet, et eum, qui facit.*

Idem de vera Christi Diuinitate dogma supponit per alium totum, quem de Carne Christi inscripsit, librum. Legi prae ceteris merentur, quae n. 3. 4. et 5. contra eos maxime Gnosticos disputat, qui Christum vere natum, veramque assumfisse carnem negabant, dum nec impossibilem, nec inconuenientem Deo natiuitatem esse citendit. Non potes dicere, scribit n. 3., si natus fuisset et hominem vere induisset, Deus esse desisset, omittens, quod erat, dum assumit quod non erat. Periculum enim status sui Deo nullum est. Dein alio sibi modo obicientem inducit, ita pergens: Sed ideo, inquis, nego Deum in hominem vere conuersum, ita et ut nasceretur, et carne corporaretur: quia, qui sine fine est, etiam inconuertibilis sit necesse

(1) TERTVL. Cont. Prax. n. 12. fol. 252.

cesse est. Conuertere enim in aliud, finis est pristini. Non competit ergo conuersio, cui non competit finis. Cui TERTULLIANVS ita respondet: Plane natura conuertibilium ea lege est, ne permaneant in eo, quod conuertitur in eis: et ita non permanendo pereant, dum perdunt conuertendo, quod fuerunt: Sed nihil Deo par est, natura eius ab omnium rerum conditione distat. Si ergo, quae a Deo distant, aut a quibus Deus distat, cum conuertuntur, amittunt, quod fuerunt: ubi erit diuersitas Diuinitatis a ceteris rebus, nisi ut contrarium obtineat: id est, ut Deus et in omnia conuertere possit, et qualis est, perseuerare. Quod inductione probat, exemplo ab Angelis petito, quos pariter in humanam saepe effigiem vere fuisse conuersos scribit, quin Angelos esse desierint; et dein ita concludit: Quod ergo Angelis inferioribus Deo licuit, uti conuersi in corpulentiam humanam, Angeli nihilominus permanerent: hoc tu potentiori Deo auffers? quasi non valuerit Christus, vere hominem indutus Deus perseuerare. Plura, si opus foret, ex eodem de Carne Christi libro non minoris momenti loca facile esset addere, ex quibus Tertulliano certam et exploratam de Christi Diuinitate fidem fuisse innotescit.

Demum rem totam decedit in libro aduersus Iudaeos, quo de regno Christi aeterno agens, posita cum aliis regibus, quos intra arcus regni fines do-

minatos esse ait, antithesi ita scribit: (1) *Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur; ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur; ubique regnat; ubique adoratur; — omnibus aequalis, omnibus Rex, omnibus Iudex, omnibus Deus et Dominus est. Classicus certe hic pro hoc Dogmate textus est, eoque maioris momenti et ponderis, quod non Tertulliani solum, sed totius fere orbis Christiani hac aetate de Christo sententia inde manifestetur.*

Haec tamen, quae modo dixi, non eo dicta sensu sunt, ac si nihil plane alienum huic Dogmati admiscuisse Tertullianum putem. Sunt enim non pauca tam aperte ex Philosophia hausta, ut vix non manibus palpari queant.

Inprimis duplex ille Platoniorum λόγος, ἐνδιαδεδωτος et προφορικος ipsi certe non ignotus fuerat, cum in saepe iam nominato aduersus Praxeam libro utriusque mentionem faciat, huncque ab eo sedulo distinguat. Ita enim n. 7. scribit: *Haec est perfecta natiuitas sermonis, dum ex Deo procedit: conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiae: Dominus condidit me initio viarum. En Verbum internum et a Patre ab aeterno genitum. Dehinc generatus ad effectum, cum pararet coelum, aderam illi. En verbum externum et prolatitium.*

Clarius id paulo ante exponit, ubi non tantum
huius

(1) TERTULL. *aduersus Iudaeos* n. 7. fol. 645.

huius discriminis meminit, sed terminologiae quoque receptae rationem subiungit : (1) *Ante omnia enim, ait, Deus erat solus, ipse sibi et mundus, et locus et omnia. Solus autem, quia nihil aliud extrinsecus praeter illum. Ceterum ne tunc quidem solus; habebat enim secum, quam habebat in semet ipso, rationem suam scilicet; Rationalis enim Deus, et ratio in ipso prius; et ita ab ipso omnia; quae ratio sensus ipsius est. Hanc Graeci λογον dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus. Ideoque iam in usu est nostrorum, per simplicitatem interpretationis, sermonem dicere in primordio apud Deum fuisse, cum magis rationem competat antiquiorem haberi: quia non sermonalis a principio, sed rationalis Deus etiam ante principium; et quia ipse quoque sermo, ratione consistens, priorem eam ut substantiam suam ostendat: tamen et sic nihil interest. Nam etsi Deus nondum sermonem suum miserat; proinde eum cum ipsa et in ipsa ratione intra semet ipsum habebat, tacite cogitando et disponendo secum, quae per sermonem mox erat dicturus, cum ratione enim sua cogitans atque disponens, sermonem eam efficiebat, quam sermone tractabat. Distinguit hic aperte Tertullianus sermonem, quatenus iam ab aeterno in Deo fuit, ab illo ipso, quatenus ad mundi creationem prodiit, huncque proprie rationem, illum vero sermonem esse vocandum docet, licet ex more recepto uterque sermonis nomine veniat. Atque hinc patet, quo sensu accipienda sint, quae Tertullianus*

H 4

quan-

(1) TERT, *aduers. Prax.* n. 5. fol. 241. et 242.

quandoque de Filio non semper existente, de Ser-
mone ad mundi creationem genito, de tempore,
quando non fuerat, in suis libris scribit, quibus lo-
quendi modis multorum sibi inuidiam creauit.

Ceterum Tertulliani de hoc dogmate sententiam
qui ponderare praesumit, subtilem eum contra Praxe-
am polemicum agere meminisse debet, contra quem
cum sibi Filium personam a Patre distinctam probare
propositum haberet, neglecto, quod disputantibus sae-
pe contingere solet, iusto tramite, eum a Patre nimi-
um quandoque distinxisse facile intelligitur.

§. XXII.

Caecilius Tertulliano MINVCIVS FELIX erat,
Christianorum contra calumnias, quibus pete-
bantur, idoneus propugnator, cuius quidem vnum
tantum, idque nonnisi obiter et velut ὡς ἐν παροδῳ
latum de Christi Diuinitate testimonium extat, hoc ta-
men loco minime negligendum. In eleganti enim illo
et perquam concinno, qui Octavius inscribitur, Dia-
logo Caecilium, quo cum disputat, Christianis ex-
probrantem, hominem ab iis pro Deo coli in cruce
affixum, ita confundit: (I) *Quod religioni nostrae ho-
minem noxiam et crucem adscribitis, longe de vicinia
veritatis erratis, qui putatis Deum credi aut meruisse
noxium, aut potuisse terrenum.* Quibus MINVCII
ver-

(1) MINVCII FELIX. Octau. n. 29. fol. 590. Edit. Wiro.

verbis eo plus roboris inesse arbitror, quo paulo ante in inculcando de Deo vno dogmate eiusque attributis exponendis copiosior fuerat et accuratior.

Plura in operibus CYPRIANI Carthagenensis Episcopi continentur, quibus non eius tantum, sed totius quoque, cui praeerat, Ecclesiae de hoc dogmate fides aestimari potest. Praecipui hac in re duo sunt eius libri, quorum vnus de idolorum vanitate, alter vero secundus Testimoniorum aduersus Iudaeos inscribitur.

In libro de idolorum vanitate Antistes dignissimus haec sibi tria, vt ipse in capite libri indicat, probanda sumserat, nempe idola gentium Deos non esse, Deum tantum vnum esse, et demum per Christum salutem credentibus datam fuisse. Duobus primis absolutis tertium aggressus ita de Christo ait: (I) *Quod vero Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic est ratio. Iudaeis primum erat apud Deum gratia. Sic olim iusti erant, sic maiores eorum religionibus obediebant. Sed illi negligentes et indisciplinati et superbi postmodum facti, et fiducia patrum inflati, dum diuina praecepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. — Nec non Deus ante praedixerat, fore, vt vergente saeculo et mundi fine iam proximo ex omni gente et populo et loco cultores sibi allegeret Deus, multo fideliores et melioris obsequii, qui indulgentiam de diuinis muneribus*

baurirent, quam acceptam Iudaei contemptis religionibus perdidissent. Huius igitur gratiae disciplinaeque arbiter et magister Sermo et Filius Dei mittitur, qui per Prophetas omnes retro illuminator et doctor humani generis praedicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius et gloria. Hic in Virginem illabatur, carnem Spiritus sanctus induitur, Deus cum homine miscetur. Hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum hominem induit, quem perducatur ad Patrem. Quod homo est, esse Christus voluit, ut et homo possit esse, quod Christus est. Clarius et laudabilius Christi Diuinitati testimonium obtingere non potuit.

Idem data opera argumentum in secundo Testimoniorum aduersus Iudaeos libro per plura capita tractat.

Ac primo quidem Christum primogenitum esse Deique sapientiam, per quam omnia facta sunt, capite primo multis ex Veteri Nouoque Testamento citatis textibus probat. Dein capite tertio eundem Christum Sermonem Dei esse ostendit pluribus pariter eiusdem Scripturae locis.

Praemissis his sexto demum capite, quod praecipuum fuerat, agit, et Christum Deum esse tam V. quam N. Testamenti textibus demonstrat. Ita enim incipit: (I) *Quod Deus Christus. In Genes. Dixit autem*

tem Deus ad Iacob: Exurge et ascende in locum Bethel, et habita illic, et fac ibi altare illi Deo, qui tibi apparuit, cum fugeres a facie Esau. Item apud Isaiam: Sic dicit Dominus Deus Sabaoth: Fatigata est Aegyptus et negotiatio Aethiopum et Sabaim viri alti ad te transgredientur.... et adorabunt te, et in te precabuntur, quoniam in te Deus est, et non est alius Deus praeter te. Tu enim es Deus, et non sciebamus. Deus Israel Saluator. . . Item apud Ieremiam: Hic Deus noster, et non deputabitur alius absque illo. . . . Item in Psalmo 44: Thronus tuus, Deus, in saecula saeculorum, virga aequitatis, virga regni tui: dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis super participes tuos. . . . Item in Psalmo 67: Cantate Deo, psallite nomini eius, viam facite ei, qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Item in Evangelio cata Ioannem: In principio erat sermo, et sermo erat apud Deum, et Deus erat sermo. Item in eodem Dominus ad Thomam: Iniice huc digitum tuum, et vide manus meas, et noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit Thomas et dixit illi: Dominus meus et Deus meus. Item Paulus ad Roman. Optarem et ego anathema esse.... ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Item in Apocalypsi; Ego sum α et ω Item in Psalmo 81. Deus stetit in Synagoga Deorum, in medio autem Deos discernens. Item in Euan-

Euangelio cata Matthaeum: Et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus.

Parum Cyprianus, si singula spectentur, in sua de hoc dogmate sententia differre videtur ab aliis sui priorisque saeculi Patribus; eadem enim, quae ipsis, illi quoque loquendi ratio est. Immo coniecturae si locus est, duplex quoque ipsi aliorum more sermo fuerat, primus aeternus ac semper existens, quem sapientiam vocat, eodem ac Tertullianus modo; alter externus et prolatus, quem proprie sermonem appellat. Nisi enim hoc sit, qua ratione partito studio in eodem Testimoniorum libro in primo capite, Christum Dei sapientiam, et tertio dein Dei Sermone eundem esse probauerit, non intelligo.

Ipsa vero, quae in suae theses probationem ex Scriptura attulit, testimonia quod spectat, aliqua sunt, fateor, quibus vel exigua vel nulla plane probandi vis ineat, si ad sanae hermeneuticae regulas examinentur. Verum quid seu traditionis testis Cyprianus adferat, non qua id ratione probet, hic loci spectandum esse notari debet, maxime, cum neminem lateat, Patres parum idoneos saepe Scripturae interpretes extitisse. Neque hoc eorum authoritati et traditionis fidei detrahit quidquam, addit potius. Cum enim passim Patres religionis suae Dogmata non ex Scriptura primario haurirent, sed ex traditione

accepta Scripturae solum autoritate confirmarent; fieri profecto aliter non potuit, quam ut, dum dogmatum notitia iam aliunde imbuti Scripturam interpretatum aggrederentur, auide quaecunque arriperent, et in suorum dogmatum probationem minus saepe in crisin vocata et examinata proferrent. Ali-ter saltem hoc mihi problema soluere non possum, cur Patres pro probandis fidei dogmatibus tam parum apta saepe ex Scriptura testimonia adduxerint. At-que hinc patere arbitror, Patres, licet non aequae bonos Scripturae interpretes, traditionis tamen testes fide dignissimos esse posse.

Quam dedi modo, reflexionis author ego qui-dem non sum, sed eam a viro doctissimo acceptam memini; Patrum tamen, in quos pro instituti mei ratione commentatus sum, lectione, vtut exigua, approbatam eam penitusque confirmatam intellexi.

§. XXIII.

Vltimo demum loco nominari merentur Arno-bius et Lactantius, vterque aeui sui de hoc Dogmate professionis testis fide dignus.

Primum quod attinet, fuit ille Rhetor Africa-nus et gentilis superstitionis ingens promotor. Ad religionem vero christianam amplectendam excitatus pro ea Apologiam scripsit, septem libris aduersus gen-tes

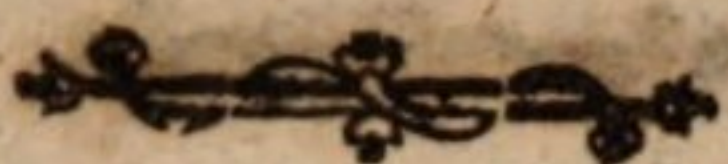

tes comprehensam, quibus christianam causam non inepte quidem tuetur, ita tamen, ut Rhetorem magis, quam Philosophum egisse videatur. In his aduersus gentes libris non semel meminit, de quo quaeritur, Dogmatis, ita, ut, quae ipsi fides et de Christi Diuinitate sententia fuerit, difficile non sit eruere. Dignus est, qui legatur, totus liber primus, cuius hoc loco aliqua tantum, ut spatio parcam, fragmenta allego.

In diluenda, quam sibi n. 13 fecerat, gentilium obiectione, quod Christianorum causa Dii mala omnia inferant, occupatus, n. 25 in causas inquit, propter quas in Christianos gentilium Dii faeuiant adeo et excandescant. Obiicientibus, quod religiones impias et inauditos Christiani cultus in orbe terrarum tractent, cultus diuini, qui Christianis est, rationem apte exponit, et gentilium calumnias per plures numeros neruose confundit. — Hinc ut sibi effugium pararent, et desperatae causae consulerent, ita reponunt, aut potius reponentes eos inducit ARNOBIUS n. 36: (1) *Sed non, inquit, idcirco Dii vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis Deum, sed quod hominem natum, et quod personis infame est vilibus, crucis supplicio interemptum, et Deum fuisse contenditis, et superesse adhuc creditis, et quotidianis supplicationibus adoratis.* Atque hac ratione ad eam Apologeta deuoluitur de Christi Diuinitate quaestionem, quam qua ratione expediat, nostrum est reflectere.

Im.

(1) ARNOB. *aduers. gent. lib. 1, n. 36. fol. 21. Edit. Wirc.*

Inprimis hanc gentiliū calumniam, quae vel sola, quid Christiani tunc temporis de persona Christi fenserint, satis indicat, non directe statim soluit, sed disputantium more in ipsos gentiles dextre conuertit: *Natum hominem colimus.* inquit n. 37. *Quid enim vos hominem nullum colitis natum? non unum et alium? non innumeros alios? Quin imo non omnes, quos iam templis habetis vestris, mortalium sustulistis e numero, et coelo syderibusque donastis? — Sed concedamus,* pergit n. 38., *interdum manum vestris opinionibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis, animae, corporis, fragilitatis et conditionis unius: nonne dignus a nobis est tantarum ob numerum gratiarum Deus dici, Deusque sentiri? Id quod exemplis pluribus ex gentiliū mythologia desumptis illustrat. His non inepte disputatis tandem categorice de Christi Divinitate decidit. Repetita enim gentiliū obiectione: *Natum hominem colitis.* n. 42. ita reponit: *Etiam si esset id verum, locis ut in superioribus dictum est, tamen pro multis et tam liberalibus donis, quae ab eo profecta in nobis sunt, Deus dici appellarique deberet. Cum vero Deus sit re certa, et sine ullius rei dubitationis ambiguo, inficiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum a nobis coli et praesidem nostri corporis nuncupari? Ergone, inquiet aliquis furens, iratus et percitus, Deus ille est Christus? Deus respondebimus, et quod magis infidos acerbissimis doloribus torqueat, rei maximae causa**

causa a summo rege ad nos missus. Quae ut vltius probet, ad opera ab eo patrata et miracula prouocat longe diuersa ab illis veterum Magorum praestigiis, viribusque humanis longe superiora. Hinc paulo infra ita pergit n. 45: Quid dicitis o iterum? Ergo ille mortalis, aut vnus fuit e nobis, cuius imperium, cuius vocem popularibus et quotidianis verbis misissimae valetudines, morbi, febres, atque alia corporum cruciamenta fugiebant? vnus fuit e nobis, cuius praesentiam, cuius visum gens illa nequibat ferre mersorum in visceribus daemonum, conterritaque vi noua membrorum possessione cedebat? — vnus fuit e nobis, qui claudos currere praecipiebat, et iam operis res erat: porrigere mancos manus, et articuli immobilitates iam ingenitas explicabant: captos membris assurgere, et iam suos referebant lectos, alienis paulo ante cervicibus latiti. — Quod fusius adhuc in sequentibus argumentum stilo rhetorico continuat.

Idem infra aliis, sed aequae disertis verbis probat. In eadem enim adhuc quaestione expedienda occupatus, cum n. 48. gentium Deos quoque multorum hominum morbos et valetudines curasse opponerent, n. 49. ita reponit: *Et quoniam beneficia salutis datae aliorum Numinum comparatis et Christi: quot millia vultis a nobis debiliū vobis ostendi, quot tabificis affectos morbis, nullam omnino retulisse medicinam, cum per omnia supplices irent templa, cum Deorum ante ora*
pro-

prostrati, limina ipsa conuerterent osculis? — Quid ergo prodest ostendere unum aut alterum fortasse curatum, cum tot millibus subuenerit nemo; et plena sint omnia miserorum, infeliciumque delubra! nisi forte dicatis, opem bonis a Diis ferri; malorum misérias despici. Atqui Christus aequaliter bonis malisque subuenit: nec repulsus ab hoc quisquam est, qui rebus auxilium duris contra impetum postulabat iniuriasque fortunae. Hoc est enim proprium Dei veri, potentiaeque regalis, benignitatem suam negare nulli, nec reputare, quis mereatur aut minime: cum naturalis infirmitas peccatorem hominem faciat, non voluntatis, seu iudicationis electio.

Protracta longius oratione ita tandem n. 53. concludit: Desistite, o nescii, in maledicta conuertere res tantas, nihil ei nocitura, qui fecit, periculum allatura sed vobis. — Nihil, ut remini, magicum, nihil humanum, praestigiosum, aut subdolum, nihil fraudis delituit in Christo, deuideatis ex more, atque in lasciuiam dissoluamini cachinnorum. Deus ille sublimis fuit, Deus radice ab intima, Deus ab incognitis regnis, et ab omnium principe Deus sospitator est missus. Quod idem de Christi Diuinitate dogma aliis quoque locis supponit, dum n. 60. cur Christus in forma hominum visus, et n. 62. cur more hominum interemptus sit, exponit.

Demum ex libro secundo aduersus gentes hunc vnum adduco non minoris momenti locum. Nam

n. 60. rationem exponens, cur Christiani, secus ac gentiles, inuestigandis rerum multarum, quae comprehendendi non possunt, causis et originibus nihil inhaereant, ita habet: (1) *Et ideo Christus licet vobis inuitis Deus, Deus inquam Christus, hoc enim saepe dicendum est, ut infidelium dissiliat et disrumpatur auditus, Dei Principis iussione loquens sub hominis forma, cum mortalium sciret caecam esse naturam — omnia ista nos relinquere et posthabere praecepit; neque in res eas, quae sint a nostra procul cognitione dimotae, infructuosas immittere cogitationes.* Haec omnia aperta adeo sunt, ut, qua Arnobius ratione Christi Diuinitatem clarius testari potuisset, non intelligam.

§. XXIV.

Arnobii discipulus Firmilianus Lactantius fuerat, quem non aequauit modo, sed etiam, si non eruditione, saltem dicendi suauitate superauit.

Quid de Filii Dei natura, a Patre generatione, eiusque Diuinitate senserit, ex libro quarto *de vera sapientia et religione*, eiusque maxime capite 6. 8. 9. et 13. intelligi debet, quorum haec summa est.

Primo duas Filii generationes statuit, quarum vnam *in spiritu*, alteram *in carne* vocat. De prima autem Filii generatione ita loquitur, ut plus, quam ceteri Ecclesiae latinae Patres ex Philosophia haussisse

(1) ARNOB. *adu. Gent. lib. 2, n. 6, fol. 90.*

fisse videatur. Sic enim capite 6. habet: (1) *Deus igitur machinator constitutorque rerum, sicuti in secundo libro diximus, antequam praeclarum hoc opus mundi adoreretur, sanctum et incorruptibilem Spiritum genuit, quem Filium nuncuparet. Et quamvis alios postea innumerabiles per ipsum creauisset, quos Angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus est, patria scilicet virtute et maiestate pollentem. Id quod dein Trismegisti et Sybillarum vaticiniis probat, citato etiam in rem suam Prouerbiorum loco: Deus condidit me in initio viarum suarum etc. etc.*

Certe haec durius dicta sunt, et a Platoniorum de λογῶ προφορικῶ et mundi δημιουργῶ parum aut nihil differunt. Huc quoque referri debent, quae de generationis modo capite octauo acute nimis disputat: *Primum, ait, nec sciri a quoquam possunt, nec enarrari opera diuina: sed tamen sanctae litterae docent, in quibus cautum est, illum Dei Filium Dei esse sermonem, siue etiam rationem; itemque ceteros Angelos Dei spiritus esse. Nam sermo est spiritus cum voce aliquid significante prolatus. Sed tamen quoniam spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc Dei Filium et ceteros Angelos differentia est. Illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt; quia non ad doctrinam Dei tradendam, sed ad ministerium creaban-*

(1) LACTANT. lib. 4. de vera sapient. et relig. cap. 6. fol. 231.
Edit. Wirc.

bantur. Ille vero cum sit et ipse spiritus, tamen cum voce ac sono ex Dei ore processit, sicut Verbum, ea scilicet ratione, quia voce eius ad populum fuerat usus, id est, quod ille magister futurus esset doctrinae Dei et coelestis arcani ad hominem proferendi: quod ipsum primo locutus est, ut per eum ad nos loqueretur, et ille vocem Dei ac voluntatem nobis reuelaret. Merito igitur Sermo et Verbum Dei dicitur, quia Deus procedentem de ore suo vocalem spiritum, quem non utero, sed mente conceperat, inexcogitabili quadam maiestatis suae virtute ac potentia in effigiem, quae proprio sensu ac sapientia vigeat, comprehendit, et alios item spiritus suos in Angelos figuravit. — Quod si quis, paulo infra pergit, miratur, ex Deo Deum prolatione vocis ac spiritus potuisse generari, si sacras voces Prophetarum cognouerit, desinet profecto mirari. Quem in finem plures dein ex Psalmis, Salomone et Ioanne textus allegat, quibus ad haec probanda vim aliquam inesse putat.

Studio totum hunc, copiosum, satis, ex LAC-
TANTIO locum citaui, ut quantum in indagandis religionis mysteriis Patres rationi locum dederint, et subtilitatibus saepe vacauerint, appareat. Verum haec siue mitius, siue durius si cui interpretanda videantur; Christi tamen Diuinitati satis consuluisse constat, cum capite 13., quod de Iesu Deo et homine inscribitur, ita ait: Summus igitur Deus ac parens omnium
cum

cum religionem suam transferre voluisset, doctorem iustitiae misit e coelo, ut nouis cultoribus nouam legem in eo vel per eum daret. Non sicut ante fecerat per hominem; sed tamen nasci eum voluit tanquam hominem, ut per omnia summo Patri similis existeret. Ipse enim Pater Deus et origo et principium rerum, quoniam parentibus caret, ἀπατωρ atque ἀμητωρ a Trisnegisto verissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. Idcirco etiam Filium bis nasci oportuit, ut et ipse fieret ἀπατωρ et ἀμητωρ. In prima enim natiuitate spiritali ἀμητωρ fuit, quia sine officio matris a solo Deo Patre generatus est. In secunda vero carnali ἀπατωρ fuit, quoniam sine patris officio virginali utero procreatus est, ut mediam inter Deum et hominem substantiam gerens, nostram hanc fragilem imbecillemque naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere. Factus est et Dei Filius per Spiritum, et hominis per carnem: id est, Deus et homo. Dei virtus in eo ex operibus, quae fecit, apparuit: fragilitas hominis ex passione, quam pertulit: quam cur suscepit, paulo post docebo. Interim et Deum fuisse et hominem ex utroque genere permixtum, Prophetis vaticinantibus discimus. Isaias Deum fuisse testatur his verbis: Fatigata est Aegyptus — et adorabunt te, et in te precabuntur, quoniam in te Deus est, et non alius Deus praeter te. — Item Propheta Hieremias sic ait: Hic Deus noster est, et non deputabitur alius absque illo. — Item David in Psalmo 44:

Thronus tuus Deus in saecula saeculorum: virga aequitatis, virga regni tui: dilexisti iustitiam, et odio habuisti iniustitiam; propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. Qui textus, quos pro probanda Christi Deitate profert, fere iidem sunt, quos ab aliis passim Patribus citari, atque a Cypriano citatos esse supra indicauimus.

Atque his aerae huius philosophicae fidem et de vera Christi Diuinitate communem persuasionem satis me declarasse confido, cum tot antiquitatis testes dignissimos, Ecclesiae Patres sanctissimos, tam priuatos, quam publicos religionis doctores, moribus, sententiis, cogitandi ratione, aetate et regione a se remotos, in eo tamen omnes vnanimiter conuenisse constet, vt Filium verum Deum, vniuersi conditorem, aequalem Patri esse, atque in eo semper vt personam distinctam extitisse crederent. Interim non dissimulamus, imo non vno in loco vltro confessi sumus, Patres Philosophiae quandoque nimium in interpretando hoc dogmate locum dedisse, aliena quaedam inuexisse, verbis philosophicis, proprio sibi quosque modo, vsos fuisse. Verum hanc Patrum in exponendo dogmate varietatem ipsius, quoad substantiam, veritati tam parum obesse arbitror, quam Scripturae authoritati et librorum diuinorum inspirationi variantium copia satis saepe numerosa detrahit; maxime cum, vt cum Petauio finiam, errores illi ac labes opinionum priuatarum vel

magis in loquendi modo, quam in re ipsa consistant; vel ad ipsam communis dogmatis substantiam non pertineant, sed ad quaedam capita illius et consequentia decreta; vel denique in sola versentur interpretandi ratione, dum mysterii ipsius fideique summam, in qua omnes inuicem congruunt, alius aliter edisserat.

V.

VARIAE HAERETICORVM DE DIVINITATE CHRISTI HAERESSES.

§. XXV.

aereticorum litibus lacescita Ecclesiae fides apparuit clarior. In his ergo varias dogmatis de Diuinitate Christi interpretationes, explicationes, nouasque determinationes maxime quaeramus oportet.

Primam omnium, quae Ecclesiam turbarunt, controuersiarum a Christianis hebraizantibus reperiunt, quos nimio legis amore in duas Nazaraeorum et Ebionaeorum sectas abiisse referunt. Verum quae ipsis de Christi Diuinitate sententia fuerit, in tanta Veterum ambiguitate vix poterit certo determinari.

Nazaraeos quod spectat, plurimi virorum doctorum, Augustini et Ioannis Damasceni auctoritate nixi, ab omni eos in hoc dogmate errore liberare conati sunt. Verum alii, qui Origenis, Theodoreti et Epiphanii rationem habent, non tam facili rem nego-

tio confectam esse arbitrantur. Etiamſi enim, in quo fere omnes conſentiunt, Chriſtum Nazaraei nudo homine ſuperiorem, ex Virgine Dei potentia genitum, Filium Dei, et diuina quadam virtute polentem habuerint; quo tamen has ſenſu expreſſiones acceperint, num ab aeterno exiſtentem, an ſolum a miraculoſa ex Virgine natiuitate eum Filium Dei appellarint, non omni dubio vacat.

In eadem, ſed peſſimo conſilio, ſententia fuit libri, cuius ſupra iam mentionem feci, nuper germanice translatus (1) author, qui non tantum Nazaraeos Chriſtum ideo, quod virtute Dei ex Virgine natus ſit, Deum aut Dei Filium appellaffe, ſed eorum quoque ſententiam vnice veram eſſe, ſuoque, quo omnem Chriſti Diuinitatem ſubdole ſubuertit, ſyſtemati vehementer patrocinari putat. Quo quidem eum ſolatio minime priuare volumus, ſiquidem non lateat illud Virgilianae Anthropologiae dogma: *Dulce eſt ſolatio-
tium ſocios habuiſſe malorum.*

De Eboneis maior eſt Veterum aequae ac Recentiorum conſenſus, quo eos inter Chriſti Diuinitatis hoſtes paſſim numerare ſolent. Tertulliano, (2) Epiphanio (3) aliisque ſi fides eſt, Chriſtum Deum verum eſſe negarunt; imo non hoc ſolum, ſed me-
rum

(1) *Verſ. über den Platon. der Kirchenv. 2. Th. 12 Abſch.*

(2) TERTVL. *de praſcript. haeret. n. 33. fol. 471. Edit. Wirceb.*

(3) EPIPHAN. *haeref. 30.*

rum hominem, ex coniunctione Iosephi et Mariae eadem, qua reliqui omnes, lege natum arbitrabantur, diuini licet legati munere fungentem. Quae cum ita sint, multos eos sibi peperisse inter fideles aduersarios facile colligi potest. Sed licet eorum, qui ex professo polemicos egerunt, scripta nulla ad nos peruenerint, plura tamen in operibus Patrum loca extant, quibus, data solum occasione, eos refutabant, quos inter celebriores sunt Irenaeus (1) et Tertullianus (2), ita tamen, ut magis in tuendo Christi ex *Virgine ortu*, quam vera eius Diuinitate vindicanda versarentur.

Hoc vnum monere satis est, nostra aetate non multis abhinc annis, Ebionaeorum causam sibi tuendam sumfisse DÖDERLEINUM, (3) qui peculiari commentario de Ebionaeis e numero hostium Diuinitatis Christi eximendis egit. Ebionaeos Iesum Iosephi et Mariae filium legitimum seu lege coniugali ortum credidisse fatetur; in hunc vero, cum se Ioanni baptizandum traderet, Verbum diuinum, *λογον*, Dei Filium a Patre genitum descendisse, atque ob hanc conjunctionem Iesum Deum colendum esse eos iudicasse putat. Citatis enim ex veterum Hebraeorum scriptis, Onkelo, Pseudo-Ionathan et Philone locis doctrinam

I 5

de

(1) IREN. *lib. 3. cap. 24.*

(2) TERTVL. *de carne Christi n. 17. 18. et 19. fol. 515 - 519.*

(3) CHRISTIANI ALBERTI DÖDERLEIN *Commentarius de Ebionaeis e numero hostium Diuinitatis Christi eximendis. 1779.*

de praeexistentia et personalitate τὰ λόγῃ veteres Hebraeos minime ignorasse probat. Atque hinc velut notum omnibus iudaicae religionis dogma fuisse sumit; cumque Ebionaei ex Iudaeis orti Legisque tenacissimi fuerint, hoc quoque dogma, facto a reliquis diuortio, secum transtulisse putat. Verum non omnem orbis litterati applausum tulit, (1) cum multi, idque, ut arbitror, non sine ratione ex citatis quorundam veterum testimoniis, iisque non omni exceptione maioribus, minus recte inferri credant, doctrinam de λόγῳ aliquibus doctioribus notam vniuersae quoque religionis iudaicae dogma fuisse, plebis adeo fide communi creditum. Quae eo maioris momenti difficultas est, quo certius, nullum in omni historia euangelica, quae religionis iudaicae opiniones erroresque plures refellit, dogmatis huius vestigium deprehendi.

§. XXVI.

Quod Christiani hebraizantes, id maiori adhuc mensura Christi Diuinitati detraxerunt, qui religionem christianam ad Philosophiae orientalis praecepta accommodabant, haeretici a rerum diuinarum γνῶσι, quem vnice affectati sunt, Gnostici dicti. Rectum de hoc si quis iudicium ferre velit, illud de Christo Dogma non seorsim, sed ex totius systematis nexu, et orientalis Philosophiae indole et genio aestimare et interpretari debet; quae quidem omnia olim altis te-

cia

(1) *Allgem. deutsche Biblioth.* 15. B. f. 151.

cta tenebris, nunc vero summorum virorum laboribus, (1) quibus ego hic usus sum, illustrata fatis et in lucem posita sunt. Ex quibus Gnosticorum de Christo sententia intelligi possit, paucis comprehendam.

Imprimis omnes Philosophiae orientalis, cuius gnostica soboles est, alumni, qui, quod primum eius dogma fuerat, praeter Deum supremum materiam quoque aeternam, sed malam et vitiosam, mundi huius et hominum Creatorem non supremum illum Deum boni omnis authorem, sed aeonem aliquem vel per se vel casu deprauatum esse credebant, quique demum veri Dei notitiam inter homines sensim oblitteratam, populosque uniuersos non supremum bonorum omnium parentem, sed mundi conditores eorumque ministros colere censebant, hi omnes, inquam, aliquem de coelo legatum expectabant, qui amissam Dei veri cognitionem instauraret, atque a crudeli mundi conditorum tyrannide homines liberaret. Cumque, quae de Christo religionis christianae authore vel ex sacris libris legerunt, vel traditione acceperunt, eorum maxime votis suffragarentur, eum ipsum illum esse existimabant, quo Deus ille supremus ad sui notitiam inter homines renouandam usus esset. Hinc Prophetam illum, doctorem

(1) PETAV. *Theol. Dogmat.* — NATAL. ALEXAND. *Hist. Eccles.* Maxime vero BRVCK. *Hist. phil.* — MOSHEIM. *de reb. christ.* — WALCHS *Ketzergesch.* 1. Th.

ctorem de coelo aduenam, legatum diuinum, imo adeo *Filium Dei*, *λογον Dei*, ex *Deo genitum* appellarunt. Sed verba licet parum, ipsa tamen Gnosticorum de legati huius persona idea a christiano dogmate plurimum distat. Cum enim omnes, Deum ab aeterno tempore in continua, quae Orientalibus maxime grata est, quiete sine vlllo motu extitisse, atque successu primum temporis plures naturas sui similes, quas aeones vocabant, ex se procreasse crederent, Christum quoque horum aeonum vnum, ex Deo genitum quidem, sed nec aeternum, nec Patri omnium aequalem, sed multo inferiorem esse existimabant. Atque hanc ipsis de Christi persona opinionem fuisse, ex omnibus eorum, quotquot notae sunt, sectis constat. Verum licet, velut ex eodem profectum principio, hoc omnibus, quod eius substantiam spectat, idem dogma extiterit; pro suo tamen, quo quisque pollebat, ingenio magis minusue feruido, pro propria cuique illud cum christiana religione componendi ratione, id varie excoluit, auxit, corrupit. Etsi enim omnibus aeon ille Christus, Dei Filius, a supremo Deo Patre differre videretur; non aequae tamen, quot ille ab eo gradibus distet, apud omnes conuenit, aliis eum maiorem, aliis minorem habentibus.

De Cerinthianis vt primo dicam, iisdem fere, si pauca exceperis, de Deo, aeonibus, mundique huius

con-

conditore nixi principiis, ad restaurandam inter homines supremi Dei notitiam, iustosque superbo mundi conditoris et eius vicariorum imperio limites ponendos digniorem inter mortales nullum iudicabant, quam Iesum Iosephi et Mariae Filium eadem, qua ceteri omnes, lege natum, tantae tamen virtutis et sapientiae, ut supremi Numinis filius, aeon quidam primarius, cui Christi nomen est, ipsi a Ioanne ad Iordanem baptizato iungeretur, quo dein Iesus Christo iunctus munere sibi commisso melius fungi posset. Nihil haec Cerinthianorum a reliquorum Gnosticorum de Christo sententia alienum habet, quem aeonem aliquem, ex Deo quidem ante mundi creationem genitum, sed eo longe inferiorem passim habuerunt. Quae vero de Christo cum homine Iesu coniuncto praeceperunt, a Christianorum dogmate totum quantum distant, cum eum non in vnam cum Iesu personam coaluisse crederent, sed Christum a Iesu prorsus diuiderent, huncque in eum, cum iam triginta esset annorum, descendisse docerent. Quos Cerinthianae doctrinae errores apte a S. Ioanne, ut communiter creditur, primo statim Euangelii sui capite, refutatos esse, supra iam adnotauimus.

Eadem ferme Saturnini de Christo sententia fuit, ab illa Cerinthianorum in eo solo diuersa, quod Christum non in verum, ut Cerinthiani, hominem descendisse, sed corpore tantum phantastico vestitum apparuisse

ruisse crederent: cuius quidem differentiae ratio in eo posita esse videtur, quod Saturninus illud orientalis Philosophiae dogma, quo omnem per se malam et depravatam materiam dicebant, integrum et immutatum adoptauerit; Cerinthus vero, ne a Iudaeorum religione, qua natus fuerat, prorsus diffideret, aliquantum temperauerit.

Quo tempore Saturninus Syriam, eodem suis Alexandriam erroribus turbabat Basilides, eiusdem quidem disciplinae, sed ingenii subtilioris philosophus. Inter trecentas et sexaginta aeonum classes, per totidem generationes a se inuicem descendentes, quibus continua quasi serie coelum terrae iungebat, primo loco posuit septem praestantissimarum naturarum aeones, ante mundi creationem ex Deo supremo genitos, quos vna cum Deo, ex quo prodierunt, perfectam Ogdoada constituere censuit. Horum primus *υ̅ς̅* erat ex ipso Deo immediate procreatus, vnde Filius Dei, Dei primogenitus dictus est. Atque is idem ille Christus est, quem inualecente in orbe verae religionis obliuione, miserae hominum fortis misertum Saluatoris munus subiisse, et christianae religionis authorem extitisse docuit.

Esse hoc genuinum Basilidis de Christi persona dogma, inter omnes veteres aequae ac recentiores conuenit, dissertisque Irenaeus et Clemens Alexandrinus verbis adstruunt; licet num forma tantum aut specie
homi-

hominis adscita apparuerit, an autem fuerit vero homini iunctus, dissentire videantur. (1)

§. XXVII.

Nullus est Gnosticorum omnium, qui illud de diuina natura et aeonibus dogma latius subtiliusque explicauit, quam Valentinus ingenio summe facundo et imaginandi fingendique facultate mira praeditus. Triginta naturarum praestantissimarum aeonum, suo quemque nomine appellatum, in pleromate constituit, quos in diuersos, dignitate et virtute dispares ordines distribuit, Ogdoadem, Decadem et Duodecadem. Triginta his aeonibus coniugatis adiunxit quatuor alios coniugii nescios, quos inter postremus est Iesus, aeon nobilissimus, ab omnibus aeonibus simul genitus, praestantissimis virtutibus et dotibus exornatus. Condito dein per Demiurgum mundo cum sensim veri Dei cognitio inter homines oblitteraretur, huic ut vniuersorum Pater malo medelam ferret, Christus homo, ut ceteri omnes, sed corpore solum subtili et aethereo, non ex terrena materia conflato, e superis regionibus aduenit, cui, cum a Ioanne baptizaretur, aeon ille nobilissimus Iesus columbae forma iunctus est. Diuisit ergo Valentinus, ut Cerinthiani, generis humani Saluatorem, eumque ex binis personis ex Filio Dei, quem Iesum vocauit, et homine, cui

Chri-

(1) MOSHEIM. *de reb. christ.* fol. 353 - 357. et WALCHS *Ketzergesch.* I. Th. f. 298.

Christi nomen, compositum esse censuit. Humanam personam quod attinet, magna ex parte similis est ceteris hominibus; in eo solum differt, quod non corpore ex terrena materia sed subtili et aetherea concreto vestitum eum apparuisse doceret. Cum enim vitiorum omnium et malorum semina materiam continere; in illo vero homine, quem Iesus aeon inhabitare voluit, nihil mali et a recta ratione alieni locum habere posse crederet, terreno eum corpore priuare, et coelesti exornare necessario debuit. Hinc quoque, ne minima ipsi ex materia particula adhaereret, nihil ex virgine Maria adsciuisse, sed aquae instar per eius vterum transiisse commentus est.

De diuina vero persona, quae homini Christo ad tempus iuncta est, vix est, cur moneam. Longe nimirum illa inferior est Filio Dei, quem Christiani profitentur. Est enim supremorum aeonum vnus, ex Dei quidem essentia genitus, verum nec aeternus, nec natura, gradu aut virtute Patri suo aequalis. Quae quidem sola, quantum in dogmate de persona Filii Dei Valentinianam inter et nostram sententiam interfit, satis declarare arbitror.

De Carpocratis, Bardesanis, Marcionis aliorumque minoris famae Gnosticorum de Christi persona sententiis nunc mihi sermo faciendus esset; verum cum ab eorum, de quibus modo dixi, haereticorum erroribus nihil differant, iis vltius explicandis, ne idem

fae-

saepius repetere cogar, supersedere me commode posse spero.

Hoc vnicum notari vellem, non minimam huic de Christi Diuinitate dogmati ex Philosophia gnostica labem inde adhaesisse, quod, quae Christianis communis fuerat et ipsis sacris bibliis fundata, de Christo terminologiam adulterauerint, inque vsus suos conuerterint. Quis ipsis verborum *υἱός τε θεός, μονογενής, ἐκ τε θεού γεννητός* frequens vsus fuerit, iam data occasione saepius monui. Imo aliis quoque aeonibus talia plerumque nomina imposuere, quae Christianis nota et vsu recepta erant, vt hac ratione, si non re, saltem verbis parum cautos fallere viderentur. *νῆς, λόγος, σοφία* totidem Basilidi aeonum nomina erant, et qua ratione Valentinus Deum supremum *ἀγεννητός, προπατωρ*, primum vero ab eo aeonem *νῆς*, alium *ἀληθεία* et iterum alios *λόγος, μονογενής, παρακλητός, πῖσις, ἐλπίς, ἀγάπη, Χρῖστος, Ἰησους* vocauerint, notum fatis est; quorum quidem vocabulorum pars maxima ex sacris N. Testamenti libris desumpta esse videntur. Vnde celeberrimo Viro MOSHEMIO non indigna nata est coniectura, (1) Valentinum Christianum prius, quam Philosophum fuisse; inde enim maxime venisse putat, vt Valentinus Philosophiam, quam deinceps adoptabat, ad christianae religionis, qua imbutus fuerat, dogmata accommodaue-

K

rit,

(1) MOSHEIM, de reb. christ. fol. 375 et 376.

rit, vocabulis adeo in subsidium vocatis. De his ipsis aeonum denominationibus, quibus Gnostici, Basilides maxime et Valentinus vti sunt, alia nata quaestio est inter eruditos satis agitata; vtrum nempe his distinctas totidem personas, num vero solum diuersas supremi Dei virtutes, proprietates et actiones signauerint, eorum more, qui de rebus abstractis perspicue loqui volunt, in personas conuersas. Quod quidem vltimum plures Valentini patroni a WALCHIO et MOSHEMIO citati defendunt, (1) qui, cum sibi Valentinum adeo delirasse non possint persuadere, sententias eius mitius interpretandi viam quaerunt. Nullus tamen peiori id consilio sibi tuendum fuit, quam aliquoties iam citati libri author, (2) qui, vt solet, omnia, quae ipsi minus probantur, ad allegorias referenda et allegorice interpretanda censet. Verum quam parum horum sententia probabilitatis habeat, facile intelliget, qui, quae MOSHEMIUS contra disputat, (3) attente legerit.

§. XXVIII.

Si omnes, quos recensui modo, errores ex Philosophia gnostica orti licet dogmatis de Christi Diuinitate puritati plurimum detraherent, extra tamen

(1) WALCHS *Ketz.* I. *Th.* f. 290 et 355. — Et MOSH. de *reb. christ.* fol. 345 et 377.

(2) *Versf. über den Platon.*

(3) MOSH. *cit. loc.*

men orbis christiani fines quodammodo grassabantur; perniciosiores vero motus excitabant illi, qui ex ipsius adeo Ecclesiae gremio nati non diu post inter ipsos Christianos exoriebantur.

Quantum rationi in vniuersam religionem, maxime in illud de Christi persona dogma, imperium his Ecclesiae temporibus datum fuerit, iam ex iis, quae capite priori disputauimus, notum erit. Maxima enim libertate de diuina Filii natura, ex Patre generatione, dignitate, paritate et disparitate, mutuoque inter se respectu pro suo quisque modo et assueta cogitandi ratione differebant, ita, vt plures quis adeo Ecclesiae Patres magna debeat interpretari indulgentia, vt ad sanum semper sensum reducantur. Qua sentiendi cogitandique licentia non solum magna inter ipsos Ecclesiae Doctores sententiarum discrepan- tia oriri debuit, sed iis quoque, qui luxuriantis ingenii magnaeque diuina humanis dimetiendi et ratio- ni subiiciendi libidinis fuerant, amplissima concessa facultas est, illud de Christi Diuinitate dogma suis deturpandi commentis, idque eo magis, quo hu- manae rationi in tam ancipiti et summe lubrico ne- gotio recta semper incedere et nullibi deflectere diffi- cilius est.

Primus eorum, qui ea, quae Scriptura de Pa- tre, Filio eo Spiritu sancto habet, ad rationis prae- cepta seuerè nimis reuocabant, Praxeas est, vnde

non in leues de natura diuina et Christo generis humani Salvatore errores incidit. Cum enim nulla ratione sibi persuadere posset, qua ratione Deus, tam ratione, quam pluribus Scripturae locis vnus et simplex probatus, multiplex simul esse possit, omnem inter Patrem et Filium distinctionem tulit, neque personam a Patre diuersam, sed ipsum rerum omnium Deum supremum et Patrem humanam in Christo naturam assumfisse statuit.

Esse hanc in interpretando de Trinitate dogmate Praxeae mentem, testis est Tertullianus, ex cuius, quo eum confutauit, vnice libro, eiusque maxime n. 2. 5. 10. 20. et 27. sumi debent, quae de Praxeae dici possunt. Multorum loco vnicum tantum ex Tertulliano locum affero, quo Praxeam omne inter diuinas Personas discrimen tulisse patet. Ita enim de eo scribit n. 2. (1) *Se existimat meram veritatem possidere, dum vnicum Deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et Patrem et Filium et Spiritum sanctum dicat. Expauescunt, pergit n. 3. ad εἰκοσὶν, numerum et dispositionem trinitatis, diuisionem praesumunt unitatis — Itaque duos aut tres iam iactant a nobis praedicari; se vero vnus Dei cultores praesumunt: quasi non et unitas irrationabiliter collecta haeresin faciat, et trinitas rationabiliter expensa, veritatem constituat.* (2) Nec defuere, quibus Praxeas dogma suum

(1) TERTVL. *aduers. Praxeam* n. 2. fol. 238. Edit. Wirc.

(2) *Ibid.* fol. 239.

suum firmabat, plura sacrae Scripturae loca, quae qualia fuerint, ex eodem Tertulliano colligimus, ita enim n. 20. *Sicut, inquit, in veteribus nihil aliud tenent, quam ego Deus et alius praeter me non est: ita in Evangelio responsionem Domini ad Philippum tuentur; Ego et Pater unum sumus, et qui me viderit, vidit et Patrem, et ego in Patre et Pater in me. His tribus capitulis totum instrumentum utriusque testamenti volunt cedere, cum oporteat secundum plura intelligi pauciora.* (1)

Verum licet in hoc, quod Praxeas veram inter diuinas personas distinctionem negauerit, omnes conueniant; qua tamen ratione, quae sacra Scriptura de Patre, Filio et Spiritu sancto habet, suae conformiter sententiae exposuerit, non aequè inter omnes certum est. Eorum plurimis sententia probatur, qui Praxeam a recentiorum Modalistarum systemate nihil dissensisse, eumque tribus Patris et Filii et Spiritus sancti nominibus nil nisi tres eiusdem naturae diuinae existendi agendique modos intellexisse putant, quibus, si velint, ex Tertulliano plura suppetunt, quae suae sententiae fidem facere possint. Est ergo vnus idemque Deus supremus, qui, dum conditor huius mundi, rerumque omnium, quae sunt, parens esse coepit, *Pater*; saluandi vero generis humani causa homini Iesu ex Virgine nato iunctus, *Filius*; in pios demum agens, sanctisque suo assistens auxilio, *Spiritus sanctus* nomi-

K 3

nari

(1) TERT. n. 20. fol. 265.

nari voluit. Quamuis quod *Filii* denominationem spectat, sibi ipsi TERTULLIANVS contrarius esse, et quod de Filio Dei seu Deo Christum inhabitante n. 2. 3. et 10. dixerat, aliis iterum destruere locis videtur, quibus Praxeam Iesum hominem hoc solum nomine compellasse indicat. Cuius varietatis ratio siue sit, quod ipse Praxeae mentem non satis penetrauerit, siue quod Praxeas ab aduersariis ad incitas redactus si non mentem, saltem verba, vt specie fallere alios posset, mutauerit. Id quod ipsum TERTULLIANVM indicare arbitror, dum n. 27. ita refert: (1) *Vndique obducti distinctione Patris et Filii, quam manente coniunctione disponimus, vt solis, et radii, et fontis, et fluyii: per indiuiduum tamen numerum duorum et trium: aliter eam ad suam nihilominus sententiam interpretari conantur; vt aequae in una persona utrumque distinguant, Patrem et Filium, dicentes Filium carnem esse, id est, hominem, id est, Iesum: Patrem autem Spiritum, id est, Deum, id est, Christum. Et qui vnum eundemque contendunt Patrem et Filium, iam incipiunt diuidere illos potius, quam vnare.*

Haec si Praxeae de Trinitate sententia fuit, quid de alio, quod huic implicatum est, de Christo Iesu generis humani Seruatore dogmate statuerit, facili negotio consequitur. Duas quippe ipsi naturas tribuit, humanam vnam et diuinam alteram. Quod in Christo diuinum ex Praxeae mente non diuersa aliqua a Pa-

(1) TERT. n. 27. fol. 278.

Patre persona, sed ipse ille rerum omnium Pater et Deus supremus est, qui humanam sibi naturam iunxit. Hinc TERTULLIANVS de Praxeas n. 2. scribit: (1) *Itaque post tempus Pater natus, et Pater passus, ipse Deus, Dominus omnipotens, Iesus Christus praedicatur.* Cui vero harum, diuinae an humanae, Filii nomen tribuerit, ex Tertulliano, ut iam monui, perspicuum non est; nisi hoc, si coniecturae locus, modo conciliari Praxeas, et qui de eo refert, Tertullianus possit, quod Praxeas studio et data opera ambiguus et sibi inconstans modo diuinae, modo humanae naturae Filii nomen tribuerit; humanae quidem proprie et primario, eo quod homo Iesus Dei potentia ex Virgine procreatus vere Filius Dei hoc sensu dici possit; secundario vero et minus proprie etiam diuinae, quia huic Pater homini Iesu iunctus se ipsum quasi per virginem nasci fecit. Quae si se ita habent, qua ratione Tertullianus scribere potuerit, quod Praxeas modo Patrem et Filium unum eundemque esse; Deum se ipsum sibi Filium fecisse; modo vero Filium carnem, Patrem vero Spiritum, id est, Deum; Patrem compassum esse cum Filio, docuerit, intelligitur.

§. XXIX.

Circa idem fere tempus illud de Christo et de tribus in diuina natura personis dogma alia ratione conuellebant Theodotus quidam et Artemon, quo-

(1) TERT. n. 2. fol. 237.

rum tamen opinionum ex iis, quae restant, Veterum Scriptis plenam notitiam non habemus. Primum quod spectat, TERTULLIANO et THEODORETO, (1) qui plus quam EPIPHANIO tribuunt, eum omnem Iesu Christo Diuinitatem detraxisse, nihilque ei excellens praeter naturam humanam ex Virgine diuinitus procreatam reliquisse statuunt. Hos ergo si sequamur, omnem inter diuinas personas distinctionem negauit, et Filii Dei nomine non, quae in Christo diuina est, quam nullam admisit, sed humanam tantum ex Virgine diuinitus procreatam naturam indicauit.

Eandem siue paulo ante, siue paulo post sententiam Romae professus est Artemon, a quo, qui eam sequebantur, Artemonitae dicti sunt. Neglecta haec et Veteribus fere obliuioni tradita Artemonitarum secta accuratiori Recentioribus disquisitione digna visa est, eo maxime a tempore, quo famosus Christi Diuinitatis hostis Samuel Crellius, ut inuidiosum Sociniani nomen declinaret, hoc Artemonitae nomine latere voluit. In duas autem, si de Artemonitarum de Christo sententia quaeritur, partes diuiduntur authores.

Prima eos in sua de Christo sententia a Theodotianis nihil differre statuit, idque ex illo, cuius Eusebius fusius meminit, (2) libro contra Theodotianos et Artemo-

(1) TERTUL. *de praescrpt. haeret.* n. 53. fol. 489. — THEOD.

Haeret. fabul. lib. 2. cap. 5.

(2) EVSEB. *Hist. eccles.* lib. 5. cap. 25.

Artemonitas scripto, vbi prorsus coniunguntur et simul refutantur, colligunt. Altera vero, Artemonitas ad Praxeae errorem propius accessisse, Christumque Deum et hominem habuisse, sed ideo tantum, quod se Deus supremus cum Iesu homine iunxerit, Deum appellasse suspicatur. Verum licet haec altera eruditorum sententia non omni probabilitate careat, neque, vt MOSHEMIVS recte monet, (1) ex eo, quod libri illius apud EVSEBIVM author eos coniungat, eos nihil plane de Christo dissensisse, in rigore inferri possit; tamen quibus suae fidem sententiae faciant, testimoniis veterum prorsus destituuntur, subtiliusque magis, quam vere praecepisse videntur.

Sed siue idem cum Theodoto siue diuersum ab eo senserit Artemon, vterque suis, quod a christiana aetatis huius fide prorsus abhorrerent, sententiis multos sibi aduersarios peperisse facile intelligitur, qui tam, vt similium sententiarum ortum impedirent, quam Christiani dogmatis puritatem vindicarent, fortiter egerunt. Victorem Romanum tunc temporis Episcopum Theodotum velut Christi Diuinitatis hostem Ecclesia eiecisse, ex EVSEBIO constat (2). De Artemone vero et Theodoto simul a coaeuo quodam fidei defensore refutatis dignus est, qui legatur, eiusdem coeui authoris liber, cuius magni fragmenti locum idem EVSEBIVS reseruauit; maxime, cum non tantum, quibus

K 5

eum

(1) MOSH. *de reb. christ. fol. 431 et 432.*

(2) EVSEB. *cit. loc.*

eum argumentis oppugnauerit, sed etiam quantum Philosophiae locum dicti haeretici dederint, ibi videre liceat. (1)

Hae, de quibus modo dixi, Praxeae, Theodoti et Artemonis de Christi Diuinitate lites quam in Christianorum de eo dogmate sentiendi loquendique rationem influxum habuerint, hic loci animaduerti debet.

Diuinis aequae ac Ecclesiasticis primorum saeculorum Scriptoribus hoc in more positum fuerat, ut, cum de tribus in Deo personis simul loquerentur, Patrem, Filium et Spiritum sanctum eas appellarent. De singulis vero ubi seorsim sermo erat, diuersis cuique personarum propriis usi vocibus sunt, quas inter communem omnibus et tam Patri, quam Filio et Spiritui sancto datam *Dei* denominationem fuisse, ex iis, quae prioribus capitibus protuli, documentis pluribus testatum feci. Ut tamen hac, quae, si naturam spectes, tribus personis eodem iure debetur, *Dei* denominatione personam Patris ab illa Filii distinguerent, variis eam additis magis definiebant, atque Patrem, quem inter tres Diuinitatis personas ordine primam concipiebant, *Deum supremum, super omnia benedictum, Deum super omnia*, ἐπὶ τῶν πάντων Θεόν appellauerunt; non ut Patre minorem Filium Deum, vel naturam Filii ea Patris inferiorem declararent, sed ut signis his arbitrarie sumtis personam Patris ab illa Filii discernerent.

Iam

(1) EVSEB. cit. loc.

Iam vero cum Praxeae maxime de Trinitate et Christi Diuinitate error in Ecclesiam inualuit, quo Filium non diuersam a Patre personam, sed illum ipsum Deum supremum, supra omnia Deum esse statueret; christianae religionis doctores, vt laceffitam Ecclesiae fidem propugnarent, e diametro opposuerunt, Filium non esse illum Deum supremum, sed personam diuinam a Patre diuersam. Atque hinc haec ipsis propositio: Filius est *ὁ ἐπὶ τῶν πάντων Θεός*, inuidiosa esse coepit, atque a christiano dogmate aliena visa. Hoc certe et non alio sensu Constitutionum Apostolicarum author in eos, qui Christum *Deum super omnia* dicebant, inuehit, dum libro sexto ait: (1) *At ex iis alii eundem Iesum esse Deum super omnia existentem suspicantur, eum sui ipsius Patrem opinati, eum Filium simul et Paraclitum coniicientes, quibus quid potest esse execrabilius?* Contra eosdem Ignatius in sua ad Tarsenses epistola capite quinto de Christo ita monet: (2) *Et quia non est ipse ille, qui est supra omnia Deus, sed Filius ipsius, qui et ascendere se ad eum profitetur.* Id quod in alia ad Philippenses epistola magis energice capite septimo ita disputat: (3) *Quomodo rursum non tibi videtur Christus ex Virgine, sed ille, qui est super omnia Deus, ille scilicet omnia potens? Quis ergo est, qui hunc misit, dicito; quisue, qui huic dominatur; vel cuius sententiae*

(1) *Cotel. Pat. Apost. Constit. Apost. lib. 6, cap. 26. Tom. 1. fol. 357.*

(2) *Cotel. Pat. Apost. Tom. 2, fol. 150.* (3) *Ibid. fol. 154.*

tentiae subiectus fuit, aut cuius legem adimplevit? Tu, quæ nullius sententiam vel potestatem habens, Christum separas a generatione; et legislatorem ingenitum esse pronuntias, et cruci affixum illum, qui est sine principio. Neque, quæ ea, quæ dixi, diluantur, obmoueri potest, Clementis et Ignatii æuæ hos nondum hæreticos fuisse ortos. Sunt enim hi, quos citaui, libri non genuini Clementis aut Ignatii libri, sed suppositi et a recentiore quodam, qui horum utique hæreticorum notitiam habere potuit, interpolati.

Ad hæc si attendisset Souvverainius, hos Ecclesiae doctores in suæ sententiæ patrocinium citare ausus non fuisset. Horum enim si sibi autoritate fidem facere voluisset, ipsi probandi onus fuisset, eos hoc prædicatum: *ἐπὶ τῶν πάντων θεός* velut essentiae diuinæ denominationem Filio denegasse. Quo eum onere se vnquam liberaturum fuisse vix non despero, cum, quod ex ipso eorum, quæ ex dictis scriptoribus citaui, locorum tenore, eos alienos a christiano dogmate errores impugnare colligi possit; tum etiam maxime, quod quatenus essentiae diuinæ prædicatum est, ipsi Christi sæpius tribuatur. Praeter illum enim decretorium Pauli textum in epistola ad Romanos capite nono, quo Christum *Deum super omnia benedictum* vocat, aliud quoque suppeditat EVSEBIUS testimonium, (1) quo hanc Filio denominationem de-

nega-

(1) EVSEB. *Hist. Eccles. lib. 8. cap. 11.*

negatam minime fuisse patet. Ita enim libro octauo de Christianis Phrygiis in persecutione interemptis scribit: *Iam enim totam Christianorum ciuitatem in Phrygia obsidione cinctam una cum vivis, mulieribus et paruulis Christum super omnia Deum, χριστον τον επι των παντων θεον, inuocantibus igne combusserunt.*

§. XXX.

uae Praxeas, Theodotus et Artemon dissidiorum semina iecerant, omni licet Ecclesiae Antistitum conatu repressa, suffocata tamen non sunt, seruata potius, et saeculo tertio a variis resuscitata, ita tamen, vt diuersas, si veteres sequimur, ingressi vias sint, suasque diuersimode sententias variauerint. Quatuor potissimum ex hoc saeculo discrepantes de diuina Trinitate et Christi persona sententiae sunt, quarum prima illa Noeti est, a Praxeae errore parum aut nihil diuersa. Cum enim ex discretis Scripturae locis, vti illo Exod. 20. 3. *Non habetis Deos alienos coram me.* Item Isaiae 45. 5. *Ego Dominus, et non est amplius, extra me non est Deus.* Et ibid. 14. *Tantum in te est Deus, et non est absque te Deus.* Demum Baruch. 3. 36. *Hic est Deus noster, et non aestimabitur alius aduersus eum; ex his, inquam, Scripturae locis ab Hippolyto (1) passim citatis cum certo intelligeret, praeter Deum illum suppre-*

(1) HIPPOLYT. *contra haeresin Noeti. n. 2. fol. 6 et 7. Edit. Hamburg. curante Alb. Fabricio Lipsiensi 1716.*

premiū et omnium hominum Patrem nullos dari alios Deos, eosque, qui tres in Deo personas admitterent, totidem inducere Deos crederet; omnem personarum in Deo distinctionem negavit, neque quem nos Filium Dei dicimus, in plenitudine temporis hominem factum, personam a Patre diuersam, sed eundem Deum supremum et omnium Patrem natum et passum esse contendit. *Videte fratres, scribit Hippolytus, quomodo praeceptis et audax dogma introduxerunt, cum impudenter aiunt: Ipse Christus est Pater, ipse Filius, ipse natus est, ipse passus, ipse se excitauit a mortuis.* (1) Et clarius adhuc Theodoretus: (2) *Vnum dicunt Deum et Patrem esse — genitum et ingenitum, ingenitum quidem ab initio, genitum vero, quando ex Virgine nasci voluit: impassibilem et immortalem, rursusque patibilem et mortalem. Impassibilis enim cum esset, crucis passionem sua sponte sustinuit.*

Sustulit ergo Noetus, in quo omnes consentiunt, Trinitatis mysterium Christianis sacrum, neque tres in Deo existentes personas, sed vnā tantum vti naturam, ita hypostasim diuinam admisit. Verum Filii nomen num Patris alio existentis modo denominatio ipsi fuerit, an vero Filium a Patre distinxerit, hocque solum hominem Iesum ex Virgine natum, cui Pater iunctus, nomine compellauerit, inter eruditos adhuc disputatur.

Quid

(1) HIPPOL., *cont. haer. Noet. n. 3. fol. 7.*

(2) THEODOR., *haeret. fabul. lib. 3. cap. 3.*

Quid iam Noetiani de Christi Diuinitate statuerint, ex hac eorum de Trinitate sententia consecrarii loco vltro sequitur. Cum enim ex citatis supra iam Scripturae locis Deum tantum vnum esse intelligeret, simulque in iisdem diuinis libris Christum saepe Deum vocari negare non posset; Deum illum, qui in Christo est, illum ipsum supremum Deum esse statuit, cui Patris in Scriptura nomen est. Quibus in hanc Noetus sententiam deuenerit, Scripturae textuum praecipuus ille est Pauli ad Romanos 9. 5. *Quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus benedictus in saecula.* (1) Quod ergo in Christo diuinum est, non, quod Christiani tuentur, diuina persona ab illa Patris distincta, sed ipse Deus Pater est, omnis diuisionis expers Deus vnus et simplicissimus, qui statuto generis humani redimendi consilio hominem ex Virgine natum sibi iunxit, ita, vt quae hic acciderunt, Patri quoque suo modo conueniant, vnde Pater natus, passus et mortuus dictus est. Huic vt fidem sententiae faceret, verba Christi citare solebat: *Ego et Pater vnus sumus.* — *Qui videt me, videt et Patrem.* *Non credis, quia ego in Patre, et Pater in me est;* ex quibus Patrem in vnā cum Christo personam coaluisse inferri posse putabat.

Quo orbis christianus animo hanc Noeti sententiam Ecclesiae fidei adeo iniuriosam tulerit, ex iis, quae

(1) HIPPOL. *ibid.* n. 2. fol. 7.

quae Hippolytus et Epiphanius memoriae prodiderunt, manifestum est. Non enim solum Noetum a presbyteris Ecclesiae, cuius membrum fuerat, ad sui de Christo dogmatis rationem vocatum, sed etiam, cum suam eiurare haeresin nollet, cum suis sectatoribus Ecclesiae repulsum esse scribunt. Ceterum priuato quoque labore alios Noetum refutandi negotium sibi sumsisse, exemplum liber est ad Noeti systema intelligendum classicus, qui Hippolyti nomine prodiit contra haeresin Noeti inscriptus. Optarem plura in hunc librum commentandi locum hic et spatium esse, cum non tantum Noeti opinionem a n. 4. usque 9, apte saepe refutet, sed etiam a 9. ad finem libri usque christiani de Trinitate dogmatis rationem, more veterum nonnullis ex Philosophia aduectis, fuse exponat, quo referri maxime debent, quae n. 10. 11. et 12. de λογῷ eiusque ex Patre generatione disputat.

Paulo deterior circa idem dogma Berylli error fuit, Bostrensis in Arabia Episcopi, viri litterati et multis scriptis celebrati, quae epistolae, commentarii variaeque elucubrationes ab Eusebio nominantur, (1) ad eius usque tempora in Bibliotheca Hierosolymitana asseruatae. Quae de Christo eiusque Divinitate Beryllus docuerit, ex eodem Eusebio fere vnice habemus, teste hac in re eo digniori, quo verisimilius, cum ipsa Berylli et Synodi aduersus eum cele-

(1) EUSEB. lib. 6. cap. 20.

celebratae acta legisse (1). Ita vero eius sententiae rationem exponit: (2) *Beryllus Bostrensis in Arabia Episcopus*, — ad subuersionem ecclesiastici canonis peregrina quaedam et aliena a fide subintroducere conatus, Dominum ac Seruatorem non est veritus dicere, antequam homo fieret, secundum propriae ac separatae substantiae circumscriptionem non extitisse, nec propriam sed paternam duntaxat in ipso manentem habere diuinitatem.

Duo in hac Eusebii narratione insunt, vnum ad Christum nondum natum, alterum ad eundem humano iam corpore vestitum spectat. De Christo nondum nato haec Beryllus praecepisse videtur, eum ante suum ad homines aduentum extitisse quidem, sed non ita, vt propria personalitate gauderet, non determinate et seorsim, sed in Patris essentia. Hunc enim verborum: κατ' ἰδίαν ἑστίας περιγραφῆν sensum esse passim conueniunt. Natō vero Christo non propriam sed paternam duntaxat, vt Eusebii verbis utar, in ipso manentem Beryllus Diuinitatem tribuit. In Christo igitur diuina natura est ab humana diuersa, sed haec Diuinitas non est Christo propria, sed ipsius Patris Diuinitas, θεοτης πατρικῆ in eo habitabat, quae vtrique, nisi Eusebium verum Christianorum dogma damnasse dicas, de persona Patris intelligenda sunt. Tulit ergo Beryllus omne inter diuinas personas discrimen, et quod in Christo diuinum, non persona a Patre diuersa, sed ipsum Patrem, aut eius saltem virtutem aliquam fuisse dicebat.

L

Quem

(1) EUSEB. l. 6. cap. 32. (2) EUS. loc. cit.

Quem hoc Berylli a christiana fide diuortium exitum ceperit, non vno mihi titulo notatu dignum videtur. Ipsa EVSEBII verba, quoniam paucis omnia comprehendit, allego. Ita vero exposita Berylli de Christo sententia eodem capite pergit: (1) *Cum hac de re plurimi Episcopi contra virum hunc disceptassent; Origenes etiam cum aliis vocatus, primum quidem cum viro contulit, ut sententiae illius experimentum caperet: ubi vero haec illum dicere cognouit, non sentientem redarguit, ac rationibus persuasum, demonstrationeque conuictum, veritate doctrinae repressit, et priori sententiae restituit.* Quae quidem omnia Berylli et Synodi contra eum celebratae acta, et Origenis cum Beryllo quaestiones et disputationes, quas suo adhuc aevo extitisse Eusebius refert, nunc desiderari dolemus, non solum quod, quo christiana de Christo doctrina modo contra Beryllum vindicata, sed etiam maxime, qua ab Origene ratione cum eo aliter sentiente actum et disputatum fuerit, inde videre liceret. Maximo enim mutua haec diffidia vtrique Beryllo et Origeni, honori sunt; huic, quod non errori, sed veritati locum dederit; illi vero, quod cum aliter sentiente amice egerit, errantem fraterne corripuerit, rationibus persuaserit, et veritate tandem vicerit ita, ut Beryllum priori sententiae totique Ecclesiae restituerit. Dignum sane, quod imitentur omnes, exemplum, quibus polemicos agere animus aut vocatio est.

§. XXXI.

(1) EVSEB. loc. cit.

§. XXXI.

Alia medio hoc saeculo ratione illud de Trinitate et Christi Diuinitate dogma interpretatus est Sabellius Afer, de cuius quidem errore celebrior et in veterum monumentis frequentior, verum obscurior quoque saepe mentio est, quam vt vera eius sententia certo inde et dilucide explicari possit. Quid hac de re certum, quidue dubium sit, paucis adnotabo.

Primarium et a nemine controuersum Sabellii dogma fuerat, vnam tantum in natura diuina personam seu hypostasim esse. Cum enim eodem ac Noetus modo per tres in diuina natura personas totidem quoque Deos induci crederet; omne internum personarum discrimen negauit, et non vnam tantum naturam diuinam, sed vnam etiam in ea solum hypostasim admittebat. Disertis id inter alios plures Gregorius Nazianz. oratione quarta de Sabellio verbis refert, cum eum non *μίαν* solum *ἔσιναν*, sed etiam *μίαν ὑπόστασιν* professum esse scribat.

Verum qua ratione, quae diuini libri de Patre, Filio et Spiritu sancto docent, cum hoc dogmate de vnitae diuinae naturae et hypostasis composuerit, magna est inter eruditos dissensio. Communior sententia eorum est, qui eum docuisse tradunt, Patrem, Filium et Spiritum sanctum tria esse vnius Dei nomina, eosque inter se non differre aliter, quam tres

eiusdem hominis agendi modos aut existendi formas, quas tria προσωπα Sabellius appellabat, theatralem voci huic significationem attribuens. Multos haec sententia Patronos nacta est, nec contemnendis rationibus et testimoniis roborari potest. Primus EPIPHANIVS est, (1) qui eam stabilire videtur, dum Sabellium εἶναι ἐν μιᾷ ὑπόστασει τρεῖς ὀνομασίας docuisse scribit. Idem BASILIVS M. (2) de Sabellio testatur, dum eum praecepisse narrat: *Eundem Deum cum subiecto unus sit, pro occurrentibus subinde occasionibus transformatum, modo ut Patrem, modo ut Filium, modo ut Spiritum sanctum loqui.* A quo non differt ille THEODORETI locus, (3) quo Sabellii dogma explicans ait: *Vnam dixit (Sabellius) triplicis nominis personam, eundemque nunc ut Patrem vocat, nunc ut Filium, nunc ut Spiritum sanctum.* Ipsum demum, quo Patropassiani dicti sunt, nomen huic favere sententiae putant, cum in hac solum verum sit dicere, Patrem natum, Patrem passum, et pro peccatis hominum poenas sustinuisse.

Alii non minoribus nixi fundamentis contendunt, non nominale solum inter Patrem et Filium et Spiritum sanctum discrimen, sed reale ex Sabellii mente intercedere; Patrem ab eo vocari Deum ipsum omnis diuisionis expertem, Filium vero nomen esse diuinae cuiusdam virtutis in Christum a Patre demissae, et ali-

am

(1) EPIPH. *haeres.* 62.

(2) *Epist.* 210.

(3) THEOD. *Fab. haeret. lib. 2. cap. 9e*

am homines ad bonum excitantem vim Spiritum sanctum appellari. Nituntur maxime Epiphanii auctoritate, qui binis in locis, Sabellium ad suam declarandam sententiam eiusmodi similitudinibus et exemplis v. g. ab homine, in quo corpus, anima, et spiritus sunt, aut a sole, qui vna licet hypostasis, diuersas tamen virtutes continet, desumptis vsum fuisse perhibet; ex quibus magna probabilitate inferunt, eum non nominum solum et vocabulorum Trinitatem statuisse, sed Patrem, Filium, et Spiritum sanctum realiter distinxisse, eosque eiusdem *ὑποστάσεως* diuersas virtutes esse et vires censuisse.

Ab vtraque hac sententia recedit MOSHEMIVS, (1) qui Patrem, Filium et Spiritum sanctum tres Sabellio visas esse diuinae naturae portiones, a Deo velut auulsas et inter se differentes, at non tamen per se, personarum modo, subsistentes, sed ex vnica et simplicissima natura diuina pendentes putat, et magna, vt solet, eruditione ex pluribus Veterum testimoniis et rationibus, non omni tamen semper exceptione maioribus, (2) probare conatur.

Sabellii de Christi Diuinitate dogma qua intelligi ratione debeat, ab ea, quam quisque de eius trinitate amplectitur, sententia pendet. Primae patroni senten-

L. 3

tiae,

(1) *De reb. christ. fol. 690 - 699.*

(2) *Acute WALCRIUS contra Moshemium disputat. Ketzer-gesch. 2 Th. fol. 24 - 28.*

tiae, quod in Christo diuinum est, non personam a Patre diuersam, sed ipsum Deum vnum et simplicem, Patrem, alio solum modo existentem dicant necesse est. Alterum vero qui sequuntur, iis vis Patris ab eo in Christum demissa, vt suo melius officio fungi posset, Filius est. Et tertiam demum quibus adoptare placet, quandam diuinæ naturæ portionem a Deo velut auulsam, non tamen per se sed in Deo subsistentem ex Sabellii mente hominem Iesum inhabitasse contendunt.

Verum quacunque Sabellium ratione interpreta-
mur; eius de Trinitate et Christi Diuinitate dogma a Christianorum æui huius fide multum discrepasse, ex magno, quos sibi peperit, aduersariorum numero, eorundemque vindicandæ veritatis multiplici conatu intelligimus. Nullius hæreticorum, qui ante eum vivebant, inuidiosum magis, quam Sabellii nomen Ecclesiæ æui huius Patribus fuerat. Quod primarium Sabellianæ Theologiæ dogma fuit, illud nempe de *μία ὑπόστασις* unitis viribus conuellebant, nil tuentes magis, quam Patrem, Filium et Spiritum sanctum sua quemque sibi propria hypostasi gaudere. Atque hinc, quo christianam errori huic fidem opponerent, Patrem *ἐνυπόστατον*, Filium *ἐνυπόστατον*, et Spiritum sanctum *ἐνυπόστατον*, teste Epiphanio, appellabant. Maiori enim antithesi Sabellio, qui tria quidem vnius eiusdemque naturæ diuinæ subsistentis *πρόσωπα*, sed *ἀνυπό-*

ἐνυποστάτα, id est, tres personas sine hypostasi existentes admiserat, contraire non poterant, quam si Patrem et Filium et Spiritum sanctum seu tria προσώπα ἐνυποστάτα, id est, tres personas in hypostasi existentes describerent.

Inter Sabellii aduersarios primus est Dionysius Ecclesiae Alexandrinae Episcopus, multis rebus inclutus, de cuius de Christi Diuinitate sententia, vt data me fide liberem, pauca subiungam.

Fuit Dionysius ille Origenis non in addiscenda solum Philosophia, sed religione quoque christiana discipulus, et Heracleae in cathedra catechetica et sede dein episcopali Alexandriae successor. Tanta vero nomini et pietati viri huius aestimatio et veneratio accessit, vt Veteres iam pro eo sibi vindicando inter se dimicaret, contendentibus hinc Christianis, inde Arianis, suffragio tanti viri suas tueri sententias. Eodem per Aegyptum tempore cum Sabelliana haeresis grassaretur; ne inficeretur Ecclesiae fides, tam per legatos quam epistolas ad alias Aegypti Ecclesias missas fortiter egit, imo peculiari negotio in aliis eam scriptis confutandam suscepit, quo tamen ita negotio functus est, vt non omnem erroris de Christi Diuinitate suspensionem declinauerit. Cum enim Sabellius, quocum disputabat, Filium cum Patre confundere videretur; Dionysius, vt Christum distinctam a Patre hypostasin esse probaret, omni studio nitebatur.

Quod in Christo diuinum, consueto aevi sui et Origenis, cuius discipulus fuerat, termino λογον appellabat, atque hunc aliam ac Patris in natura diuina υποστασιν esse, ex ανδρωπιναις, id est, iis, quae Christus ut homo fecit et perpeffus est, probare studebat. Haec autem vincendi forte studio disputandi aestu abreptus ita egit, ut Filium seu potius λογον a Patre nimium distinguere, huncque plus iusto deprimere videretur, adeo, ut negatae eiusdem cum Patre substantiae suspicionem incurreret. Vnde causa ad Dionysium Episcopum Romanum delata, ipsi suam clarius sententiam explicandi necessitas imponebatur, quod scripta peculiari Apologia praestitit, qua non solum se sinistre intellectum conquestus, sed etiam professus palam est, Filium eiusdem ac Patrem substantiae personam esse, licet vocem ομοουσιος, utpote in sacra Scriptura non fundatam data opera declinauerit. Ut vero Dionysius diligentissime ab omni, quae ipsi affingebatur, se labe purgare nitetur; orti tamen non longe post Arianis eius auctoritate suam roborare sententiam conati sunt, rati, eandem, quam sibi de Christo opinionem Dionysio fuisse. Vnde Athanasius, ut eos refelleret, singularem de Dionysii Alexandrini de Christo sententia librum scripsit, quo eum Arianorum errori addictum minime fuisse, fusius agit, licet minime negari possit, parum caute eum saepe locutum et disputationis aestu

aestu Filium a Patre contra Sabellianos nimium quandoque distinxisse; quod eo minus improbabilitatis habet, cum quoque Origenem, quo in Philosophia magistro usus est, de Dei λογω minus accurate scripsisse et saepe locutum esse, supra iam monuimus.

§. XXXII.

Agmen eorum, qui dogma de Deo Christique Diuinitate ante ortam Arii haeresin corrupe-
rant, claudit Paulus Samosatenus, Ecclesiae Antio-
chenae Episcopus, non indoctus quidem, sed vita,
moribus, et illata fidei corruptela aeuo suo pessime
commendatus. Plurima quidem tam priuata eo-
rum, qui de haeresibus scripserunt, quam publica
intentatae ei litis documenta ad nos peruenerunt; (1)
ita tamen saepe obscura et varia, ut in euoluendo
eius systemate summis etiam viris labor perdifficilis
extiterit. Magna mihi in aestimando Pauli de Deo
Deique Filio errore Philosophiae tunc regnantis neo-
platonicae ratio habenda esse videtur, cuius, ni fal-
lor, aperta doctrinae de Deo Deique λογω indicia
habet. In memoriam reuocanti illud Platoniorum
de Dei λογω Dogma, de quo priori capite data saepe
occasione mentionem feci, et contendenti singula,
quae de Pauli hac de re sententia nobis documenta
relicta sunt; eum ex hoc Philosophiae genere quae-

L 5

dam

(1) Omnia, quae huc spectant, documenta indicauit WALCH-
VS. Ketzergesch. 2, Th. 4, Abth. §. 5 = 10.

dam hausisse, aut saltem quaedam ab eo non prorsus aliena docuisse manifestum erit. Praeter Deum enim supremum, quem in sacris litteris Patrem appellari nouerat, Filium quoque Dei admisit, quem λογον, ἐπιστημη, more aetate hac consueto, appellabat. De λογω vero hoc peculiare docuit, quod, quae Neoplatonici de personalitate τῶ λογῶ praecipere videbantur, improbareret, eumque non per se subsistere, sed eodem, ac ratio homini, modo inesse Deo doceret. Disertis id Epiphanius verbis adstruit, dum Pauli Samosatani sententiam ita explicat: (1) *Deum Patrem, Filium, et Spiritum unum Deum esse. Verbum Dei et Spiritum inesse Deo perpetuo, ut homini rationem: Filium Dei subsistentiam habere nullam, sed in Deo subsistere. Filius est in Patre, quemadmodum in homine ratio.* Cum enim Deum simplicissime unum et omnis expertem diuisionis et ratione et Scripturae autoritate certum haberet; ea, quae de Patre, Filio et Spiritu sancto ibidem dicuntur, ita intelligenda censuit, ut nulla huic de unitate diuinae naturae dogmati vis inferatur. Hinc Filium Dei personam a Patre distinctam esse, necessario negare, et ne λογος ille Deus vocetur, praecipere debuit, id quod ipsum est, quod sex illi Episcopi Concilii Antiocheni in Epistola ad Paulum data carpunt, dum illum a fide deflectere scribunt, qui dicit: (2) *Fi-*
lium

(1) EPIPH. *haeres.* 65.

(2) LABBEI *Concil.* Tom. I. fol. 846. Lutet. Paris. 1671.

lium Dei non esse Deum ante constitutionem mundi, dicitque, credere et confiteri esse Deum, non esse aliud, quam duos Deos praedicare, qui Filium Dei non esse Deum praedicat.

In ipso adeo de Demiurgo dogmate Platonicos imitatus esse videtur, cum λογῶ velut instrumento in mundi huius creatione Deum Patrem vsum esse docuerit. Colligunt id ex alio eiusdem epistolae loco, ubi Paulo exprobrant, quod Deum Patrem per Verbum tanquam per instrumentum et per scientiam non per se existentem mundum fecisse contenderet. Imo tunc demum, cum Deus mundi huius creationem decreuisset, λογὸν illum secundum Pauli mentem ex Deo, in quo ab infinito tempore quieuerat, quasi prodiisse, et extra ipsum agere coepisse, tam ex hoc, quem indicaui modo, loco, quam ex Marii Mercatoris testimonio sibi persuadent, (1) quo Paulum verbum non substantivum, sed προφορικόν tantum, καὶ πρακτικόν καὶ ἐνεργητικόν admisisse refert: quae a Platoniorum λογῶ προφορικῶ parum differunt.

Vberrimam hanc viris eruditis commentandi, et contrariis saepe coniecturis vacandi materiam prae-buerunt, quorum de interpretando Pauli Samosatani systemate conatus data opera fusius recenset WALCHIVS. (2)

Quod

(1) *Dissert. seu Append. ad contradict. 12 anathematismi Nestorii.* §. 19. Edit. Garner.

(2) *Ketzergesch. am. a. o.* §. 10 - 15.

Quod nobis hic loci praecipuum est, in eo omnes conueniunt; scilicet λογος ex mente Samosateni non distinctam esse a Patre hypostasim, sed ipsam Dei sapientiam in Deo, sicut ratio in homine, subsistentem. Ex quò solo iam eorum, quae de Christi Diuinitate senserat, explicatio et ratio facile dari potest.

Imprimis Christum merum esse hominem ex Virgine iudaica Maria natum docuit, quem tamen, cum non eadem, ac reliqui, lege, sed ipsius Dei virtute procreatus esset, Filium Dei nominare solebat. Inter Veteres omnes vel solus Eusebius huic asserto fidem facit, qui ex asseruata quorundam Episcoporum, quibus damnatus est, epistola ita eos de illo conquerentes inducit: (1) *Quod Deum ac Dominum suum negauerit, fidemque, quam et ipse antea habuerat, baud custodierit. — quod Filium Dei e coelo descendisse confiteri detractauerit. — quod Deum in Christo negauerit. — quod Christum Iesum e terra esse dixerit.* Ex quibus haec duo certo consequuntur. Primo: Christum merum esse hominem, et secundo: hunc eundem Christum hominem filium Dei fuisse appellatum, sine dubio ideo, quod diuinitus ex virgine fit procreatus.

Christi huius, quod alterum Pauli dogma fuerat, in terris munus fuerat, nouam salutis viam hominibus monstrare et praestantiorē Mosaica legem introducere; quod arduum vt negotium eo melius exequeretur, idem illud Verbum diuinum, illa

(1) EUSEB. lib. 7. cap. 29.

illa Dei ratio et sapientia cum eo aliquo modo coniuncta, et ut Christum hominem inhabitaret, de coelo demissa est, atque ob hanc Dei rationis in homine Christo praesentiam Deus quoque appellata. Hanc diuinae sapientiae in Christo inhabitationem affirmant fere omnes, qui de Pauli errore scriptum quid reliquerunt. Author epistolae, siue Dionysius sit, siue alius hoc nomine lateat, ad Paulum Samosatenum scriptae ideo eum increpat, quod dicat: (1) *Hominem Christum magis Deo placuisse, quam omnes homines, ad habitandum in eo.* Quod ergo in Christo diuinum, id ex eius sententia non persona aliqua a Patre diuersa, sed ipsius Patris, id est, rationis eius et sapientiae praesentia est, qua ipse Christus natura purus homo quodammodo Deus fit, Deusque vocari potest. Atque hinc intelligitur quoque, qua ratione Paulus *duos filios*, ut eiusdem author epistolae ab initio statim refert, duas ὑποστάσεις, et duas Christo personas tribuerit. Filium quippe diuinum vnum, λόγον scilicet Christum inhabitantem; et humanum alterum, id est, hominem ex Virgine diuinitus procreatum: vnam quoque ὑπόστασιν diuinam, id est, rationem diuinam in eo praesentem, et alteram humanam, quas duobus simul προσώπα appellabat, sed non eo sensu, ac si illa, quam diuinam ὑπόστασιν aut προσώπον vocabat, vere talis per se subsistens fuisset, sed

(1) LABB. Conc. Tom. I. fol. 851.

sed in homine quidem existentem, in Deo licet semper radicatum et subsistentem Dei rationem et sapientiam hoc nomine appellabat, id quod iam obseruauit Moshemius, (1) cum vocem hanc latiori hic sensu sumtam, et omne id, quod existit, siue per se, siue in alio subsistat, significare animaduertit.

Quos in Ecclesia motus haec noua Pauli Samosatani de Dei Filio sententia excitauerit, quosque, ut eam conuellerent, conatus christianae religionis doctores fecerint, vel ex solo EVSEBIO notum est, qui non tantum plura contra eum Concilia Antiochiae coacta scribit, sed ipse quoque quorundam Episcoporum epistolam Synodi Antiochenae acta exponentem asseruauit. (2) In primis eum Conciliis suae sententiae ἑτεροδοξίας obuelare et obtegere molitum esse refert, (3) quod viro adeo subtili et disputandi artis perito difficile non fuerat. Ambiguo enim sermone et iisdem, quibus scriptura utitur, verbis et loquendi modis suas de Filio Dei sententias enuntiabat; Christum *Filium Dei*, diuinam ὑπαστάσιν et προσώπων, imo Deum ipsam, ut ex antecedentibus patet, fateri non recusabat, sed varians in ideis vocibus his subnexis, aliasque, quam hactenus, notiones subiiciens. Hinc Episcopos aliquamdiu fallere, suaeque fucum sententiae affundere facili negotio poterat, ita, ut nihil mali subesse crederent. Verum non continuo, quas auide quaerebant, latebris delituit,
cum

(1) *De reb. christ. fol. 711.*

(2) EVSEB., *Lib. 7. cap. 26. 27. 28 et 29.* (3) *Ibid. cap. 27.*

cum Malchion quidam, vir, ut eiusdem EVSEBII verbis utar, (1) praeter cetera disertus et sophista, et Antiochenae scholae in graecis disciplinis moderator eum in lucem protraheret, et quaerendo, vrgendo in reddendis rationibus utut lubricum et obscurum constringeret. Qua eius sententia hoc modo palam facta ab vniuersa Ecclesia segregatus, et omnium suffragio Episcopi munere deiectus est.

Quod hic loci praecipue notari meretur, illa christianae fidei professio est, quae in epistola sex Episcoporum ad Paulum Samosatenum, antequam damnaretur, eius sententiae explorandae causa scripta continetur; (2) non solum enim ad cognoscendam Pauli sententiam multum facit; sed etiam, quod praecipuum est, quae Christianis aevo hoc de Trinitate et Christi Diuinitate persuasio, quaeque fides Ecclesiae publica fuerit, inde optime intelligi potest. Quae tota citaretur, digna foret: at ut spatio parcam, aliqua tantum in rem meam haec fragmenta notasse sufficiat, quibus Filium Dei non in mente solum diuina, sed quoad hypostasim etiam, *ἐπεὶ προσγνώσει, ἀλλ' ἔστι καὶ ὑποστάσει* Deum esse — Item eos qui Filium Dei non esse Deum ante constitutionem mundi putant, a fidei regula deflectere — Et Deum per Filium non velut per instrumentum vel sapientiam hypostasi carentem, *ἐχ' ὡς δι' ἔργων* *ἐδ' ὡς δι' ἐπιστημῆς ἀνυποστάτου*, condidisse docent.

EX

(1) EVSEB. *Lib. 7. cap. 28.*

(2) LABB. *Concil. Tom. 1.*

Ex quibus quae ipsis de Filii personalitate et vera Diuinitate opinio fuerit, intelligitur.

§. XXXIII.

De vocibus quibusdam postremo mihi loco agendum, de quarum in Ecclesia usu occasione Sabelliani erroris, et quam modo exposui, Pauli Samosatani haeresis magnae lites exoriebantur, etiam ultra statutae mihi Epochae fines continuatae. In prima christianae religionis infantia fidei dogmata iisdem, quibus Scriptura vitur, vocibus signata sunt; nihil alieni aduectum, aut noui additum, sed quae ipso Scriptorum diuinorum usu sacrata fuerunt, ad enuntianda christianae religionis mysteria recepta vocabula. Ast magno Ecclesiae malo cum Philosophiae studium inualesceret, haec in dogmatibus terminologia mutari et nouis locupletari accessionibus coepit. Ipsi enim religionis christianae doctores, nimio saepe Philosophiae amore ducti, cum humanae sapientiae decreta cum illis diuinae componere niterentur, voces quoque, quibus ante vsi sunt, transtulerunt, et ad signanda christianae religionis mysteria adhibuerunt. Ortis dein variis variorum circa fidei dogmata erroribus, ipsis quoque, qui ea sibi defendenda sumserunt, Ecclesiae Praesulibus necessitas imponebatur, haec accuratius explicandi, magis determinandi, atque hinc aliis, quam hactenus, vocibus vtendi. Ea saltem, quibus modo in illo de Trinitate et Christo dogmate

vtimur, vocabula prius ciuitate donata non sunt, quam cum, exortis Sabellii, Pauli Samosatani, Arii, Nestorii et Eutychetis erroribus, eorum significationes excusae, magis definitae, et post varias tandem lites communi Ecclesiae tam Orientalis quam Occidentalis suffragio receptae et velut voces ad hoc dogma declarandum classicae consecratae sunt. Atque hinc in orientali Ecclesia voces *ἔσσις*, *ὑπόστασις*, *πρόσωπον*, *ὁμοουσιον* inualuerunt, quod idem al is terminis, *essentia diuina*, *numero eadem essentia*, *suppositum*, *persona*, *Patri consubstantialem esse*, Ecclesia occidentalis exprimebat.

De horum verborum in Ecclesia vsu multum recentioribus quoque temporibus disputatum est, aliis eum approbantibus, reiicientibus aliis; Socinianis adeo vel ex hoc solo vocabulorum vsu Catholicorum de Trinitate dogma cauellantibus et varie impugnantibus. (1)

Nos non omnibus haec vocabula vitiis carere facile damus. Imprimis enim omnia haec ad res creatas signandas, aut notiones a rebus singularibus abstractas exprimendas inuenta sunt, atque hinc ad indiuiduam et simplicissimam Dei naturam omnibus remotam sensibus, et omni captu humano superiorem aegre transferenda. Dein cum nulla hominum lin-

M

gua

(1) *Plura acute obseruauit FRID. POLZ in Dissert. Theodisce inscripta: Einige wichtige Anmerkungen aus der Litteraturgeschichte, Philosophie und Theologie über die Worte Wesen und Person in der Lehre von Gott und Christo. 1779. §. 8 - 19.*

gua ita sit comparata, vt suum cuique notioni signum proprium sit, neque copiosa adeo, vt ad varias mentis humanae, multo minus diuinae naturae adfectiones et proprietates exprimendas apta sit; consequens est vocabulorum quorumcunque, quibus in explicando de Trinitate dogmate vtimur, potestatem saepe esse multo vniuersaliorum, quam quae possint singula, quae ibi docenda sunt et signanda, accurate exprimere. Quae si non sedulo notantur, multorum errorum causae esse possunt. Adeo quippe hic quoque obtinet illud Cyrenaicorum: *ἰδία παρὰ, νοῖα ὀνόματα*.

Verum quo minus de se aptae ad signandum et explicandum de Trinitate dogma quaecunque humanae voces sint, eo magis ea, quibus Ecclesia vsa est, vocabula non nimium premenda, nec in rigore philosophico accipienda, sed ex mente potius Ecclesiae iisque, quas eis affixit, notionibus aestimanda esse intelligitur.

Prima et frequentissima aerae huius Antenicaenae vox Graecis *οὐσία*, Latinis *essentia* et *substantia* fuit. Omnes enim tam Graecae quam Latinae Ecclesiae Patres *μὴν* tantum *οὐσίαν*, essentiam vnam in Deo esse praeceperunt; licet in ipsa vocis huius notione, eiusque vel maiori vel minori extensione non eodem omnes modo senserint. Communem indiuiduis substantiam graeci *οὐσίαν* vocabant, (1) et per *μὴν* in Deo *οὐσίαν*

(1) *Fusus de hoc* PETAV. *Theol. dog.* — Et CUDWORT. *Syst. Intell.*

αὐτὴν ipsam naturam diuinam intelligebant, qualis in se absolute, quaeque simplicissime vna et singularis, atque ita etiam trium personarum nonnisi vna est; eodem scilicet, ac paulo post GREGORIUS NAZIANZENSIS modo hanc vocem interpretatus est, cum *μὴν ἑστῖαν* per *τὴν φύσιν θεότητος* explicaret. (1) Haeretici adeo cum orthodoxis de hoc vocis usu conueniunt, cum eodem eam sensu vsurpatam intelligerent.

Verum maior de vocis ab eo deriuatae *ὁμοῦσιος*, quam in *ἑστῖας* vocabulo apud Veteres varietas est. Scriptura trium meminit, Patris, Filii et Spiritus sancti, quos singulos ita describit, vt verus quisque Deus, altero nec superior nec inferior, sed perfecte aequalis haberi debeat. Haec Ecclesiae fides antiquissima, vox autem *ὁμοῦσιος*, quo Filii maxime cum Patre aequalitatem denotabat, recentioris aevi est. Quo praecise sit tempore orta, non constat. Si ea, quae modo adhuc extant, documenta publica consulantur, prima de ea mentio fit in causa Sabellii, a Dionysio Alexandrino, vt Athanasius refert, vsurpata. Cum enim contra Sabellium Filium nimium a Patre distinxisse videretur, accusatus, quo se obiecto sibi crimine purgaret, epistolam ad Dionysium Romanum scripsit, qua Filium eiusdem cum Patre substantiae, *ὁμοῦσιον τῷ θεῷ* professus est. Alia idem

M 2

Dio-

tell. Tom. 1. cap. 4. §. 36. quo essentiam Deitatis ex mente Patrum vniuersalem esse probat fol. 924 - 929.

(1) *Orat. 1. ad Cledon.*

Dionysius occasione hac usus voce est, cum contra Paulum Samosatenum scribens, *consubstantialem Dei Filium Patri ab antiquis Patribus dici* affirmaret. καὶ

ὁμοῦσιον τῷ πατρὶ εἰρημένον ὑπὸ τῶν ἁγίων πατέρων (1).

Ex quo non nouam prorsus, et a Dionysio primum inuentam, sed iam ante in Ecclesia notam eam fuisse, patere arbitror, licet in iis Patrum Scriptis, quae ante Dionysium scripta et ad nos delata sunt, haec usurpata vox non inueniatur. Ast non Orthodoxi solum ea usi voce sunt, sed peruersus haereticorum de ea usus in causa maxime fuit, cur etiam ante Concilium Nicaenum non semel in disceptationem veniret.

Sabellium iam in suae, qua Filium eundem ac Patrem dicebat, sententiae patrocinium hac usum voce fuisse, sunt, qui volunt: sed destituuntur, quibus sibi fidem faciant, testimoniis; licet Arianos, quo hanc vocem impugnarent, eam Sabellio fauere semper contendisse, et ex Filii consubstantialitate identitatem personae cum Patre deduxisse negari non possit. Eo vero magis certum est, et Veterum auctoritate testatum, Paulum Samosatenum ortae primae de hac voce litis ansam dedisse. Vt enim dogmati Catholicorum inuidiam crearet, suamque tacite peruersam de Trinitate et Dei Filio sententiam roboraret, voci ὁμοῦσιος, quae Christianis usitata fuit, malum sensum tribuit, pessimasque inde consequentias deduxit, tres ratus substantias induci, si Filius eiusdem

(1) *Epist. DIONYS. ad Paul. Samosat. LABB. Conc. Tom. I.*

dem cum Patre substantiae, *ὁμοουσιος*, diceretur. Ita enim teste Athanasio, (1) ut Filium minime ab aeterno Deum extitisse probaret, argumentatus est: *Quod nisi ita esset, consequens foret, illum esse Patri consubstantialem, adeoque tres esse substantias, unam primariam, duas ex illa derivatas.* Non aliam quippe, ut Petavius aduertit, (2) huic voci notionem tribuit, quam ut in rebus creatis et corporeis usuuenit, ut ab vna aliqua substantia diuersa ac separata altera propagetur. Hoc cum vocem hanc sensu praua detortam interpretatione acciperent Paulus, et, qui eam sequebantur, fautores, qui aduersus eum conuenere Antiochiae Episcopi Filium non ea, quam voci huic Paulus Samosatenus adfinxit, notione Patri *ὁμοουσιον* esse decreuerunt, et, quod nondum stabilita, sed vaga, imo peruersa plane huic notio accederet, eius usum penitus prohibuerunt. Sopita haec de voce *ὁμοουσιος* controuersia resuscitata breui est, et maiori agitata contentione, cum Arius noua catholicum dogma ratione conuelleret, et in ea omnis Catholicorum cum Arianis controuersia, et utriusque professionis summa quasi et discrimen resideret, usque dum a Concilio Nicaeno, re diligenter discussa, vox haec declarata et definita, ac Ecclesiae autoritate velut prima vox symbolica consecrata est. (3)

M 3

Υπερ

(1) ATHAN. *Lib. de Synod.*(2) PETAV. *Theol. dogm. Tom. 2, lib. 4. cap. 5.*(3) *De vera vocis ὁμοουσιος notione praeter PETAVIUM legi me videtur*

ὑπόστασις non minus vsitata Graecis, sed vaga quoque et multum controuersa vox fuerat. Duplicem Veteres voci huic notionem attribuerunt, modo quod vere existit, siue per se, siue in alio subsistat; modo id, quod per se solum, quin sustentetur ab alio, existat, ὑπόστασιν vocabant. Primo accepta sensu cum ἔσσια confundebatur, secundo vero cum accipiebatur, distinctam ab ἔσσια notionem habuit. *Nomen hypostasis*, scribit IOANNES DAMASCENVS, (1) *duo significat, interdum simplicem extantiam; qua in notione idem est ἔσσια et ὑπόστασις. Vnde quidam ex S. Patribus naturas ipsas nempe apellarunt ὑπόστασεις. Alias extantiam illam, quae per se est, et propriam habet consistendi rationem. Atque in ista significatione indiuiduum designat numero differens.* Iam vero vox haec ad signandum de Trinitate dogma cum adhiberetur, eodem vago accepta sensu Patribus magnae, quoad loquendi modum saltem, varietatis causa extitit, aliis vnam ἔσσιαν et tres ὑπόστασεις, aliis vero vnam tantum ἔσσιαν et ὑπόστασιν profitentibus. Quibus ὑπόστασις rei per se subsistentis notio fuerat, hi vnam ἔσσιαν et tres ὑπόστασεις; qui vero eandem huic, quam ἔσσιας vocabulo significationem tribuerunt, vnam tantum ἔσσιαν vnamque ὑπόστασιν admiserint necesse est. Atque hoc sensu vox ὑπόστασις cum ἔσσια confusa, et non ante solum, sed diu etiam post

retur CUDWORTH. *Syst. Intell. Tom. 1. cap. 4. §. 36. fol. 929 - 935.*

(1) *In Dialect. cap. 42.*

post celebratum Nicaeae Concilium in Ecclesia usurpata est. Collegit Petavius (1) plura ex antiquis Patribus loca, quibus eos ἑσταν cum ὑποστασι confuisse ostendit. Vagus neque satis definitus vocis huius usus Sabellio plausibilem spargendi legendique erroris praetextum praebuit; quae enim familiaris ipsi loquendi ratio fuerat, vnam dari in diuina natura ὑποστασιν et tria προσωπα, si, prout posita verba sunt, accipiatur, orthodoxum habere sensum videtur, ab eo, quo plures ante eum Patres ea acceperunt, nihil diuersum. Sed per ὑποστασιν hoc loco non vnam solum ἑσταν, sed vnam etiam in diuina natura subsistentem personam intelligit Sabellius, sicque verbis nihil, re vero plurimum ab orthodoxa fide differt. Quo errorem suum magis adhuc regeret, quandoque tres etiam ὑποστασεις eum professum esse scribunt, alia scilicet vocem hanc significatione, sensu latiori accipientem, qua non rem per se subsistentem, sed quidquid existit, licet ab alio sustentetur, intelligebat. Atque hac ratione tres ille Dei existendi agendique modos, quas communiter tria προσωπα vocabat, tres quoque, quin secum ipso pugnaret, ὑποστασεις appellare potuit. Eodem quoque Paulum Samosatenum sensu ea usum voce esse, supra iam adnotauimus. λογον enim, five rationem Dei in Christo homine praesentem, in Deo licet semper subsistentem, quoque ὑποστασιν vocabat, quo, ὑποστα-

M 4

σιν

(1) Theol. dogm. Tom. 2. lib. 4. cap. 1.

is nomen non semper rei per se subsistentis, sed quocunque modo existentis notionem ipsi quoque prae buisse, apertum est.

Peruersus hic ex parte haereticorum vocis huius vsus, studiosa Sabellii inconstantia, qua modo vnam, modo, si opus erat, tres quoque hypostases admisit, et Arianismi paulo post orti nouus error, quo cum tribus hypostasibus tres quoque diuersas diuinas substantias introducebat, in causa fuere, cur tandem Ecclesiae Patres huic determinandae voci et stabiliendae operam nauarent, nec ipsis perinde esset, quot quisque in Deo hypostases, num vnam aut tres profiteretur.

In Concilio Alexandrino authore Osio Cordubensi Episcopo ineunte saeculo quarto habito vocis huius significatio excussa quidem, sed non definita est. Maiores adeo in ipsa Ecclesia lites exoriebantur, Latinis vnam, Graecis tres hypostases tuentibus, quae tanta continuatae sunt contentione, vt BASILIUS M. periculum fuisse scripserit, *ne orbis terrarum una cum syllabis abrumperetur.* (1) Tandem in Concilio altero Alexandriae post Athanasii reditum celebrato hoc diu continuatum de voce hypostasi diffidium compositum est, cum non re, sed verbis tantum vtramque Ecclesiam dissentire, et recte Latinos vnam ὑποστάσιν, id est, essentiam diuinam, et Graecos tres ὑποστάσεις, id est, per

(1) Orat. de laudibus S. Athanasii.

per se subsistentes personas admittere compertum esset. Ne vero promiscuus vocis huius usus nouarum denuo litium causa existeret, per ὑποστάσιν non essentiam, sed personam per se subsistentem intelligi conuentum est, atque ab eo tempore vox haec ita definita vniuersalior esse, et ad signandum de Trinitate dogma classica adhiberi coepit. De his in Ecclesia litibus, quoniam ultra statutae mihi aerae fines extenduntur, haec pauca solum adnotasse satis sit; vberiore differendi materiam suppeditabunt illi, cui alteram historiae dogmatis de Diuinitate Christi epocham, quae Arianismum complectitur, tractare placuerit.

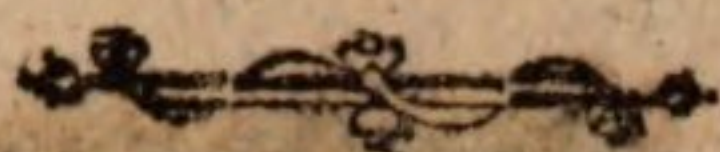
Quod nobis modo ὑποστάσις, id Graecis προσωπον, Latinis *persona* fuit, quae vox vtraque quidem in Scriptura fundata non est, antiquissimo tamen Ecclesiae usu recepta. Tres, quorum Scriptura meminit, et a se inuicem distinguit, Patrem, Filium et Spiritum sanctum, Graeci τρία προσωπα, Latini tres personas vocabant. Individuum per se subsistens et ratione praeditum hac voce signabant, eaque semper ad explicandum de Trinitate dogma usi sunt, cum vnam diuinam ἔσιν aut essentiam, et τρία προσωπα, tres personas admitterent. Sabellius primus alienum a mente Patrum voci huic sensum attribuit, quem τρία quidem in Deo προσωπα admisisse, sed impropria et theatriali vocem προσωπον significatione accepisse supra iam probatum dedimus. Vox haec enim προσω-

πρὸς aut persona vulgari et improprio loquendi modo quandoque etiam externarum qualitarum, corporis, habitus, vocis, aliarumque rerum, quibus vnus ab altero differt, complexum indicat, et sic prout quis modo hunc modo illum imitatur, huius et illius personam agere dicitur.

Atque hoc a Sabellio sensu haec accepta vox est, cum vnus eiusdem Dei per se subsistentis plura προσώπα admitteret. Cum enim vnum eundemque Deum simplicissimum et omnis diuisionis expertem, modo vt Patrem, modo vt Filium, modo vt Spiritum sanctum egisse et extitisse diceret, has tres diuersas agendi existendique formas tria προσώπα vocabat. Paulus Samosatenus quoque ea vocem hanc significatione accepit, cum, vt citatae iam supra Dionysii ad Paulum epistolae textus habet, in Christo dua προσώπα, vnum humanum, id est, Christum hominem, diuinum alterum, id est, λόγον seu rationem Dei Christum inhabitantem profiteretur, sicque existentem aliquo modo in Christo Dei rationem, licet in Deo subsistentem προσώπον appellaret. Verum haec Pauli aequae ac Sabellii προσώπα fuere ἀνυπόστατα, cum catholicum dogma tria προσώπα ἐνυπόστατα, id est, tres in hypostasi subsistentes personas tueretur.

His de ecclesiastica in signando et exponendo hoc dogmate terminologia, quam potui, breuissime notatis, historiae dogmatis de Diuinitate Christi Epo-

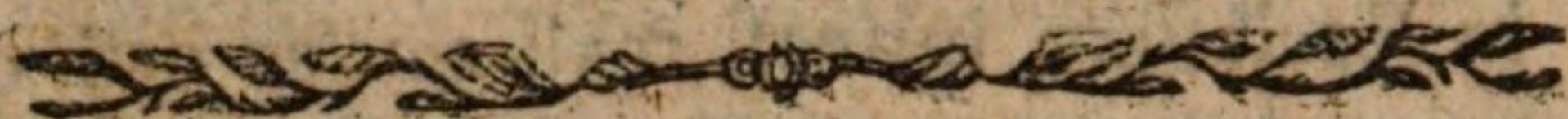

cha prima absoluitur. Sisto ad limina Arianismi, qui alteram eiusdem dati dogmatis historiae non minoris momenti Epocham constituit. Remotas tanti per Arium in Ecclesiam inuecti mali causas qui quaerit, eas in ipsa illa, quam modo dilucidatam dedi, Epocham inueniet. Difficile non est, prima Arianismi semina et propiorem ad eum dispositionem ex iis, quae in scribenda dogmatis huius historia Antenicæna adnotauimus, aduertere. Inter utramque enim medius Epocham constitutus qui obiter tantum retro oculos conuertit, ibique Philosophiae neoplatonicae indolem — eius maxime de λογῶ Dei προφορικῶ doctrinam — philosophicas quorundam Ecclesiae Patrum de λογῶ Demiurgo sententias — aut duriores certe multorum loquendi modos — Haereticorum, Sabellii maxime et Pauli Samosatani varias dogmatis eiusdem interpretationes — et vagam nec satis definitam ex parte Catholicorum, male contortam vero ex parte haereticorum terminologiam; et ipsas demum, quae in concipiendo et exponendo hoc dogmate rationi humanae sese offerunt, difficultates altius cogitat; deinde huc rediens et ante se prospiciens ad aevi Ariani characterem — Arii sentiendi cogitandique rationem — Philosophiae, cui studuit, genium — et alias loci, temporis et personarum circumstantias vel parum reflectit; nouas Arianorum de hoc dogmate lites, et tot tantasque inde in Ecclesia turbas non potuisse modo, sed quodammodo etiam ori debuisse, facile intelliget.

DOCTRI-

DOCTRINA RELIGIONIS REVELATAE.

I.

DOCTRINA RELIGIONIS REVELATAE VETERIS TESTAMENTI.

I. *Existit religio uniuerso generi humano saluberrima, quae diuino reuelata beneficio hominibus obtigit.*

II. *In libris biblicis reuelatae huius religionis doctrina et historia, ut in monumentis summe authenticis continetur: Sunt enim Deo ipso inspirante scripti et incorrupti ad nostra usque tempora delati.*

III. *Esse Deum huius uniuersi conditorem et sapientem iustumque gubernatorem, duo sunt prima et fundamentalia humanae religionis et diuinae reuelationis dogmata.*

IV. *Ad hanc Dei mundi huius creatoris et sapientissimi gubernatoris notionem cum non eniti prima generis humani infantia posset; Deus ipse eam, quod sit omne moralitatis fundamentum, familiari instructione et conuersatione primus docuit.*

V. *Hominis, prout e manibus sui Creatoris prodiit, moralis rectitudo charitate erga Deum, qua totus regebatur, constitit. Totius vero destinatae ipsi felicitatis summa ex variis fontibus arguitur.*

VI. *Sed exciderunt hoc suo felici statu primi homines, transgredientes Legem a Creatore latam, et in suae ruinae societatem omnem posteritatem traxerunt, ita, ut omnes, quotquot ab ipsis descendunt, corrupti nascantur, et omnium, quarum ipsi, poenarum rei.*

VII.

VII. Non ipsi ergo solum, sed quos in idem secum discrimen adduxerunt, filii promissae felicitatis supernaturalis spem amiserunt, et se suosque ad malum propensione, corporis corruptioni, et mortis supplicio aliisque malis plurimis obiecerunt.

VIII. Hac miserae generis humani sortis conditione accessit religioni et reuelationi punctum nouum, promissio naturae corruptae reparatoris, probabilissime iam in capite 3. Genes. facta, Patriarchis saepe repetita, et a Dauide et Prophetis diuersis temporibus magis determinata.

IX. Primarius humanae corruptionis effectus inualecente inter homines postdiluvianos maxime vniuersali superstitione enituit, quae, oblitterata sensim magis Dei veri cognitione, demum in Polytheismum degenerauit.

X. Huic ut malo Deus medelam ferret, illud verae religionis de vno et solo Deo Creatore et Gubernatore adorando dogma opposuit, veramque sui vnius Dei cognitionem extraordinariis passim mediis conseruauit, vnā prae reliquis Abrahae familiam eligendo — nationis iudaicae sacram et ciuilem politiam, constituta theocratia, ipse ordinando — viros demum Prophetas excitando, qui non Iudaeis tantum, sed exteris quoque saepe gentibus veram veri Dei Iehouae religionem praedicarunt, atque ad futuri Messiae aduentum genus humanum praeparauerunt.

II.

DOCTRINA RELIGIONIS REVELATAE NOVI TESTAMENTI.

1. **I** Humano genere satis praeparato, aduenit expectatus cunctis gentibus Messias Iesus e Nazareth

zareth, in quo omnia Prophetarum oracula, si historia Evangelica cum Prophetiis de venturo Messia conferatur, adimpleta videntur.

II. Idem ille verus Deus simul ac homo erat. Duae naturae, persona una.

III. Genus humanum Deo reconciliauit, Patri pro eo morte sua satisfaciens.

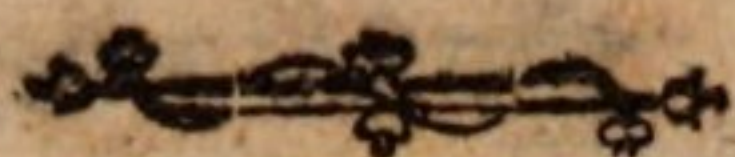
IV. Verum delendo morte sua culpam peccati originalis, illam ad malum pronitatem non tulit; quae relicta necessaria gratiae supernaturalis auxilia impetrauit, per Spiritum sanctum dispensanda.

V. In hac autem gratiarum oeconomia, qua moralis hominis correctio peragitur, ita Spiritus sanctus versatur, ut peculiari concursu debilitatas intelligendi et volendi vires subleuet, utendo externis plerumque mediis, verbi Dei praedicatione, piorum exemplis virtutum, aliisque circumstantiis, sicque sensum moralem aliasque internas, quae ad voluntatem mouendam quidquam conferunt, sensationes excitando.

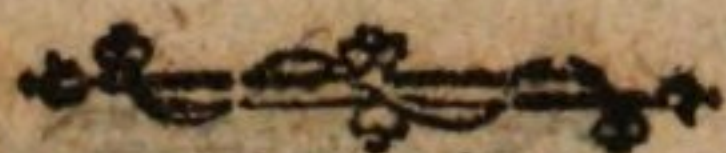
VI. Ita autem per gradus hoc Spiritus sanctus negotium agit, ut in largiendis nouis gratiae subsidiis semper ad id respiciat, qua quis ratione praeteritis usus fuerit.

VII. Quibus diuini Spiritus auxiliis corruptus ad moralem rectitudinem restituitur, iisdem restitutus in statu rectitudinis conseruatur.

VIII. Praecipua spiritalia auxilia peculiari fauore signis sensibilibus, ceremoniis externis, Sacramenta vocant, adnexuit, quibus rite peractis gratia et iustitia vel confertur primo, vel collata augetur. Haec metaphorice Sacramenta viuorum, illa vero opposita pbrasi Sacramenta mortuorum vocant.

- IX. Inter haec primum assumpsit Baptismum, seu ab-
lutionem, notam satis inter Iudaeos ceremoniam, tam
adultis quam infantibus necessariam, et cum indele-
bilem, ut aiunt, characterem imprimat, non reiteran-
dam.
- X. Alterum, quo hominis iustificatio peragitur, Poeni-
tentiae Sacramentum est, post Baptismum relapsis ne-
cessarium, iudicii in modum institutum, quo pecca-
tori contrito et peccata confitenti a legitimo Sacerdo-
te ea sub praemissa emendationis et satisfactionis cau-
tione remittuntur; remissa autem culpa poenaeque
aeterna cum poenam quandam temporalem exsoluen-
dam relinquant, haec nonnisi sponte susceptis poeniten-
tiae operibus, vel, quibus haec supplentur, indulgen-
tiis ab Ecclesia concessis solui potest.
- XI. Diuersas ad id negotium praeparationis epochas,
totumque iustificationis ordinem optime exposuit Con-
cilium Tridentinum.
- XII. Inter ea, quae Sacramenta Viuorum vocantur,
nobilissimum est Sacramentum Eucharistiae, in coena
ultima a Christo Domino institutum, quod panis et
vini in Christi corpus et sanguinem per repetita Christi
verba consecratione et transubstantiatione absoluitur.
- XIII. Quoad effectum aequae generale, ut Eucharistia,
Sacramentum Confirmationis est, quod impositione
manuum Episcopali et Chrismatis unctione colla-
tum specialem pariter in animo characterem relinquit.
- XIV. Quod non diu natis confirmatio, id moribundis
sacra unctio est, cuius natura tota et ratio omnis vel
iam in solo illo documento biblico Epistolae Iacobi
catholicae continetur.
- XV. Sunt et alia Sacramenta pro certis hominum sta-
tibus instituta, uti Ordo Ministris, et Coniugatis Ma-
trimonium, a Deo in Paradiso institutum et a Chri-
sto

sto ad Sacramenti dignitatem eleuatum, cuius sanctum adeo vinculum esse voluit, ut nonnisi morte alterius coniugis dissoluatur.

XVI. Iesus genus humanum non restituit modo; sed et, quod alterum Messiae officium erat, reuelatam religionem perfecit.

XVII. Primum et fundamentale dogma de Deo vno ad pleniorum Diuinitatis notionem per eum ita innotuit, ut Deum vnum et tres personas tueamur.

XVIII. Reliqua moralitatis principia de Dei prouidentia vniuersali, animae immortalitate, praemiis et poenis in altera primum vita percipiendis, clarius et maiori cum energia per Christum et Apostolos proposita sunt.

XIX. Multum quoque supra Mosaicam doctrina Christi moralis eminet, cuius maxime praerogatiuae ex aucto obligationum numero, praeceptorum sanctitate, motiuorum efficacia, mediorum virtute, et nobiliiori demum fine elucent.

XX. Internam hominis sanctitatem, et status tam inquam externi perfectionem vnice quaerit; et, ne amor sui ipsius a Creatore insitus in peruersum illum amorem proprium, aut proprii emolumenti studium degeneret, ipsa sola cauet et tuetur.

XXI. Deo amorem, obedientiam, fiduciam, et cultum non externum solum sed et internum decernit, ita, ut interno potius, quam externo cultu aut caeremoniis, in quas omnis fere Iudaeorum religio euasuerat, cum adorandum esse praecipiat.

XXII. In altero de amore proximi praecepto summa est moralis Christi disciplinae prae illa Mosis praerogatiua. Quae Iudaeis ignota fuit, vniuersalem et efficacem, nullaue restrictione limitatam omnium

hominum charitatem statuit. — Inimicorum amorem perpetua Lege sancivit — Polygarniam velut antiquitate sacratam proscripsit — et statuta illa, qua sublimius Philosophia nihil habet, regula, ut, quod quisque sibi fieri optat, alteri faciat, quid Pater aut Filius, quid seruus aut dominus, quid coniux, quid ciuis, quid suo quisque statui debeat, definiuit.

XXIII. Praeterea quam sit accurate suum cuique tribuendum, aut, si ablatum, restituendum; quam sancte data fides seruanda; quam religiose custodiendae leges, et Principum et Statuum politicorum iura, statuit, ut Ethnici adeo quam maxime hanc primorum Christianorum virtutem depraedicauerint.

XXIV. Quin imo non ad internum solum sed externum quoque hominum statum perficiendum, ad emolliendos gentium mores, tuenda humanae naturae iura et stabiliendam regnorum ciuitatumque tranquillitatem publicam confert plurimum, ita, ut a mille septingentis annis statum generis humani emendationem, sortemque meliorem euenisse ex historia humanitatis certum sit.

XXV. Nobiliorem quoque Christus abrogato ritu Aarónico externum Dei cultum substituit, ad quem refertur Missae Sacrificium verum et proprie dictum, simulque latuenticum, eucharisticum, propitiatorium et impetratorium.

XXVI. Externam religionis reuelatae per Christum completae oeconomiam quod attinet, ea Iudaeis primo, dein reliquo mundo ab Apostolis praedicata, et loco nationalis Israelitarum Synagogae fundata est vniuersalis omnium hominum religio et Ecclesia una.

XXVII. Penes quam Christus eam voluit esse auctoritatem, ut gaudeat iure res fidei et morum determinandi,

nandi, inque iis definiendis ab omni errore immunitate.

XXVIII. Haec in terris contracta societas et communio adeo ultra huius vitae terminos continuatur, ut Sanctos colere et innocare non licitum modo, sed etiam pium et utile; animas vero, quod nondum sufficientes iustitiae divinae poenas in hac vita dedervint, in purgatorio detentas fidelium precibus adiuvari posse Ecclesia teneat.

XXIX. Ceterum iustis coelum, infernus impiis in peccato graui decedentibus, omnibus vero resurrectio, et quod subsequitur, extremum iudicium expectandum est.

Oberthür, Franz,

Specimen historiae polem. liter. dogmatis de Christo

Wirceburgum 1784

Diss. 185

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10839904-9

VD18 14986809-001